

T.C

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANA BİLİM DALI

İMAM-I ÂZAM EBÛ HANİFE'NİN GERÇEK VE

MENKİBEVÎ KİMLİĞİ

FATİMATÛL ZEHRA ERTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. DOĞAN KAPLAN

KONYA 2022

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	FATİMATÜL ZEHRA ERTÜRK		
	Numarası	18810601083		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/İSLAM MEZHEPLER TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İMAM-I ÂZAM EBÛ HANİFE'NİN GERÇEK VE MENKİBEVÎ KİMLİĞİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

**FATİMATÜL ZEHRA
ERTÜRK**

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	FATİMATÜL ZEHRA ERTÜRK		
	Numarası	18810601083		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/İSLAM MEZHEPLER TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. DOĞAN KAPLAN		
Tezin Adı	İMAM-I ÂZAM EBÛ HANİFE'NİN GERÇEK VE MENKİBEVÎ KİMLİĞİ			

Ebû Hanîfe, İslâm düşüncesinin şüphesiz en parlak ve en saygın isimlerindedir. Yaşadığı dönemde fikirleriyle büyük yankılar uyandırmıştır. İlmî yönü, kişiliği ve ahlâki özellikleriyle insanlık üzerinde derin izler bırakmıştır. Öyle ki insanlar onu önder kabul etmiş ve yerini İmam-ı Azam olarak belirlemişlerdir. Böyle büyük bir şahsiyetle ilgili ise çok sayıda eser ve menkıbeler yazılmıştır. Biz de İslam Dünyası ve ehl-i sünnet camiası için oldukça önemli olan zühd ve takvayı ilmiyle bütünleştiren Ebû Hanîfe'nin hayatını, ilmi ve siyasi yönünü gerçek ve menkıbevi rivayetler açısından değerlendirmek istedik. Bu niyetle İslam Mezhepler Tarihi'nin metodu üzere ve klasik kaynaklardan da faydalanarak Ebû Hanîfe'nin gerçek ve menkıbevi kimliğini konu edinmeye çalıştık. Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, yöntemi, kapsamı ve konu ile ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmektedir. Birinci bölümde Ebû Hanîfe'nin tarihsel hayatı, akaid ilmine katkıları ve siyasi yönünü aktarmaya çalıştık. İkinci bölümde ise menkıbevi kimliği üzerinde çalışarak Ebû Hanîfe'nin gerçek ve menkıbevi kimliğinin birbiriyle çelişmediğini savunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hanîfe, Menkıbe, Akâid, İlim.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	FATIMATUL ZEHRA ERTÜRK		
	Student Number	18810601083		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCES/History of Islamic Sect		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. DOĞAN KAPLAN		
Title of the Thesis/Dissertation	THE REAL AND HORIZONTAL IDENTITY OF IMAM-I AZAM EBU HANİFE			

Abu Hanifa is undoubtedly one of the brightest and most respected names of Islamic thought. During his lifetime, he aroused great repercussions with his ideas. He left deep traces on humanity with his scientific aspect, personality and moral characteristics. So much so that people accepted him as the leader and determined his place as Imam-i Azam.

Many works and legends have been written about such a great personality. We also wanted to evaluate the life, scientific and political aspects of Abu Hanifa, who integrated zuhd and taqwa, which is very important for the Islamic World and the Ahl as-Sunna community, with his science, in terms of real and epic narrations. With this intention, we tried to deal with the real and epic identity of Abu Hanifah by using the method of the History of Islamic Sects and by making use of classical sources. Our study consists of an introduction and two parts. In the introduction part, the aim, method, scope of the study and the studies on the subject are mentioned. In the first part, we tried to convey the historical life of Abu Hanifah, his contributions to the science of akaid and his political direction. In the second part, we tried to argue that Abu Hanifah's real and epic identity do not contradict each other by working on his hagiographical identity.

Keywords: Ebû Hanîfe, Legend, Akaid, Science.

İçindekiler Tablosu

KISALTMALAR	4
ÖNSÖZ	5
GİRİŞ	7
1.Araştırmanın Konusu	7
2.Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	8
3.KonuHakkında Yapılan Çalışmalar	8
BİRİNCİ BÖLÜM	10
EBÛ HANİFE’NİN TARİHSEL HAYATI	10
A.EBÛ HANİFE DÖNEMİNDEKİ SOSYAL VE SİYASİ ORTAM	10
B.EBÛ HANİFE’NİN TÂBİİN OLUŞU	13
C.DOĞUMU, NESEBİ VE ŞEMÂİLİ	14
D.HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	16
1.Ebû Hanîfe’nin Hocaları	18
2.Ebû Hanîfe’nin Önde Gelen Öğrencileri	19
a. Ebu Yusuf Ya’kub b. İbrahim	20
b. Züfer b. Hüzeyl	21
c. Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybani	21
d.Hasan b. Ziyad	22
3.Kendisine Nispet Edilen Eserler	22
4. Ebu Hanife’nin Akaid İlmine Katkıları	24
a.İman	24
b.İman-Amel İlişkisi	25
c.İman’ın Artıp Artmayacağı	26
d.Tekfir Meselesi(Büyük Günah Görüşü	27
5. Ebu Hanife’nin Mürcii Olmakla İtham Edilmesi	27
6. Ebu Hanife’nin Siyasi Konulardaki Yaklaşımı	31
E.AHLÂKİ ÖZELLİKLERİ.....	35
F. ZÜHD, TAKVA VE İBADETİ	39
G.VEFATI.....	42
2.BÖLÜM	43
EBÛ HANİFE’NİN MENKİBEVİ HAYATI	43
A. AHLÂKİ İLE İLGİLİ MENKİBELER.....	43
B. ZÜHDÜ, TAKVASI VE İBADET HAYATIYLA İLGİLİ MENKİBELER.....	46
C.İLMÎ KİŞİLİĞİYLE İLGİLİ MENKİBELER.....	49
1.İlim ve Zekâsıyla İlgili Menkıbeler	49
3.Menakıb Kitaplarına Göre Talebeleri	52
D.KADILIĞI REDDETMEİ İLE İLGİLİ MENKİBELER.....	54

E.FAZİLETLERİYLE İLGİLİ MENKİBELER.....	58
F.İRTİHALİYLE İLGİLİ MENKİBELER.....	61
SONUÇ.....	64
EKLER.....	66
KAYNAKÇA	85

KISALTMALAR

b.: Bin

DİA : Diyanet İşleri Başkanlığı Ansiklopedisi

Dr. : Doktor

Edt. : Editör

H. : Hicri

Hz. : Hazreti

M. : Miladi

Öğr. : Öğretim

Prof. : Profesör

r.a: RadıyallahüAnh

s. : Sayfa

s.a.v: Sallallahü aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

trc. : Tercüme eden

tsz. : Tarihsiz

TÜBA : Türkiye Bilimler Akademisi

v. : Vefat tarihi

vb. : Ve benzerleri

yay : Yayınları

yy. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

İnsanlığı ve kâinatı yaratan, bizleri nimetleriyle donatan Rabbimize sonsuz şükürler olsun ki insanlığa rehber olan, Allah’a giden yolu en güzel şekilde açıklayan âlimler göndermiştir. Âlimlerimiz hem dünya hem ahiret saadetimiz için çareler bulmaya çalışmışlardır. Bu yönüyle Müslümanlar İslam âlimlerine çok şey borçludur.

Bu büyük âlimlerin en önemlilerinden biri de şüphesiz “Ebû Hanîfe”dir. Hayatıyla, yaşayışıyla, zühd ve takvasıyla onun baştaki yerini insanlar vermiş ve ona “İmam-ı Âzam” demişlerdir. Bilindiği üzere “imam” önder demektir. Buna mukabil biz de Ebû Hanife’nin, ilim ile ameli, zühd ile takvayı, ticaret ile kanaâti, cömertlikle tevâzuyu şahsında birleştiren, bütünleştiren mükemmel bir şahıs olduğunu biliyoruz. Böyle bir şahsiyetle ilgili de çok sayıda eser ve menkıbe yazılmış olması gayet normaldir. Biz de bu çalışmada Ebû Hanîfe’nin gerçek ve menkıbevi kimliği üzerinde durarak onun gerçek kimliğini mübalağalı tarzda övme veya yermeye değil de hak ve hakikati ortaya çıkarmak için araştırmayı ve yazmayı amaç edindik. Bu amacı ilke edinerek çalışmamızın ilk bölümünde Ebû Hanîfe’nin hayatı üzerinde yoğunlaşarak yaşadığı sosyal ve siyasi ortam, ahlaki özellikleri, ibadet hayatı, itikâdî ve siyasî yönü, ders aldığı- ders verdiği âlimler, kendisine nispet edilen eserler ve vefatı hakkında tarafsız şekilde bilgi vermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise; menâkıb kitaplarında Ebû Hanîfe’nin hayatından nasıl bahsedilmiş, ahlaki özellikleri, ibadet hayatı, ilim ve zekâsıyla ilgili ne gibi menkıbeler yazılmış bunları tespit etmeye çalıştık. Bölümün sonunda ise zâtın menkıbeleriyle ilgili yazılmış olan eserler hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

Bu yüksek lisans çalışmamızın hazırlanması esnasında danışmanlığımı yapan ve alanındaki engin bilgi ve tecrübesinden yararlandığım, hoşgörüsüyle bana yol gösteren, tez yazma hususunda önemli noktaları bana titizlikle hatırlatan, çalışmamın oluşmasında büyük katkı sağlayan saygı değer hocam Prof. Dr. Doğan KAPLAN’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamda emeği olan, bu ilim yolculuğunda bana ilk rehberlik eden ancak çalışmamın son halini görmeye ömrü yetmeyen merhum Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ hocama da Allah’tan rahmet dilerim. Çalışmamla ilgili yönlendirmeler yapan bilgi ve tecrübeleriyle çalışmamı zenginleştiren Prof. Dr. Hüseyin AYDIN’a, Dr. Öğr. Üyesi AYTEKİN ŞENZEYBEK’e şükranlarımı sunarım.

İlmi çalışmamızın hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum. Mezhepler Tarihi alanına küçük bir katkısı olması temennisiyle...

FATMA ZEHRA
ERTÜRKKONYA-2022

GİRİŞ

Çalışmamızın bu bölümünde araştırmanın konusu, önemi, yöntemi ve bu konu hakkında yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

1.Araştırmanın Konusu

Menkîbe; tarih boyunca tanınmış kişilerin, din büyüklerinin hayatıyla ilgili anlatılan olağanüstü hikâyeler ve kıssalara denilmektedir. İslâm Tarihine baktığımızda da insanlığa hizmet eden, bizlere rehber olan âlimlerimizle ilgili oldukça fazla menkıbevi birikim bulunmaktadır. Hiç şüphesiz İmam-ı Âzam olarak bilinen Ebû Hanîfe de hayatı, yaşayışı, zühd ve takvasıyla insanlığa örnek olan bu âlimlerden biridir. Ebû Hanîfe'nin yetiştiği Kûfe şehri İslâm medeniyeti ve kültürü açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. İlim ve zühd hayatı bakımından, Hz. Ömer'in halife olduğu dönemde Kûfe'ye öğretmen olarak görevlendirilen Abdullah b. Mesud (ö.32/681) ve siyasî şartlardan dolayı hayatının son yıllarını orada geçiren Hz. Ali'nin (ö.40/661) düşünce yapısı etkisinde kalarak oluşmuştur. Ebû Hanîfe geçimini ticaretle sağlayan bir ailenin çocuğudur. Babasının ipek kumaş ve elbise ticareti yaptığı dükkânında ona yardımcı olmuş ara sıra da ilim meclislerinde ders halkalarına katılmıştır. Dersine katılan hocalar zekâsının farklı olduğunu anlayınca onu ilme teşvik etmişlerdir. Bu nasihatlerle hayatını şekillendiren Ebû Hanîfe, Kûfe mescidinde Hadis, Tefsir, Arapça, Fıkıh, Kelam ve Kıraat gibi ilimleri öğrenmeye başlamıştır. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip öyle ilim hayatına devam etmiş, kendisini ilim meclislerinde sürekli geliştirmeye çalışmıştır. Akaid ve Cedel ilminde sınırları aşarak ciddi anlamda mesafe alan Ebû Hanîfe, döneminde yaşayan farklı görüşlerle münakaşa etmiştir. Bu münakaşa ve fikir alışverişleriyle, Hz. Peygamber'den başlayarak sahâbeye ve ondan sonraki nesillere aktarılan ve o dönemde ki müslümanların çoğunluğunun da benimsediği itikadî esasları savunmaya çalışmıştır. Onun bu alandaki görüşleri, zamanla daha belirgin hale gelerek Ehl-i sünnet anlayışının şekillenmesine önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Oldukça mütevazı ve anlayışlı olan Ebû Hanîfe'nin ders halkasına o dönemdeki İslâm ülkesinin her köşesinden öğrenciler katılmıştır. Din anlayışında Kur'an ve sünnet eksenli bir yol benimseyerek çok sayıda öğrenci yetiştirmiş, görüşleri sayesinde ehl-i sünnet anlayışı için bir temel oluşturmuştur. Bizde İslâm dünyası ve ehl-i sünnet câmiası için oldukça önemli olan, Kûfe şehrinde zühd ve takvâyı ilmiyle bütünleştiren İmâm-ı Âzam'ın hayatını, ilim ve

zekâsını, ibadet ve takvâ anlayışını, hayatının belli dönemlerinde kadılığı reddetmesiyle ilgili yaşadıklarını ilmî ve menkıbevi rivayetler açısından değerlendirmek istedik. Engin ilmi ve yaşayışıyla Müslümanlara örnek olan Ebû Hanîfe'nin örnek şahsiyetini ifrat ve tefrite gitmeden tarafsız ve gerçek şekliyle sunmaya çalıştık.

Bu niyetle çalışmamızın birinci bölümünde Ebû Hanîfe'nin kısaca hayatı, ahlâkî özellikleri, zühd ve takvası, ders aldığı-ders verdiği âlimler, kendisine nispet edilen eserler, siyasi ve itikadi yönü, son olarak ise vefâtı hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde ise Ebû Hanîfe'nin menkıbevi kimliğine yer verdik. Ebû Hanîfe'nin hayatı, ahlâkî özellikleri, zühd ve takvası, ders aldığı-ders verdiği âlimler, kendisine nispet edilen eserler ve son olarak vefâtıyla ilgili yazılmış olan menkıbeleri konu edindik.

2.Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmamız için bu konuyu seçmedeki amacımız; İmam Ebû Hanîfe'nin, İslam dünyasının en büyük mezheplerinden birinin isim babası olmasıdır. İslam tarihinde gördüğü öğrenim, ortaya koyduğu çalışmalarla ve hayat hikâyeleriyle Müslümanlara önderlik etmiştir. Hayatıyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Biz de “Hayatıyla ilgili bilgiler ne kadar gerçek kimliğini ne kadar menkıbevî kimliğini yansıtıyor?”diyerek çalışmamızda bu konuyu belirlemeyi uygun gördük. Araştırmamızda Ebu Hanîfe'nin hayatına dair bilgileri daha çok biyografi, mezhepler tarihi alanında yazılmış eserler ve terâcim kitaplarından istifade ederek hazırladık. İkinci bölümde ise özellikle Muhammed b. Muhammed Kerderî'nin “*İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*” ve Zehebî'nin “*Menâkıbü'l-İmâm Ebû Hanîfe ve Sâhibeyh Ebû Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasan*” adlı eserini temel alarak Ebû Hanîfe'yle ilgili yazılan menâkıb kitaplarından yararlandık.

3.Konu Hakkında Yapılan Çalışmalar

İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe önemli bir âlim ve mezhep imamı olduğu için hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yök tez tarama sayfasında “Ebû Hanife” ismiyle yaptığımız tarama sonucunda 23 lisansüstü çalışma kaydı bulunmaktadır. Bunların çoğu yüksek lisans çalışması olarak görülmektedir. Bu çalışmaların içeriği genel olarak; Ebû Hanife'nin ilmî, siyasî, itikadî ve amelî yönüyle ilgilidir. Ayrıca Ebû

Hanîfe'nin az hadis rivayet etmesiyle ilgili bazı eleştiriler ve ithamlar da bulunmaktadır. Bu hususla ilgili ise tarama sonucunda 4 lisansüstü çalışma kaydının bulunduğu görülmüştür. Ebû Hanîfe'ye Ehl-i Hadis tarafından yapılan bu eleştirilere Zahid el-Kevserî "Te'nibu'l Hatib" adlı eserinde cevap vermektedir. Ebû Hanîfe, hadis karşıtı ya da hadis rivayetinden bi haber değildir. Aksine önüne gelen her rivayeti kullanmayan, hadis tercihinde çok titiz davranan bir zat olduğu için çok hadis rivayetinde bulunmamıştır.

Ebu Hanife'nin menakıbıyla ilgili ise geniş bir literâtür bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili yazılmış olan eserleri Huzeyfe Çeker hocamızın *Hanefi Mezhebinde Biyografî Geleneği* isimli çalışmasında içerikleriyle birlikte zikretmiştir. Biz de menâkıbla ilgili literâtürü çalışmamızın *ekler* kısmında ele aldık. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, Muhammed Kerderî' nin "İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri" ve Zehebî'ye ait olan "Menâkıbü'l-İmâm Ebû Hanîfe" eserlerinden oldukça istifâde etmeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ HANİFE'NİN TARİHSEL HAYATI

Bu bölümde Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemin özellikleri, kısaca hayatı, ilmî, itikadî ve siyasî yönü üzerinde durulacaktır. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin Mürciiliği iddiasına da atıf yapılarak onun Mürcie'den olmadığı delilleriyle birlikte aktarılacaktır.

A.Ebû Hanîfe Dönemindeki Sosyal ve Siyasi Ortam

Ebû Hanîfe'nin dünyaya geldiği Kûfe şehrini, Hz. Ömer'in isteğiyle 17/638 yılında, Irak şehrinin başkomutanı olan Sa'd b. Ebi Vakkas kurmuştur. Şehir için Kûfe'nin seçilmesindeki en önemli sebep; bölgenin çöl iklimine alışmış olan Arap toplumu için uygun olmasıdır. Aynı zamanda Hz. Ömer'in de şehir için Kûfe'yi seçmesinde bölgede bulunan zengin tarım toprakları ve bulunduğu yerin ticaret yolu üzerinde olması etkili olmuştur. Ayrıca şehrin kurulduğu bu yer geçmişten beri Irak'a ait olan idari merkezlere de ev sahipliği yapmıştır. Nitekim Babil şehri, Lahmîlerin başkenti olan Hire ve Sasanîlere başkentlik yapan Medâinde bu bölgede bulunmaktadır. Böyle bir bölgede kurulan Kûfe şehri ise elbette bu şehirlerin birikimlerinden istifâde edecektir.¹

Kûfe, kurulduğu ilk zamanlarda aslında Hz. Ömer tarafından askeri veya garnizon şehir olarak planlansa da kısa bir süre sonra sivil bir yerleşim haline gelmiştir. Yerleşime açıldığından beri Kuzey ve Güney Araplarına ev sahipliği yapan bu şehir, Deylemler, Hristiyanlar, Farslar, Süryaniler ve Yahudileri de bünyesinde barındırmıştır. Aldığı göçler sonucunda ciddi manada nüfus artışı yaşayarak kısa zaman içerisinde kozmopolit bir şehir olmuştur. Her milletten kendine bir şey katan bu şehir; ticareti Yahudilerden, pozitif bilimleri Suryanilerden, şiir ve edebiyatı Güney Araplardan, İslamî bilgi ve birikimi Kuzey Araplardan, Fars kültür ve medeniyetini ise Deylemler ve Farslardan almıştır. Bütün bunlar sayesinde Kûfe, kısa zaman içerisinde birçok alanda kendinden sürekli söz edilen popüler bir kent haline gelmiştir.

---

¹Fatih Tok, "EbûHanîfe'nin Yetiştigi Çevre",*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Aralık 2015), 294.

Öte yandan, kurulduğu ilk dönemden beri sahip olduğu dinî ve ilmî müesseselerle de dikkat çekmiştir. Çünkü şehir kurulur kurulmaz merkezine ilk önce bir cami inşa edilmiş ve bütün sokaklar bu camiye çıkacak şekilde kent, mescidin etrafında kurulmuştur. Bu mescitte; ibadetin yanı sıra ilmî çalışmalar, adlî davalar ve istişare toplantıları da yapılmıştır. Dolayısıyla Kûfe mescidi, kentin ilmî ve siyasî hayatı açısından önemli bir yere sahip olmuştur.

Mescidin yanında kurulan “*Künase*” olarak isimlendirilen pazar yeri şehrin temel ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılaması açısından önemlidir. Ebû Hanîfe’ye ait olan kumaş dükkânı da bu pazarın içerisinde yer almaktadır. Kûfe pazarı ise sadece ticaret yeri değil edebî eserlerin okunup ilmî tartışmaların da yapıldığı ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Burası Arapça, Deylemce, Süryanice, Farsça ve İbranice gibi birden fazla dilin konuşulduğu; farklı dinlere mensup olan insanların ise birlikte alışveriş yaptığı bir panayır görünümündedir.² Bu kültür çeşitliliği bölgeye hem çatışma ortamı oluşturmuş hemde kültürel bir canlılık ve harmoni katmıştır. Ebû Hanîfe’nin yaşayacağı döneme kadar devam eden bu hareketlilik elbette onun düşünce dünyasını da etkilemiştir.

Bu kültürel çeşitlilik şehir açısından olumlu gibi gözükse de zaman zaman çatışmaları tetikleyerek şehri kriz eşiğine de sık sık getirmiştir. Hz. Ömer dönemindeki valiler üzerinden bile bu çatışmayı görebiliriz. Said b. As, Velid b. Ukbe, Sad b. Ebi Vakkas, (Kuzeyden atananlar) ve Ammar b. Yasir, Ebû Musa el-Eşarî gibi (Güneyden atananlar) bu valilere karşı, çeşitli kabilelerin sık sık şikâyet etmelerinin en önemli sebebi bu çatışma ortamıdır, denilebilir. Nitekim Hz. Ali ile Hz. Aişe’nin arasında geçen Cemel Savaşı ya da Hz. Ali ile Muaviye arasında olan Sıffin Savaşı da aynı şekilde yaşanan çatışma ortamını bize net olarak göstermektedir. Hz. Ali ile Muaviye’nin anlaşmazlığından sonra Güneylilerin büyük çoğunluğu ikisinden de uzaklaşarak bir tarafa çekilip kendilerini, doğruyu temsil eden bir güç kabul etmişlerdir. Çoğunluğu Kûfeli Kurra’dan oluşan bu grup önce Hz. Ali sonra da Muaviye ile yıllarca savaşmıştır. Muaviye döneminde az da olsa sükûnete bürünen

---

²Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kûfe 'nin Yetiştirdiği Müteahhir Bir Âlim İmam Azam Ebu Hanife Numan b. Sabit", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Bahar 2015), 35.

Kûfe' de, Muaviye'nin vefatından sonra tekrar çatışma ortamı oluşmuştur. Nitekim oğlu Yezid b. Muaviye döneminde de Hz. Hüseyin katledilmiş bir süre sonra ise sahabeden Süleyman b. Surad'ın başını çektiği Tevvabûn olayı yaşanmıştır. Yezid'in vefatından sonra Abdullah b. Zübeyr'e yönelen Kûfe halkı, bir süre sonra ondan da ayrılarak Muhtar b. Ebû Ubeyde es-Sekafi'yi desteklemiştir. Muhtar'ın kurmuş olduğu bu yapı, Emeviler ile Zübeyrîlerin yanında üçüncü müstakil bir yönetim haline gelmiş ve tarihteki yerini bu şekilde almıştır. Mus'ab b. Zübeyr'in Abdumelik b. Mervan'a yenilmesi üzerine ise Kûfe tekrar Emevi devletine bağlanmıştır.³

İlerleyen süreçte ise Kûfe, hem Basra'nın hem de Irak'ın idarî merkezi olmuş aynı zamanda Haccac b. Yusuf'a da ev sahipliği yapmıştır. O dönemde Kûfe'de; müslüman Araplar, mevâliler(Arap olmayan Müslümanlar) ve zimmîler olmak üzere üç grup insan bulunmaktadır. Ebû Hanîfe ise hapisanede yıllarca kalan insanları, kentlere girmeleri yasaklanan zimmîleri ve ikinci sınıf insan olarak görülen mevaliye uygulanan politikaları görmektedir. Haccac döneminde yaşanan birçok şeyin farkında olan Ebû Hanîfe'nin Ehl-i beyt'e olan sevgisi ve kalbî yakınlığıda kesin olarak bilinmektedir. Bundan dolayı Emevilerin Ehl-i Beyt'e tutum ve davranışlarının sertleşmesi Ebû Hanîfe'nin onları açıkça eleştirmesine sebep olmuştur.⁴ O dönemde ki zulümler, haksızlıklar, Ehl-i Beyt'e yapılan işkenceler ve sonucundaki ölümler onu derinden yaralamıştır. Kendisi de o dönemde zulüm ve haksızlıklara maruz kalmış ve hapse atılmıştır. Nitekim bir süre sonra Emevilerin yaptıklarına dayanamayıp Kûfe'den kaçarak Beytullah'a sığınacaktır.

Haccâc'ın vefâtından sonra biraz huzur ortamı yaşayan Kûfe, tek bir istisna olarak Ömer b. Abdulaziz dönemi hariç her zaman siyasi çalkantıların merkezinde olmuştur. Ömer b. Abdulaziz'in ölümünden sonra yine aynı şekilde Kuzey ve Güney Arapları tarafından çıkan çatışmalar devam etmiştir. Ebû Hanîfe; Emevilerin en kuvvetli çağlarını da zayıflayıp yıkıldığı zamanları da görmüştür. Ömrünün 52 yılında Emeviler, geri kalan 18 yılında ise Abbasiler hüküm sürmüştür. Dolayısıyla iki devletin de döneminde de yaşamıştır. Abbasi devletinin kuruluşuna ve yükselişine,

³Söylemez, "Kûfe 'nin Yetiştirdiği Mütrbahhir Bir Âlim İmam Azam Ebu Hanife Numan b. Sabit",36.

⁴Mustafa Uzunpostalcı, "Ebu Hanife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,1994),10/133.

aynı zamanda Abbasi halifesi Ebû'l Abbas es-Seffah ile Mansur dönemlerine de şahit olmuştur.⁵ Halife Mansur'un kadılık teklifiyle mücadele etmiş, tehdit ve eziyetlere maruz kalmıştır. Yine de hayatı boyunca devlet yönetiminde bulunan kişilere karşı hep mesafeli durmuş, onların sunduğu görev ve hediyeleri hiçbir zaman kabul etmemiştir.⁶

B.Ebû Hanîfe'nin Tâbiîn Oluşu

Ebû Hanîfe'nin tâbiînden olup olmadığıyla ilgili farklı düşünceler bulunmaktadır. Onun tâbiînden olduğunu söyleyenlerin başında öğrencisi Ebû Yûsuf gelmektedir. Ona göre Ebû Hanîfe, Enes b. Mâlik ile görüşmüş ve ondan: "*İlim talep etmek her Müslümana farzdır.*" hadisini rivâyet etmiştir.⁷ İbnü'l-Cevzî de bu konuda Ebû Yûsuf'la aynı kanaattedir. İbn Kesîr de aynı şekilde, onun tâbiînden olduğunu eserinde belirtmiştir. Hatta Ebû Hanîfe'nin sadece Enes b. Mâlik ile değil Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Üneys, Abdullah b. Ebî Evfâ, Abdullah b. el-Hâris b. Cezi'z-Zübeydi, Ma'kıl b. Yesâr, Vâsile b el-Eska, Aişe b. Acred gibi başka sahabelerle de görüşüp onlardan hadis rivayet ettiğini söylemektedir.⁸ Aynı şekilde Muvaffak Mekki de Ebû Hanîfe'nin uzun yıllar yaşayan sahabelerle görüştüğünü ve bu konuda ihtilaf bulunmadığını söylemektedir.

Hadis alanında önemli isimlerden olan Dârekutnî ise Ebû Hanîfe'nin Enes b. Mâlik ile görüşmediğini ve hadis rivayetinde de bulunmasının mümkün olmadığını iddia etmektedir. Ona göre Ebû Hanîfe, Enes b. Mâlik'i görmemiş ve hiçbir sahabenin dönemine de denk gelmemiştir.⁹ Nitekim Hatîb el-Bağdâdî ise meşhur olan eserinde Ebû Hanîfe tarafından rivayet edilen bazı hadislere yer vermiştir ve o hadislerin rivayet zincirleri incelendiğinde Dârekutnî'nin sözlerini destekleyecek işaretler bulunduğunu söylemektedir. Hadislerin rivayet zincirinde Ebû Hanîfe ile Enes b. Mâlik arasında Hammâd, Ebû Hanîfe ile Abdullah b. Ömer arasında Nâfi' ve Ebû

⁵Söylemez, "Kûfe 'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Âlim İmam Azam Ebu Hanife Numan b. Sabit", 37.

⁶Muhammed Ebû Zehra, *Ebu Hanife*, trc. Osman Keskiöglü (Konya: Can Kitabevi), 37.

⁷Eyüp Akdağ, "Ebû Hanîfe 'nin Hayatı ve Zühd Anlayışı", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11(Aralık 2018),177.

⁸Akdağ, "Ebû Hanîfe 'nin Hayatı ve Zühd Anlayışı",177.

⁹Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tebyîdü's-sahîfe fî Menâkibi'İlmâm Ebî Hanîfe*, (Haydarabâd: Matabatü Meclisi Dâireti'l-Meârif, 1317), 4.

Hanîfe ile Ebû Hureyre arasında ise Atâ b. Ebî Rabâh yer almaktadır.¹⁰ Bu bilgilere dayanarak Ebû Hanîfe'nin tâbiinden olmadığını söylemektedir.

Tercih edilen görüş ise Ebû Hanîfe sahabelerden bazılarını küçük yaşlardayken görmüş fakat onlardan hadis rivayetinde bulunmamıştır. Görüştüğü kabul edilen sahabelerden olan Enes b. Mâlik h.98 yılında, Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâile ise h.102 yılında vefât etmiştir.¹¹ Vefât tarihlerine baktığımızda Ebû Hanîfe'nin bu sahabelerle görüşmüş olduğu düşüncesi kuvvetlenmektedir. Zira şöyle bir gerçek de var ki Ebû Yûsuf hocası hakkında: 'O tâbiîndendir.' demiştir. Bu ifadeyi de kuvvetli bir delil olarak dikkate almak gerekmektedir.

C.Doğumu, Nesebi ve Şemâili

Hicretin 80. yılında (699) Kûfe'de dünyaya gelen Ebû Hanîfe'nin tam adı Nûman b. Sabit b. Zûta b. Mah'tır.¹² Ancak Ebû Hanîfe veya İmâm-ı Âzam olarak meşhur olmuştur. "Ebû Hanîfe" künyesi olarak zikredilse de bilindiği kadarıyla oğlu Hammâd dışında başka çocuğu yoktur. "Ebû Hanîfe" olarak şöhret bulmasının sebebi, *hanîfe* olarak adlandırılan bir yazı hokkasını yanında taşıması sebebiyle olabileceği gibi; *hanîf*¹³ kelimesinin anlamını taşıyan bir hayat yaşamasından dolayı da olabilir.¹⁴ Dolayısıyla "Ebû Hanîfe" bir künye değil, lakap ya da sıfat olarak söylenebilir.

Babasının adı Sâbit, dedesinin adı ise Faruk Zûta'dır. Kökenine dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Aslen Arap olmayan Ebû Hanîfe'nin dedesi Zûta, Kâbil bölgesinde yaşayan Farisoğulları'ndan olan bir uçbeyidir. Bu bakımdan dedelerinin Fars kökenli olduğu düşünülmektedir. Bir iddiaya göre ise Zûtâ'nın köle olarak İran'dan getirildiği ve efendisi tarafından âzat edildiği bu yüzden de Ebû Hanîfe'nin, Teymullah b. Sa'lebeoğullarının âzatlısı olduğu söylenmektedir. Bundan ötürü *Teymî* nisbesiyle de anıldığını söyleyenler olmuştur.¹⁵

¹⁰ Akdağ, "Ebû Hanîfe'nin Hayatı ve Zühd Anlayışı", 177.

¹¹ Murtaza Köse, "Büyük Üstad Ebu Hanife", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (Nisan 2015), 162.

¹² Ebû Zehra, *Ebu Hanife*, 15.

¹³ *Hanîf*: Haktan ve istikametten ayrılmayan kişi, demektir.

¹⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, (Kahire 1304), 32.

¹⁵ Uzunpostalcı, "Ebu Hanife", 10/131.

Aynı zamanda aslının Nesâ'dan, Enbâr'dan, Tirmiz'den geldiğiyle ilgili rivayetler olduğu gibi babasının Fars, annesinin Hint kökenli olduğuyla ilgili de rivayetler bulunmaktadır.¹⁶ Babasının Hristiyan olduğunu hatta Ebû Hanîfe'nin de İslam'a sonradan girerek bu ismi aldığını söyleyen bazı rivayetler olsa da böyle bir ihtimal doğru gözükmemektedir. Çünkü torunu İsmâil'in de rivayetine göre babası Sâbit, Hz. Ali'yi ziyarette bulunmuş o da kendisine ve zürriyetine dua etmiştir. Bu rivayet babasının şüphesiz Müslüman olduğunu, Ebû Hanîfe'nin de Müslüman bir ailede yetiştiğini desteklemektedir.¹⁷ Bazı rivayetlerde ise aslının Türk olma ihtimalinden bahsedilmektedir. Çünkü dedelerinin ana yurdunda Türklerin de bulunduğu çok sayıda Müslüman kavim yaşamıştır.¹⁸

Bu şekilde farklı ırklara ve bölgelere aidiyetinden bahsedilmesinin sebebi, babası Sâbit'in bu bahsedilen yerlerde bir süre yaşayıp sonra Kûfe'ye geçip oraya yerleşmiş olmasıyla açıklanabileceği gibi, Ebû Hanîfe'nin İslam dünyası için önemli bir şahsiyet olmasından dolayı zikredilen bölge mensuplarının Ebû Hanîfe'ye sahip çıkmasıyla da izah edilebilir.

Ebû Hanîfe'nin fiziki görünüşüne gelecek olursak, öğrencisi Ebû Yusuf, hocasının orta boylu, güzel yüzlü, konuşmasının ise gayet anlaşılır ve akıcı olduğunu söylemektedir.¹⁹ Oğlu Hammâd ise babasından; "*Oldukça uzun boylu, heybetli, biraz esmer ve yakışıklıydı. Vakarlı duruşunu her zaman korur, kendisine soru sorulmadıkça konuşmaz, boş ve gereksiz işlerle meşgul olmazdı.*"²⁰ diye bahsetmektedir. Fiziki görünüşüne oldukça önem veren Ebû Hanîfe'nin temiz ve şık giyindiği, daha kendisi gelmeden ortamı güzel kokular aldığıyla ilgili rivayet vardır.²¹ Bazı zamanlarda ise *kalensüve*²² adı verilen uzun ve siyah bir başlık taktığı söylenmektedir.²³

¹⁶Hamîdullah, Muhammed, *İslâmda Devlet İdaresi*, (İstanbul 1963), 31.

¹⁷Ebû Zehra, *Ebu Hanife*, 21.

¹⁸Uzunpostalıcı, "Ebu Hanife", 10/131.

¹⁹Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyer A'lam ün-Nubela*. thk. Şuayb el-Arnâvud-Hüseyn el-Esed(Beyrut: 1984-1988), 6/399.

²⁰ Ali Pekcan, *Fıkhın Bedene Bürünüşü İmam-ı Azam Ebu Hanife* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 22.

²¹Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali Saymerî, *AhbârüEbîHanîfe ve Ashâbühû*(Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1405/1985), 16.

²²Kalensüve, resmi toplantılarda giyilen başlık.

²³ Pekcan, *Fıkhın Bedene Bürünüşü İmam-ı Azam Ebu Hanife*, 21.

D.Hayati ve İlmî Kişiliği

Kûfe’de ipekçilik²⁴ ve kumaş ticaretiyle uğraşan bir ailenin çocuğu olan Ebû Hanîfe “ilim aşığı” olan bir şahsiyettir.²⁵ İlim deryasına atıldıktan sonra kumaş ticaretini ortakları aracılığıyla sürdürmüştür. Ticârî hayatın içinde olması ve insanların ihtiyaçlarını, yaşadığı problemleri bilmesi onun içtihatlarının kabul edilmesini ve uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Pratik hayatın içinde oluşu ona, gerçekçi/empatik yaklaşım kazandırarak özgün bir düşünce çizgisi oluşturmuştur.²⁶ Diğer taraftan ise kültür ve gelenek bakımından çeşitli insanların bulunduğu Irak Bölgesi’nde yaşamış olması, Hicaz Bölgesi’ndeki sosyal yapı ve anlayıştan daha az etkilenmesini ve birçok alanda gelenek ve sosyal yapıyı esas alan farklı içtihatlar ortaya çıkarmasını sağlamıştır.

Ticarî ahlâkını ise 4 temel üzerine oturtmaya çalışmıştır: Faizden uzak olma, örf ve ihtiyaca uygunluk, dürüstlük ve güven... Tüm hukuk alanlarında ise(ticarî, borçlar, aile, kamu vb.) şahsî sorumluluğu ve kişi haklarını korumayı ilke edinmiştir.²⁷

Oldukça zeki olan Ebû Hanîfe çocuk iken Kur’an’ı ezberlemiş, ezberledikten sonra unutmamak için çaba sarfetmiş, Ramazan aylarında defalarca hatim yapmıştır. Farklı yollardan gelen birçok rivayete göre ise kiraât ilmini yedi kiraât imamlarından olan İmâm Âsım’dan almıştır. Küçük yaşta hâfız olması çevresindeki âlimlerin ilgisini çekmiş ve onu ilme yönlendirmişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Amr eş-Şa‘bî’nin(ö.104/722) kendisini çağırıp ona “*Seni zeki, kabiliyetli ve hareketli bir genç olarak görüyorum. İlme ve âlimlerin meclislerine devam etmeyi ihmâl etme.*” dediğini ve bu sözlerin kendisini etkilediğini, böylece ilim öğrenmeye yöneldiğini söylemektedir.

Önce akâid ilmini öğrenmeye başlamış, giderek bu ilimde belli bir yol katetmiş ve dönemindeki farklı düşünce yapılarıyla münâkaşa etmiştir. Farklı mezheplerin, itikadî düşüncelerin bulunduğu Basra’ya dönem dönem seyahatler yapmış orada da ilmî münazaralarına devam etmiştir. Bu şekilde katıldığı ilmî münazaralarında, Hz. Peygamber’den başlayarak sahâbeye ve ondan sonraki nesillere de aktarılan itikad

²⁴ İsa Doğan, *Mürcie ve Ebu Hanife* (Samsun: Kardeş Matbaa, 1992), 72.

²⁵ Mehmet Evkuran, *Ebû Hanife: Doğruyu Arayanların Önderi* (İstanbul: Bir Yayıncılık,2021),55.

²⁶ Evkuran, *Ebû Hanife: Doğruyu Arayanların Önderi*, 18.

²⁷ Uzunpostalıcı, "Ebu Hanife", 10/131.

esaslarını savunmayı amaç edinmiştir. Bu görüşleri, ilerleyen süreçte daha da belirgin hale gelerek Ehl-i sünnet anlayışının şekillenmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur.²⁸Akâid ve cedelden uzaklaşıp fıkha yönelmesiyle ilgili ise farklı rivayetler bulunmaktadır. Rivayete göre, Ebû Hanîfe bir kadının talak konusunda sorduğu bir soruya cevap verememiş ve kadını fıkıh âlimi olan Hammâd b. Ebû Süleyman'a yönlendirmiştir. Hammâd'dan alacağı cevabı da kendisine tekrar bildirmesini istemiştir. Kadın Hammâd'dan aldığı cevabı Ebû Hanîfe'ye iletince fıkıh alanında eksik olduğunu ve yetişmesi gerektiğini düşünerek yirmi iki yaşlarında iken Hammâd b. Ebû Süleyman'ın ders halkasına katılmaya başlamıştır. Hammâd'ın derslerinden sonra ise amelî fıkıhta iyice derinleşmiş, hatta öyle bir hal almış ki Hammâd ders halkasında yanına Ebû Hanîfe'den başkasını oturtmamaya başlamıştır. Zaman geçtikçe de bu alanda otorite haline gelmiştir.²⁹

Bir başka rivayete göre ise ashabın yolunu incelemiş herşeyi bilmelerine rağmen gereksiz tartışma ve münazaralara girmediklerini görüp, ashabın fıkıhla derinleştiğini düşünerek kelam ve cedelden uzaklaşıp fıkha yönelmiştir.³⁰

O dönemde seçkin olan pek çok âlimden ders alan, onlardan ilmî yönden istifâde eden Ebû Hanîfe'nin en meşhur hocası, Kûfe'nin re'y ekolü üstâdi sayılan Hammâd b. Ebû Süleyman olmuştur. Mütevazılığıyla tanınan Ebû Hanîfe'nin derslerine ülkenin her köşesinden öğrenciler katılmış ve etrafında oldukça geniş bir halka oluşturmuşlardır. Kûfe, Basra ve Irak bölgelerinde hadis ve fıkıh alanında tanınan âlimlerin derslerine katılmış, tâbiînden pek çok âlimle görüşerek onlardan istifâde etmiş ve birçok mecliste hadis dinlemiştir. Aynı zamanda, devrinde farklı düşüncede olan fırka mensuplarıyla da görüşüp ilmî münazaralarda bulunduğu bilinmektedir. Hac ibadetini yapmak için gittiği Mekke'de dönemin önde gelen âlimleriyle karşılaşmış, fetvalarını onlarla tartışma imkânı bulmuştur. Tüm bu temaslar, Ebû Hanîfe'nin ilmî yönden birikimine ve fikhî meselelerdeki bakış açısına önemli anlamda katkı sağlamıştır.³¹

---

²⁸Uzunpostalcı, "Ebu Hanife", 10/131.

²⁹Ebû Zehra, *Ebu Hanife*, 27.

³⁰Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Fıkhi Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya (ANKARA: Anka Yayıncılık) 130.

³¹Uzunpostalcı, "Ebu Hanife", 10/132.

1.Ebû Hanîfe'nin Hocaları

Ebû Hanîfe, Kûfe mescidinde bulunan ders halkalarından çok küçük yaşlarda istifade etmeye başlamıştır. Kıraat derslerini Asım b. Behdele'den almıştır. Kûfe'de o yıllarda okuma-yazmayla birlikte Kur'an-ı Kerim ezberleten *Küttabl*ar bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'nin de aynı şekilde bu küttaap geleneğinden yararlandığı, çocuk yaşlarda iken Kur'an'ı Kerimi'i ezberlediği söylenmektedir.³² Ondaki cevheri farkedip ilme yönlendiren hadis, fıkıh, siyer ve tefsir alanında âlim olan Âmir b. Şurahbil b. Abd eş-Şa'bî (104/722)'ninde ders halkasına katıldığı, hatta ileriki dönemlerde kendisinin fıkha yönelmesinde de tesiri olduğu bilinmektedir.³³

Ancak ilim hayatına baktığımızda asıl ve en önemli hocasının, Kufe'de re'y ekolü üstadı kabul edilen Hammad b. Ebü Süleyman olduğu görülmektedir. Ebû Hanîfe, hicrî 102(720) yılından hocasının irtihaline kadar Hammâd'ın ders halkasında bulunmuş, en seçkin öğrencisi olup, hocasının olmadığı zamanlarda vekâleten ders verecek seviyeye gelmiştir. Ebû Hanîfe'nin ilmi birikimi, hocası Hammâd'ın aracılığıyla İbrahim en-Nehai ve Ebu Amr eş-Şa'bi'den; onlarınki de Mesruk b. Ecda', KadiŞüreyh, Esved b. Yezid ve Alkame b. Kays'tan; onların ilimleri ise sahabenin önde gelenlerinden Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbas'tan gelmektedir. ³⁴Bu durum Ebû Hanîfe'nin kendi söylemiyle de rivâyet olmuştur. Ebû Cafer bir gün ona, bu ilme nereden ulaştığını(yani hocalarının kimler olduğunu) sorduğunda Ebû Hanîfe; Hammad, İbrahim en-Nehaî, Ömer b. Hattab, Ali b. Ebi Talib, Abdullah İbn Mesud, Abdullah İbn Abbas gibi âlimlerden bu bilgileri elde ettiğini söylemiştir.³⁵Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin ictihadlarında bu zincirin önemi ve tesiri oldukça büyüktür.

Yaptığı yolculuklar sayesinde de Ata b. Ebu Rebah, İkrime ve Nafi'den hadis dinleme imkânı bulmuş; onlar aracılığıyla da Mekke ve Medine ilmini Hz. Ömer, Abdullah b. Abbas gibi fıkıhta önde gelen sahabilerin görüş ve fetvalarından öğrenmiştir. Çeşitli vasıtalarla Malik b. Enes, Süfyan b. Uyeyne, İmam Zeyd b. Ali, Muhammed el-Bakır, Abdullah b. Hasan b. Hasan. Ca'fer es-Sadık da dâhil olmak

³²Zehebî, *Siyer A'lam ün-Nubela*,4/599.

³³Uzunpostalcı, "Ebu Hanife", 10/132

³⁴Uzunpostalcı, "Ebu Hanife",10/132.

³⁵Saymerî, *AhbârüEbîHanîfe ve Ashâbühû*, 59.

üzere pek çok âlimle görüşmüş; onlarla fikir alışverişinde bulunmuştur.³⁶ Tüm bunlar Ebû Hanîfe'nin bilgi birikiminde sahabe neslinin yetiştirdiği büyük imamlarında katkısı olduğunu göstermektedir. Nitekim bizzat kendisi de sayıları az da olsa bazı sahabelerle görüşmüş ve onlardan istifade etmiştir, bundan dolayı da kendinden sonra gelen müçtehit imamlara göre oldukça avantajlı olduğu söylenebilir.

Ebû Hanîfe'nin üstadlarının sadece Ehl-i Sünnet camiasından olduğunu düşünmek yanlış olur çünkü o farklı mezhep ve düşüncede olan âlimlerden de ders almıştır. Nitekim Ehl-i Beyt imamlarından olan Zeyd b. Ali, Muhammed b. Bakır, Ebu Muhammed Abdullah b. Hasan'dan ders almıştır.³⁷ Ayrıca devrinin farklı fırka mensuplarının fikrî önderleriyle de görüşüp münazara etmiştir. Hac ibadeti için gittiği Mekke'de ise dönemin seçkin ilim adamlarıyla karşılaşarak fetvalarını tartışma imkânı bulmuştur. Bu vesilelerle oluşan temasların Ebû Hanîfe'nin bilgi birikimi, düşünce dünyası ve fikhî meselelere bakışı açısından önemli ölçüde katkısı olmuştur.

2.Ebû Hanîfe'nin Önde Gelen Öğrencileri

Bilindiği üzere Ebû Hanîfe, on sekiz yıl Hammâd b. Süleyman'ın ders halkasına devam etmiştir. Hammâd'ın h.120 (738) yılında ölümünden sonra halkın ve öğrencilerinin ısrarları üzerine hocasının yerine geçerek ders okutmaya başlamıştır. Ülkenin her köşesinden öğrenciler derslerine katılmış ve etrafında oldukça geniş bir ders halkası oluşmuştur. Ondan ilim alan talebelerinin sayısının binin üzerinde olduğu, bunlardan kırk tanesinin ise ictihad derecesine ulaştığı söylenmektedir. Ayrıca öğrencilerinin her biri hem genel olarak İslamî konularda bilgi sahibidir hem de kendilerine has uzmanlık alanları vardır. Mesela, Vekî tefsir alanında tanınmış iken, Hafs büyük bir hadis âlimi olarak meşhur olmuştur. Üstadı Hammâd'dan sonra otuz yıl ders veren Ebû Hanîfe ve talebeleri Hanefî doktrini oluşturarak çok sayıda müçtehit yetiştirmiş, kendilerinden sonra gelecek olan mezhep imamlarına da yol göstermişlerdir. Bunların yanında Ebû Hanîfe'den ilim öğrenip onun yöntem ve metodlarını, görüşlerini diğer bölge ve şehirlere taşıyanların sayısı da oldukça fazladır. Ahmed el- Mekkî el- Harezmî'nin rivayetine göre Ebû Hanîfe'den bu amaçla ilim öğrenerek rivayet eden âlimlerin sayısı 730, başka bir görüşe göre ise 750 civarındadır.

---

³⁶Köse, "Büyük Üstad Ebu Hanife",165.

³⁷Ebû Zehra, *Ebu Hanife*,87.

Onun öğrencileri İslam dünyasının her bölgesine yayılmışlar, önemli makam ve mevkilerde görev almışlardır.³⁸

Önde gelen öğrencileri arasında; “Züfer b. el-Hüzeyl (öl:158), İbrahim b. Tahmâne'l-Herevi (v.163), Leys b. Sa'd (v.175), Kasım b. Ma'n el-Mesudi (v.175), Abdullah b. Mubarek (v.181), Ebû Yusuf (v.182), Yahya b. Zekeriyye b. EbiZâide (v. 183), Muhammed b. Hasan b. eş-Şeybanî (v.189), Hafs b. Gıyâs el-Kâdî (v.194), Vekî b. Cerrâh (v.197), Hasan b. Ziyad el-Lü'lüü (v.204), Muallâ b. Mansur er-Râzî (v. 211), EbûHanîfe'nin kendi oğlu Hammad, Nuh b. Ebî Meryem, EbûMutî'el-Hakem b. Abdullah el-Belhî, Esed b. Amr el-Kâdî bulunmaktadır.”³⁹

Bunlardan en meşhur olanlar ise; Ebu Yusuf Ya'kub b. İbrahim, Züfer b. Hüzeyl, Muhammed b. El-Hasan eş- Şeybani ve Hasan b. Ziyad'dır.

a. Ebu Yusuf Ya'kub b. İbrahim

Daha çok künyesiyle tanınan Ebu Yusuf h.113 (M.731) yılında Kûfe'de doğmuştur. Yoksul ve çok çocuklu bir aileye mensup olduğu için maddî sıkıntılar içerisinde büyümüştür. Gençlik yıllarında hem ilim öğrenmiş hemde çalışmak zorunda kalmıştır. Durumunu bilen hocası Ebû Hanîfe ona maddî yönden yardımcı olmuş, derslerine düzenli olarak katılmasını sağlamıştır. Vefatına kadar hocasının yanından ayrılmayan Ebu Yusuf fıkıh ilminin yanında hadis ilmini de öğrenmeyi ihmal etmemiş, zaman buldukça hadis meclislerinde dinlediklerini Ebû Hanîfe'nin ilim meclisinde müzakereye açmıştır. Hocasının ölümünden sonra h.150 (M.767) Ebu Yusuf'un kadılık görevine getirilinceye kadarki sürede(yaklaşık on beş yıl) tam olarak hangi işle meşgul olduğu bilinmemektedir. Geçim sıkıntısı yaşayarak Bağdat'a yerleşen Ebû Yûsuf h.166 (M. 782) yılında kadılık görevine getirilmiştir. Halife Hârûnürreşîd zamanında ilk defa (M.786-809) “kadilkudât”lık kurumu oluşturulmuş yargılamada ve uygulamada birliğin sağlanması hedeflenmiştir. O dönemde kadılığa devam eden Ebû Yûsuf ise İslâm yargı tarihinin ilk kadilkudâtı olmuştur. Öyle ki kısa süre sonra Abbâsî halifesine bağlı bulunan tüm yerlerdeki kadıları tayin etme ve azletme yetkisi ona verildiği için “kadîkudâti'd-dünyâ” ünvanıyla anılmaya başlanmıştır. Vefatına kadar kadılık görevinde olan Ebû Yûsuf, rivayete göre hicri olarak 5 Rebîulevvel 182 (M.26 Nisan 798)'de 69 yaşında iken Bağdat'ta vefat

³⁸Yunus Vehbi Yavuz, "EbûHanîfe'yi Tanımak", *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2(2002), 9.

³⁹Köse, "Büyük Üstad Ebu Hanife",167.

etmiştir. Hârûnürreşîd, cenaze namazını bizzat kendisi kıldırması ve onu kendi ailesinin de bulunduğu kabristana defnettirmiştir. Kabri Bağdat'ta Kâzımeyn Türbesi'nin yanındadır.⁴⁰

b.Züfer b. Hüzeyl

110 (728) veya 111 (729) yılında İsfahan'da doğduğu bilinmektedir. Annesi İranlı bir câriye, babası ise Temîm kabilesinin Anberoğulları kolundan Basra'ya yerleşen meşhur bir aileye mensup olan Züfer'in hayatının ilk dönemleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Önceleri hadîs ilmiyle uğraşan Züfer; bu alanda oldukça ilerlemesine rağmen fıkıh alanında sorulan sorulara Ehl-i Hadîs camiasının yeterince cevap veremediğini görünce Ebû Hanîfe'nin fıkıh ve re'y metoduna ilgi duyarak onun meclisine katılmaya karar vermiştir. 20 yıldan fazla Ebû Hanîfe'nin halkasına devam ettiği rivayet edilmektedir. Hocasının vefatından sonra 150 (767) Ebû Hanîfe'nin meclisine başkanlık etmiş fakat sonraki süreçte Basra'ya bir miras davası için gitmiş ve oranın ileri gelenleri Basra'da kalmasını teklif edince ısrarlara dayanarak kabul etmiştir. Basra'da Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yaymaya çalışmış ve bu konuda oldukça başarılı olmuştur. Genç yaşta 158 (775) yılında ise vefat etmiştir.⁴¹

c.Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybani

132 (749-50) tarihinde Vâsıt'ta dünyaya geldiği söylene de doğum yılıyla ilgili bazı rivayetlerde 131 veya 135 (752-53) tarihleri de zikredilmektedir. Ailesi Abbâsî hilâfetinin kurulmasından sonra Vâsıt şehrini terkederek Kûfe'ye yerleşmiştir. Bu sebeple orada yaşayan Şeybânî yaklaşık dört yıl Ebû Hanîfe'nin ilim meclisinde bulunmuştur. Hocasının irtihalinden sonra ise onun fikhî metod ve yöntemlerini Ebû Yûsuf başta olmak üzere Ebû Hanîfe'nin diğer öğrencilerinden öğrenmeye çalışmıştır. Kûfe'deki ilim serüvenini tamamladıktan sonra hadis alanında kendini geliştirmek için Medine'ye gitmiş ve üç yıldan fazla orada kalmıştır. İmam Mâlik ile görüşüp ondan el-Muvatta'ı dinlemiştir. Daha sonra Mekke'de bulunan çeşitli âlimlerin ders halkalarına katılmış, ilim yolculuklarının sonunda Bağdat'a yerleşmiştir. Onun şöhretini duyanlar fıkıh ve hadis ilmini öğrenmek için Şeybânî'ye gelmeye başlamış, anlatım gücü ve ilmî birikimi sayesinde dikkatleri üzerine çekerek Bağdatlılar tarafından oldukça sevilmiştir. Hârûnürreşîd tarafından ilk önce Rakka kadılığına Ebû

⁴⁰Öğüt, Salim. "Ebu Yusuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10(1994)260-261.

⁴¹Bedir, Murteza. "Züfer b. Hüzeyl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 44(2013)527-528.

Yûsuf vefat ettikten sonra ise başkadılığa getirilmiş, ömrünün sonuna kadar görevine devam etmiştir. H.189 (M.805) yılında gittiği Rey şehrinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Vefat tarihi bazı kaynaklarda H.187 (M.803) olarak geçmektedir.⁴²

d.Hasan b. Ziyad

Doğum tarihiyle ilgili temel kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte bazı araştırmacılara göre 116 (734) yılında dünyaya gelmiştir. Babası inci ticaretiyle uğraştığından dolayı *Lü'lûî* nisbesiyle anıldığı söylenmektedir. Kûfeli olduğu bilinen Hasan b. Ziyad ilerleyen zamanda Bağdat'a yerleşmiştir. Ebû Hanîfe'nin derslerine bir süre devam etmiş; hocasının ölümünden sonra öğrencileri Ebu Yusuf, Züfer b. Hüzeyl, Dâvûd et-Tâî ve Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd'dan fıkıh dersleri almış ve Hanefî mezhebinde müctehid derecesine ulaşmıştır. Hafs b. Gıyâs'ın vefatından sonra H.194 (M.810) yılında ise kısa süreliğine Kûfe kadılığına getirilmiştir. Fakat fetva verirken ki heyecanı ve aşırı hassasiyetinden dolayı kadılık görevinden affını isteyerek, tekrar derslerine ve sohbetlerine devam etmiştir. H.204 (M.819) yılında vefat ettiği bilinen Hasan b. Ziyâd'ın vefat tarihiyle ilgili bazı kaynaklar H.209 (M.824) yılını söylemektedir.⁴³

3.Kendisine Nispet Edilen Eserler

Ebû Hanîfe'nin itikadî ve siyasî konularda bizzat kendisinin yazdığı günümüze ulaşan herhangi bir eseri yoktur. Bu yüzden onun eserleri olarak bilinen ve ona nispet edilen elimizdeki eserlerle ilgili bazı tereddütler bulunmaktadır.⁴⁴ Kaynaklar; el-Fıkhî'l-ekber, el-Fıkhû'l-ebsat, el-Âlim ve'l-müte'allim, Risale ila Osman el-Betti ve el-Vasiyye olmak üzere ona nispet edilen 5 eserden⁴⁵ bahsetmektedir.⁴⁶

-el- Fıkhû'l Ekber: Akaidle ilgili olan bu eser Ehl-i Sünnet'in görüşlerini özetlemektedir. Bazı şarkiyatçılar (I. Goldziher gibi) bu eserin Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu kabul etmeseler de İslâm âlimleri eserin aidiyeti konusunda görüş birliği

⁴²Aydın Taş, "Şeybânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 39(2010)42-43.

⁴³Beşir Gözübenli, "Hasan b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16(1997)361-362.

⁴⁴Ebû Zehra, *Ebu Hanife*, 149.

⁴⁵Bu eserler "*İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*" adıyla Mustafa Öz tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserler Arapça metinleriyle beraber İstanbul'da 1981'de neşredilmiştir.

⁴⁶ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları,1994),21.

içindedir. Çok sayıda şerhi bulunan eser, Doğu ve Batı dillerine de tercüme edilmiş ve birçok kez basılmıştır.

-el-Fıkhü'l Ebsat: Konusu akaidle ilgili olan bu eser oğlu Hammâd ve öğrencileri Ebû Yûsuf ve Ebû Mutî' el-Belhî tarafından rivayet edilmiştir.

-el- 'Âlim ve'l Mûteallim: Ehl-i Sünnet'e ait görüşleri açıklayan ve savunan bir eserdir. Soru- cevap niteliğindedir.

-er-Risâle: Basra Kadısı Osman el-Bettî'ye hitaben yazılan akaidle ilgili kendisine yöneltilen itham ve iddialara cevap verdiği bir risaledir.

-el-Vasıyye: Akaid konularını kısaca ihtiva eden bir risâledir. Son beş eserde geçen konuları, Osmanlı âlimlerinden olan Beyâzîzâde Ahmed Efendi kelâm kitaplarındaki tertib sırasına göre *el-Usûlü'l-münîfe* adıyla toplamış ve yine aynı kişi tarafından *İşârâtü'l-merâm* adıyla da şerhedilmiştir. Ebû Hanîfe'ye ait kabul edilen, oğluna ve bazı talebelerine hitaben yazılan içerisinde dinî, ilmî ve ahlâkî öğütlerin olduğu başka risâleler de bulunmaktadır.

Bunlar;

-el-Kasîdetü'n-Nu'mâniyye: Hz.Peygamber(s.a.v) için yazılan na't olarak basılmıştır.

-el-Müsned: Öğrencileri tarafından yazılan, Ebû Hanîfe'nin ictehadlarında delil için kullandığı hadislerin bulunduğu eserdir. Rivayetlerin toplanmasında ve tasnif edilmesinde rol oynayan kişilerin adlarıyla anılan ve birçoğu basılan yirmiden fazla Ebû Hanîfe müsnedi bulunmaktadır.

Ebû Hanîfe, fikhî meseleleri ilim meclisinde istişareye açarak çeşitli müzakereler sonucunda ortaya çıkan çözümleri öğrencilerine yazdırırdı. Bundan dolayı talebesi Muhammed b. Hasan'ın kaleme aldığı *Zâhirü'r-Rivâye* metinleri, ona isnat edilmiştir. Hanefîlerde bu eserin ona ait olduğunu kabul etmiştir. Bundan dolayı bu eserler, görüş ve ictehadlarını ihtiva ettiği için güvenilir kaynaklar olarak değerlendirilir. Bu usulle ortaya çıkan eserler; konu ve niteliklerine göre "kitab"lara, bunlar da çeşitlerine göre "bab" ve "fasıl"lara ayrılmıştır.

el-Asl(Mebsût), ez-Ziyâdât, el-Câmi 'u'l-kebîr, el-Câmi 'u's-sağîr, es-Siyerü'l-kebîr, es-Siyerü's-sağîr olarak isimlendirilen bu zâhirü'r-rivâye eserlerde Hanefî fikhî tahâretten başlayarak ibadetler, münâkehat, muâmelât, hudûd, ukubat ve miras olarak

ayrı ayrı bölümler şeklinde derlenmiştir. Bu sebeple Hanefî fikhının tedvinini Ebû Hanîfe ile başlatmak mümkün olmaktadır.

Bunlar dışında Ebû Hanîfe'ye ait kabul edilen; “Mücâdele li-ehadi'd-dehriyyîn”, “ed-Davâbitü's-selâse”, “Risâlefi'l-ferâ'iz”, “Du'a'ü Ebî Hanîfe”, “Muhâtabetü Ebî Hanîfe ma'a Ca'fer b. Muhammed b. Ahmed er-Rıza”, “Fetâvâ Ebî Hanîfe ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî”, “el-Maksûdfi's-sarf”, “er-Red 'ale'l-Kaderiyye”, “Ma'rifetü'l-mezâhib” gibi genellikle akâidle ilgili pek çok eser zikredilmektedir. Ancak bunların Ebu Hanife'ye ait olduğunu söylerken biraz ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Çünkü incelendiğinde üslup, yazım tekniği ve içeriğinde sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olan itikadi fırkaların bulunması bu eserlerin Ebû Hanîfe'ye ait olmadığı düşüncesini akla getirmektedir.

4. Ebu Hanife'nin Akaid İlmine Katkıları

Ehl-i Sünnet'in kurucu âlimlerinden olan Ebû Hanîfe hayatının ilk dönemlerinde akâid ilmiyle meşgul olmuş Kûfe ve Basra'da ilmi münazaralara katılarak kendini geliştirmiş ve kelâm ilminde parmakla gösterilir hale gelmiştir. Öyleki başta İmam Şafii olmak üzere birçok âlim tarafından kelâm ilminin kurucusu kabul edilmiştir.⁴⁷

Ebû Hanîfe sağlam bir itikadı ve bu konuyla ilgili elde edilecek bilgileri amelî bilgilerden daha üstün tutarak, kelâm ilmini “Fıkhu'l-Ekber” olarak isimlendirmiştir.⁴⁸ Ve fıkıh tanımının içine iman konularını almıştır. Bu kapsamda îman ve îman- amel ilişkisiyle ilgili görüşleri Ebû Hanîfe'yi Kelâm ilminin esaslarını ilk ortaya koyanlardan olarak tanımamızı sağlamıştır. Belli başlı bazı konularla ilgili yaklaşımı ise şöyledir.

a. İman

Ebû Hanîfe imanı “Fıkhu'l-Ekber” isimli eserinde şöyle tanımlamaktadır: “İman dil ile ikrar edip kalp ile tasdiktir.” Yani sadece dil ile ikrar iman olamaz. Sadece ikrar iman olsaydı ozaman münafıkların hepsi mümin olurdu. Bilmek de sadece iman için yeterli değildir. Bilmek şayet iman olsaydı ozaman da Ehl-i Kitabın hepsinin mümin olması gerekirdi. Oysa onlar bildikleri halde Hz. Peygamber'in risaletini ikrar etmediler. Hz. Muhammed'in (s.a.v) sadece Arap toplumuna

⁴⁷Uzunpostalcı, "Ebu Hanife", 10/138.

⁴⁸Seyit Bahçivan, “İrcâ Fikri ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İthamma Bir Bakış” (1999),146.

gönderildiğine inandılar. Bu şekilde yapılan ikrar sahih değildir. İman için bir de kalp ile tasdik gereklidir. Dil ile ikrar zorlama hallerindeyken düşebilir, kişi zorlama anında imanını açıklamayabilir. Nitekim Allah Te'ala “*Kalbi iman ile mutmain olduğu halde(küfür kelimesini söylemeye) cebredilen (ve böylece yalnız dilleriyle söyleyenler) müstesna...*” buyurmuştur.⁴⁹ Bundan dolayı dil ile ikrar değişse de kalp ile tasdik asla değişmez. Tasdik değişirse kişi kâfir olur. Çünkü Allah Teâla imanın yerini kalp olarak belirlemiştir.⁵⁰ Nitekim İmam-ı Azam da insanları tasdik bakımından kalp ve dili ile inanan (mü'min), kalple inanıp dil ile inkâr eden(mü'min zorlama anında), kalbi ile inanmayıp dili ile inanan(münafık) olarak üçe ayırmıştır. Onun tasnifine göre kalbi ile inanan her türlü mümindir.⁵¹

Ona göre mü'min olan kişi iman esaslarının hepsine inanıp ikrar etmelidir. İman esaslarını ve tevhidin aslını ise Fıkhu'l Ekber'inde şu şekilde zikretmektedir; Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına, kadere, öldükten sonra dirilmeye, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine, hesap, mizan, cennet ve cehenneme inanma ve bunların hak olduğunu ikrar etmektir.⁵²

b.İman-Amel İlişkisi

Ebû Hanîfe'ye göre amel imandan ayrıdır. Amel imanın(ikrar ve tasdik) davranışa dönüştürülmesidir. Amellere de önem verilmelidir ancak ameli olmayanın imanı yoktur denilemez.

Bu görüşünü sık sık dile getiren Ebû Hanife iman-amel ayrımını delillerle açıklamaktadır. Peygamber(s.a.v) insanları ilk başta kelime-i şehadete davet etmiştir. Bu şekilde tevhidi kabul edenler Müslüman, kabul etmeyenler ise kâfir olmuştur. Fârizalar ise zamanla aşama aşama gelmiştir. Bu fârizaları imanla birlikte işlemek amel olmuş, bundan dolayı da Allah Teâla, “*İman edip, sâlih amel işleyenler*”⁵³ “*Kim Allah'a iman eder ve sâlih amel işlerse...*”⁵⁴ buyurmuştur.⁵⁵ Bu ve buna benzer pek

⁴⁹Nahl, 16/106.

⁵⁰Ebû Mansûr el-Mâturîdi, *Kitâbu't- Tevhid*, 375.

⁵¹Ebû Hanîfe, Numân b. Sâbit b. Zûtâ, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 12.

⁵²Ebû Hanîfe, Numân b. Sâbit b. Zûtâ, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 14.

⁵³ Bakara 2/25.

⁵⁴ Talak 65/11.

⁵⁵Ebû Hanife, Numân b. Sâbit b. Zûtâ, *er-Risâle*, 60.

çok delille Ebû Hanîfe, ameli işlemeyen kişinin tasdiki kaybetmeyeceğini, amel olmadan da tasdik olabileceğini söylemektedir. Yani mümin hatalı ve günahkâr olabilir bazı amelleri yerine getiremeyebilir, bu durum onu imandan nefyetmez, iman ayrı amel ayrı şeylerdir.⁵⁶ Nitekim Hz. Ali kendisiyle savaşanları Şam ehlinden “müminler” olarak bahsetmiştir. Bu da Ebû Hanîfe’ye göre bir delildir. Peygamber’in (s.a.v) ashabı birbiriyle savaşmıştır. Karşılıklı savaşan ashaptan biri hidâyet üzeredir, denilirse diğerrinin durumu ne olur? Eğer Allah bilir dersin isâbet etmiş olursun, demektedir.⁵⁷

Ebû Hanîfe’ye göre, Kible ehli mümindir. Terkettikleri bir farizadan dolayı imanları gitmez. *“İmanla birlikte bütün farızaları işlemekle Allah’a itaat eden kimse bize göre cennet ehlidir, imanı ve ameli terk eden kimse ise, kâfir ve cehennemlidir. İmanı bulunduğu halde, farızaların bazısını terk eden kimse, günahkâr mümindir. Onun azap görmesi yahut affedilmesi Allah’ın dilemesine bağlıdır. Eğer Allah ona azap ederse, günah işlediğinden dolayı azap eder, günahını, mağfîret buyurursa affeder.”* der. Hz. Peygamber’in ashabı arasında olan ihtilaflar için ise, *“Allah en iyisini bilir”* deyip yargılamaya gitmemeyi uygun görmektedir.⁵⁸

c.İman’ın Artıp Artmayacağı

Ebû Hanîfe’ye göre, bütün müminlerin imanı eşittir, ne artar ne eksilir. Ancak amel bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Ebû Hanîfe burada salt imandan söz etmektedir. Çünkü iman artması küfrün eksilmesi, iman azalması ise küfrün artması demektir. Bir kalpte ise iman ve küfür aynı anda bulunamaz bundan dolayı imanda ziyadelik veya noksanlık olamaz, diyerek iman ile küfür arasına kesin bir çizgi koymaktadır. Bu yüzden iman eden herkesin imanı eşittir. Ona göre inanç esasları bütündür ve bir tanesinin dahi çıkarılması kişiyi küfre götürür. İnanılacak şeyler melekler, peygamberler için neler ise, Müslüman halk için de aynıdır. Çünkü imanda bölünme olmaz, mümin olan herkeste iman eşittir.⁵⁹

---

⁵⁶Ebû Hanîfe, *er-Risâle*, 61.

⁵⁷Ebû Hanîfe, *er-Risâle*, 62.

⁵⁸Ebû Hanîfe, *er-Risâle*, 62.

⁵⁹Ebû Hanîfe, Numân b. Sâbit b. Zûtâ, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 13.

Ona göre “*Bütün müminler; marifet, yakîn, tevekkül, muhabbet, rıza, korku ve ümit ve iman konusunda birbirlerine müsavidirler. Bu konuda imanın dışındaki hususlarda birbirlerinden farklıdırlar.*”⁶⁰

d.Tekfir Meselesi(Büyük Günah Görüşü)

Ebû Hanîfe’ye göre açıkça küfrü ortaya koymayan kimseyi tekfir etmek uygun değildir. Ona göre küfrün ve imanın yeri kalptir, kişileri de kalbinde olana göre yargılamak doğru değildir, kalplerde olanı yalnızca Allah Teâlâ bilir. Biz insanları sadece kendi tanıttıkları hallerine göre bilebiliriz. Bir kişi işlediği günahı helal saymadıkça ya da günahını küçük görmedikçe tevbe ettiği zaman affedilme ümidi vardır. Nitekim büyük günah işleyen kimselerin iman sahibi olduğu sürece günahları kadar ceza çektikten sonra cehennemden çıkarılacağı da bilinmektedir. Yani iman gitmedikçe büyük günah işleyen kimse Allah’tan ümidini kesmemelidir. Kur’an-ı Kerim de “*Ey iman edenler Allah’a nasuhtevbesi ile tevbe edin.*”⁶¹ buyurulması bize tevbenin günahları örttüğünü, kişiden imanı nefyetmediğini göstermektedir.⁶² Burada ki temel husus imanın sağlam olmasıdır. Nitekim bir kimse mümin olduğunu söyleyip bununla birlikte ilâhî sıfatları inkâr ederse veya kadere inanmaz, Kur’an’da açıkça belirtilen hükümleri kabul etmez, günah işlemeyi helâl sayar ve Kur’an’ın bir harfini bile inkâr ederse bu kimse tekfir edilir.⁶³

5. Ebu Hanife’nin Mürcii Olmakla İtham Edilmesi

İrca kelimesi sözlükte “geciktirmek, ertelemek, geriye atmak, tehir etmek”gibi anlamlarda kullanılır. Ayrıca “Recea” kökünden “ümitlendirmek” anlamı da bulunmaktadır.⁶⁴Mürcie ise, büyük günah işleyenlerin durumunu ahirete bırakan, büyük günah işleyenlerin Allah’tan ümit edebileceğini söyleyen, küfürle birlikte hiçbir taatın fayda vermeyeceği gibi, imanla birlikte de hiç bir günahın zarar vermeyeceğini söyleyen gruba denilmektedir.⁶⁵ Mürcie’ye göre iman ile amel birbirinden ayrılır. Ebû Hanîfe’nin de imanla ilgili bazı görüşlerinden dolayı Mürcii olduğunu söyleyenler

⁶⁰Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 54.

⁶¹Tahrim, 66/8.

⁶²el-Mâturîdi, *Kitâbu't- Tevhid*, 334.

⁶³Beyâzîzâde Ahmed Efendi. (v.1098/1687), *İmâm-ı Azam EbûHanîfe'ninİtikadî Görüşleri*, 134-144.

⁶⁴ Bahçivan, “İrcâ Fikri ve Ebû Hanîfe’nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış” 141.

⁶⁵ Bahçivan, “İrcâ Fikri veEbû Hanîfe’nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış” 142.

olmuştur. Kendisi de bir gün Mekke’de Ata b. Ebî Rebah’la buluştuğunda Ata ona: “*Sen şu dinde fırkalara ayrılan diyardan mısın? Sen onlardan hangi fırkadansın*” diye sormuştur. Ebû Hanîfe ise “*Selefe sövmeyen, kadere iman eden, gûnahtan dolayı kimseye tekfir etmeyen sınıftanım*” cevabını vermiştir.⁶⁶ Bu düşünceleriyle Ebû Hanîfe Mürcii düşüncedenmiş gibi görünse de aslında durum tam olarak böyle değildir. O görüşleri ve düşünce yapısıyla Ehli Sünnet akidesinin temelini oluşturmuş dönemindeki bid’atçılarla sürekli mücadele etmiştir. Bu durum Ehli Sünnet çizgisinin dışında bulunan grupları zaman zaman rahatsız etmiş ve Ebû Hanîfe’ye karşı bazı ithamlarda bulunmalarına sebep olmuştur. Hariciler, Mutezile, bazı Hadisçiler ve Mürcie bu gruplardandır.

Ebû Hanîfe’nin Mürcie’den kabul edilmesine sebep olan hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

1)Ebû Hanîfe’nin “İman” tanımı, ameli imandan ayırması ve imanın artıp eksilmeyeceğini söylemesi. Ayrıca imanda istisnayı da kabul etmemesi.

2)Büyük günah işleyen kişinin işlediği günahı helal saymadıkça tekfir edilemeyeceğini söylemesi. Bu düşüncesi Mürcie’ ye en yakın olduğu görüş olarak kabul edilir.

3) Ebû Hanîfe’nin Mutezile ile olan sürekli mücadelesi ve Mutezile’nin kader konusunda kendilerine muhalif olan herkesi irca ile suçlaması.

Mutezile, Ebû Hanife’yi Mürcii olmakla itham eden gruplar arasındadır. Bunun en önemli sebebi, Ebû Hanîfe’nin Mutezile’ye muhalif olması ve onları tenkit etmesinden dolayıdır. Bunun iki sebebi vardır. İlki Mutezileye karşı muhalefeti ve Mutezile’nin karşısında olan herkese Mürcie yakıştırmaları yapmasıdır. Nitekim Şehristânî de Ebû Hanîfe’nin Mürciilikle itham edilme nedenlerini sayarken; “*O, Kaderiyye ve ilk dönemde ortaya çıkan Mutezile’ye muhalifti. Mutezile kader konusunda kendisine muhalefet eden herkesi Mürcii olarak adlandırıyordu.*”⁶⁷ Demiştir.

4)Haricilerin, büyük günah işleyen kimsenin imanını savunanları bu isimle isimlendirmesi.

⁶⁶Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII/331.

⁶⁷Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehristânî (v.548/1153), *el-Milel ve'n Nihal*, I, 141.

Haricilere göre, büyük-küçük günah ayrımı yoktur. Ümmetin günahkâr olanlarının kâfir olduğunu söylerler. Bu sebeple Hz. Ali, Hz. Osman, Muaviye ve iki hakem(Ebu Musa el-Eş'ari ve Amr b. As) ve Cemel Savaşına katılanları da tekfir etmekten çekinmezler. Çünkü büyük günah işleyenin kâfir olduğuna inanırlar. Bu yüzden günahkâr olanları tekfir etmeyen, durumlarını Allahâ bırakan tevbe ümidi olduğunu savunan Ehli Sünnet düşüncesine, özellikle de Ebû Hanîfe ve Hanefîlere Mürci lakabını verirler.⁶⁸

5)Mürcie'nin Gassaniye Fırkasının kurucusu olan Gassan el- Kûfi'nin iman konusundaki görüşünü Ebû Hanîfe'ye nispet etmeye çalışması.

Gassan'ın iman tanımına göre; *“iman Allah'ı ikrar, O'nu sevmek ve büyükmek, O'na karşı tekebbürü terketmektir. İman artar, eksilmez.”*⁶⁹şeklindedir. Bu tanımın Ebû Hanîfe'ye nispet edilmesi ona yapılan bir iftira olur. Onun iman tanımı Gassan'inkinden farklıdır.

6)Bazı Hadisçilerin Ebû Hanîfe'yi iman tanımından dolayı Mürcie'den saymaları.

Hadisçilere göre “İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amelden ibarettir. İman taat ile artar, günahlarla eksilir” onlara göre “İyiliklerin tamamı imandandır.” Ebû Hanîfe'ye göre ise; İman kalp ile tasdikten ibarettir, kişinin dili ile ikrar etmesi ise kendisine bu dünyada Müslüman muamelesi yapabilmemiz için şarttır. Ameller imanın esasındandır, rüknünden değildir. Ayrıca iman artıp eksilmez. Bu görüşlerinden dolayı haksız yere Ebû Hanife'yi Mürciilikle itham etmişlerdir. Ancak Hadisçilerin nazarında irca, ameli imandan bir cüz kabul etmemek, imanın artıp eksilmeyeceğini söylememek demektir. Nitekim onlar bu şekilde düşünen herkesi Mürcii olarak kabul etmişlerdir.⁷⁰

Ayrıca Hadisçilerin nazarında Ebû Hanîfe'nin ameli imandan ayırması onun ameli önemsemediği, imanın ardına attığı gibi anlaşılmasına da sebep olmuştur. Oysa onun ibadetlerindeki hassasiyeti ve titizliği herkes tarafından bilinmektedir. Amelleri önemsemediğini söylemek ona yapılan çok büyük bir haksızlıktır. Çünkü o zühdü, takvası, ibadet hayatındaki titizliği herkes tarafından bilinen bir zattır.

⁶⁸Bahçivan, “İrcâ Fikri ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış”148.

⁶⁹Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. İshâk el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn vehtilâfi'l-Müsallîn*, I,139.

⁷⁰ Bahçivan. “İrcâ Fikri ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış”,157.

7)Art niyetli insanların büyük âlimlerin kitaplarını istinsah ederken bu konuyla alakalı asılsız bilgiler yerleştirmesi.

İmam Eş'ari(ö.324/935)'nin Ebû Hanîfe'yi ve ashabını Müricii fırkaların dokuzuncusu olarak zikrettiği söylenmektedir. Ancak bu görüş sahih değildir. Çünkü Eş'ari'nin Ebû Hanîfe'ye nispet ettiği düşüncelerin aynısı Şehrîstânî'nin eserinde, Mürchie'nin Gassaniye Fırkasına nispet edilmektedir. Eş'ari'nin Makalat'ındaki Ebû Hanîfe ve ashabı ibaresi büyük ihtimalle sonradan eklenmiş, orjinalinde ise Gassan ve ashabı olarak geçmektedir. Bu düşünceyi destekleyen birçok delil bulunmaktadır.

Muhammed Zahid el-Kevserî'ye(ö.1371/1952) göre, elimizde bulunan "Makalat" nüshaları Haşeviyye'nin önde gelenlerinin ellerinde bulunan tek bir nüshadan çoğaltılmıştır. Ve bu grup Ehli Sünnet'e ait eserleri tahrifte çok iyidirler. Dolayısıyla bu eserlerin ne ismi ne de içeriği Eş'ari'ye aitliği bakımından güvenilir değildir.⁷¹

Eş'ari, Mürchie'nin tüm kollarını tek tek sayıp detaylı anlatmasına rağmen, Mürchie'nin halis bir kolu olan Gassaniye'yi müstakil olarak zikretmeyip sadece dokuzuncu kolda Ebû Hanîfe ve ashabının içerisinde küçük bir bilgi olarak vermesi çokta mümkün gözükmemektedir.

Eş'ari'nin öğrencisinin öğrencisi olan Abdulkahir el-Bağdadi ise Ebû Hanîfe'ye atılan bu iftirayı desteklememiş aksine onu ilk kelamcılardan olarak nitelendirmiştir. Eğer ki hocasının kitabında böyle bir bilgi bulunsaydı muhakkak zikrederdi. Çünkü onun arası Hanefilerle iyi değildir.⁷²

Ebu'l Hüseyin el-Malati(ö.377/987), Ebu'l Muzaffer el-İsferayini(ö.471/1078), Fahrettin er-Razi(ö.606/1209) gibi mezhepler tarihi otoriteleri Ebû Hanîfe'yi bu görüşlerle nitelendirmemişlerdir.

Şayet Eş'ari, Ebû Hanîfe'yi Mürcii olmakla itham etseydi, Hanefi kelamcılar tarafından Eş'ari'ye reddiyeler yazılmış olurdu. Oysa böyle bir eleştiri ve reddiye bulunmamaktadır. Eş'ari'nin eserlerinin çoğunu inceleyen ve gereken yerleri tenkit

⁷¹ Bahçivan, "İrcâ Fikri ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış",162.

⁷² Bahçivan, "İrcâ Fikri ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış",163.

eden Hanefî âlimi Pezdevî, böyle bir ithamla Eş'ari eserlerinde karşılaşılsaydı mutlaka reddiye yazardı.⁷³

Ayrıca Eş'ari'nin bu iddiası, Eş'ari ve Maturidiler arasında ihtilafli meseleleri konu alan eserlerde de geçmemektedir. Tüm bunlar Eş'ari'nin Ebû Hanîfe ve ashabına böyle bir ithamının olmadığını, eserindeki bu ibarenin sonradan değiştirildiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

8)Şehristânî gibi Ehl-i Sünnet imamlarının onu Ehl-i Sünnet Mürcie'sinden sayması. Ebû Hanîfe'nin büyük günah işleyenlerin durumunu Allah'a havale etmesi ve onları tekfir etmemesinden dolayı Şehristânî eserinde Ebû Hanîfe ve taraftarlarını "Ehli Sünnetin Mürciesi" olarak zikretmektedir.⁷⁴

6. Ebu Hanîfe'nin Siyasi Konulardaki Yaklaşımı

Ebû Hanîfe 70 yıllık hayatının 52 yılını Emevîler, 18 yılını ise Abbasîler Döneminde geçirmiştir. Emevîlerin güçlü dönemlerine, gerileme ve yıkılışlarına; Abbasîlerin ise ilk dönemlerine şahit olmuştur. Her iki dönemde de hapis cezası almıştır.

Abbasî hareketi İran içlerine kadar yayılarak gizli bir propaganda olarak başlamış zamanla Emevî iktadını yıkıp ele geçirmeyi başarmıştır. Bu dönemde yaşayan ve olaylara şahit olan Ebû Hanîfe hiçbir ayaklanma ya da isyana katılmamıştır. Ancak olayların akışına baktığımızda gönlünün Ehl-i Beytle olduğu ve onları desteklediği görülmektedir. Nitekim hem Emevîler zamanında hem de Abbasîler zamanında Hz. Ali evlâdının ayaklandığı zamanlar olmuştur. İmam iki durumda da onları desteklemiştir.⁷⁵ Emevîlerin hilafette hiçbir hakkının olmadığını düşünen Ebû Hanîfe alenen onlarla ilgili harekete geçmese de aleyhlerinde yapılan ayaklanma ve hareketleri benimsemiştir. Öyle ki rivayete göre; Zeyd b. Ali Zeynelabidin, Kûfe'de Hişâm b. Abdümelik'e karşı isyan başlattığında Ebû Hanîfe; "Zeyd'in bu çıkışı, Rasulallah (s.a.v)'in Bedir günündeki çıkışına benziyor" demiştir. Kendisinin savaşa katılmama nedenini ise şöyle açıklamaktadır; " Beni ondan

⁷³ Bahçivan, "İrcâ Fikri ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış",164.

⁷⁴Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 141.

⁷⁵Ebû Zehra, *İslamda Fikhi Mezhepler Tarihi*,2/229.

alıkoyan halkın yanındaki emanetleridir. Bu emanetleri İbn Ebî Leyla'ya bırakmak istedim kabul etmedi. Savaşta ölür ve bunca emanetin altında kalırım diye korktum.” Bu yüzden Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali'ye yalnızca mâli yardımda bulunduğu ve elçisine “Benim özrümü ona anlat” dediği bilinmektedir.⁷⁶ Tüm bunlar Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali'yi imam olarak tanıdığını ve Emevilerin hilafete layık olmadığını düşündüğünü göstermektedir.

Zeyd b. Ali h.121 de Emevîlere karşı 14 bin kişiyle isyanı başlatmıştır. Ancak başarılı olamayınca, ona Hz. Ebû Bekir ve Hz.Ömer hakkındaki düşüncesini sorarak onu fikir mücadeleleriyle zor durumda bırakmışlardır. Zeyd ise bu iki sahabe hakkında kötü düşünmediğini iyi düşündüğünü söyleyince yanındaki adamları ondan ayrılmışlar ve o günden sonra bu dağılanlara “Râfiziler” adı verilmiştir.⁷⁷ Kendisinden ayrılanlardan sonra Zeyd yanında birkaç yüz kişiyle Emevîlere karşı eşsiz bir mücadele verse de h.122 de savaş sırasında şehit olmuştur.⁷⁸

Ondan kısa süre sonra ise Hz.Ali torunu olan Yahya b. Zeyd b. Ali Zeynelabidin de şehit edilmiştir. Babasının şehadetinden sonra Abdullah iktidarı ele geçirme amacıyla Yemen'de isyan edince son Emevî halifesi olan Mervân b. Muhammed h. 130 yılında onu da öldürmüştür.⁷⁹ İmam Zeyd'in, oğlu Yahya'nın ve torunu Abdullah'ın şehadeti Ebû Hanîfe'nin Emevîlerden nefret etmesine ve zulümlerini eleştirmesine sebep olmuştur.

Bu sırada Abbasi propagandası da gizli yayılışını sürdürmektedir. Tehlikenin ilerlediğini hisseden Emevî valisi İbn Hübeyre ilim adamlarının tenkidinden ve Abbasileri desteklemelerinden endişelenmektedir. Özellikle İmam Zeydle teması olanlardan şüphelenerek Irak'ın fakihlerini çağırmış onlara Emevî idaresinde görevler teklif edip devlete bağlılıklarını ölçmek istemiştir. Bu düşünceyle bir gün Ebû Hanîfe'yi de yanına çağırarak ona kadılık teklif etmiştir. Ebû Hanîfe kesinlikle kabul etmeyeceğini söyleyince onu hapse atırarak kırbaçlattığı bilinmektedir.⁸⁰ Rivayete

⁷⁶el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 1/55.

⁷⁷İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî (v.630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, IV,266-267.

⁷⁸İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*. IV,266-269.

⁷⁹İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*. IV,386.

⁸⁰Ebû Zehra, *İslamda Fıkhi Mezhepler Tarihi*,2/229.

göre yüz kırbaç vurdurtup, hapse attırır ve on gün boyunca her gün onar kırbaç vurdurtarak eziyet ettiği söylenmektedir.⁸¹ Yine de görevi kabul etmeyen Ebû Hanîfe'yi diğer âlimler ikna etmeye çalışsa da başarılı olamadıkları bilinmektedir. Saltanat için potansiyel tehlike olarak gördükleri Ebû Hanîfe'yi kendi emelleri için kullanamamışlar, sunulan tüm tekliflere yapılan tüm eziyetlere rağmen fikrinden dönmeyen İmam'ı serbest bırakmak zorunda kalmışlardır. Hürriyetine kavuşan Ebû Hanîfe ise hemen hazırlık yaparak Beytullah'a sığınmak üzere yola çıkmış ve Hicaz'a gitmiştir. H.130'da Mekke'ye gelmiş Abbasiler iktidara geçinceye kadar da orada kalmıştır.⁸²

Abbasîler iktidara geçince Ebû Hanîfe'nin tekrar Kûfe'ye döndüğü bilinmektedir. Diğer âlimlerle birlikte ilk Abbasî Halîfesi olan Ebû'l-Abbas es-Seffâh ile görüşerek ona biat ettiğini açıklamıştır. Ona şu şekilde hitabette bulunmuştur: *"Hakkı, Peygamberinin soyuna teslim eden, zâlimlerin zulmünü bizden kaldıran ve hakikati söyleyebilmemiz için dilimizi hürriyete erdiren Allah'a hamd olsun. Ey Halîfe, Allah'ın emri üzere biz sana bîat ettik, kıyamete kadar sana verdiğimiz söze bağlı kalacağız. Allah, bu makamı Peygamberinin soyundan geri almasın!"*⁸³ Buradaki cümleleri bize Ebû Hanîfe'nin adalet ve doğruluk şartıyla hilafetin Ehl-i Beyt'te olmasını istediğini göstermektedir.

Bu nedenle ilk dönemlerde Abbasîlere bağlı kalmış, Abbasî halîfeleri de ona hürmet edip ikramlarda bulunmuşlardır. Ancak İmâm bu hediyeleri nazik bir şekilde reddetmiştir. Ancak Ebû Hanîfe'nin Abbasîlere olan bağlılığı Ehl-i Beyt'e karşı tutumlarının değişmesi işkence ve eziyetlerin başlaması üzerine son bulmuştur. Nitekim Mansur'a karşı Ehl-i Beyt'ten olan Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye (ö.145/762) ve kardeşi İbrahim'in isyanı Ebû Hanîfe'yi tamamen Abbasî hükümetinden uzaklaştırmıştır. Onun Ehl-i Beyt sevgisi, onlara zulmedenlere karşı tavır alması ve Kadı İbn Ebî Leyla'nın görüşlerini sürekli eleştirmesi ise halife Mansur ve çevresi tarafından sevilmemesine ve sert bir tavır almalarına sebep olmuştur. Bunun üzerine Mansur, dönemin kadısını sürekli eleştirmesini bahane ederek kabul

---

⁸¹Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-HatîbBağdâdî. (v.463/1071). *Târîhu Bağdâd ve Zeyluhû*, XIII,328.

⁸²Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*,I/22-24.

⁸³Ebû Zehra, *İslamda Fıkhi Mezhepler Tarihi*,2/232.

etmeyeceğini bildiği halde sırf ona vereceği cezayı meşru göstermek için Ebû Hanîfe'ye kadılık teklif etmiştir. İstemediğini net bir şekilde söylemesine rağmen Mansur teklifini farklı zamanlarda ısrarla yinelemiş, en sonunda sabrı tükenen Mansur yemin edince İmâm da kabul etmeyeceğine dair yemin etmiş ve araları iyice kızışmıştır. Bu sırada Abbasîlerin de Ali evladlarına karşı zulmü ve baskısı artmaktadır. Bu da Ebû Hanîfe'nin onlardan iyice uzaklaşmasına sebep olmuştur. Öyleki, İbrahim b. Abdullah b. Hasan'ın Mansur'a karşı ayaklanmasını desteklemiş, taraf olarak halkı İbrahim'in tarafına yönlendirmiştir.⁸⁴Bunun üzerine Mansur Ebû Hanîfe'nin fetvalarını takibe başlamış ve ara ara onu sorularıyla ve teklifleriyle köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Mansur ne yaparsa yapsın Ebû Hanîfe'yi isteği doğrultusunda hareket ettiremeyeceğini anlayınca onu hapsedmiş ve ona eziyet etmiştir. Emevîler zamanında yaşadığı sıkıntıları maalesef Mansur döneminde de yaşamış ve onun zamanında vefat etmiştir.

Her iki döneme de baktığımızda Ehl-i Beyt'in Ebû Hanîfe için kırmızı çizgi olduğunu görmekteyiz. Bunun sebebi sadece onlara olan siyasi bağlılığı ya da hilafetin onların hakkının olduğunu düşünmesi değildir. Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Beyt'e ilmî yönden de bağlılığı bulunmaktadır. İmam Zeyd, Muhammed Bâkır ve Cafer Sâdık la ilmi münasebeti olduğu bilinmektedir.⁸⁵Onun ilmî ve siyasî düşünceleri özellikle de Ehl-i Beyt'e olan sevgisi Ebû Hanîfe'yi Şii taraftarı ya da Şia fırkalarından birine mensupmuş gibi gösterilmesine sebep olmuştur. Oysa İmam'ın, Ali evladlarına olan sevgisi başkalarına karşı haksız bir kine ya da başkasından ilim almamaya yöneltmemiştir. Onun, asrındaki tüm âlimlerle ilmi münasebeti olmuştur. Nitekim Şia'nın herhangi bir fırkasına da mensup değildir. İmâm'ın görüşlerinin Zeydiyye'ye yakın görünmesi ise gayet normaldir. Çünkü Zeydiyye bu fırkaların içlerinde Ehl-i Sünnet'e en yakın olanıdır. Ayrıca onun tek bir fırkayla değil hem Zeydiyye hem de İmamiyye'nin, Keysaniyye'nin imamlarıyla da görüştüğü bilinmektedir.⁸⁶

---

⁸⁴Ebû Zehra, *Ebu Hanife*, 193.

⁸⁵Ebû Zehra, *Ebu Hanife*, 193.

⁸⁶Ebû Zehra, *Ebu Hanife*, 194.

E.Ahlâki Özellikleri

Ebû Hanîfe kişiliği ve karakteri ile kendi döneminde örnek gösterilen ve takdir edilen bir şahıs olmuştur. Onun zekâsı, fazileti, ilmî kapasitesi, ahlakı ve kişiliğiyle ilgili hem aynı dönemi yaşayan âlimler hem de ondan sonraki nesiller belkide başka kimse hakkında söylenmemiş çok güzel sözler dile getirmişlerdir. Allah ona hem zekâ hem ilim hem amel hem de güzel ahlâk nasip etmiştir.

Son derece dürüst olan Ebû Hanîfe'nin, helal ve haramla ilgili bir mesele olduğunda hemen düşüncelerini dile getirdiği, söz verdiği zaman sözünde durduğu ve emanete çok dikkat ettiği söylenmektedir. Çağdaşlarından; Melih b. Vekî der ki: *"Allah'a yemin ederim ki Ebû Hanîfe son derece emanete riayet ederdi. Büyük ve eşsiz bir kalb sahibiydi. Allah'ın rızâsını her şeyden üstün tutar ve Allah uğrunda boynuna kılınç çalsalar bunlara katlanırdı."* Yine muasırı olan âlimlerden İmam Mâlik, Ebû Hanîfe'nin zekâsına dair üstünlüğü dile getirme amacıyla: *"Ebû Hanîfe öyle bir kişidir ki, sana şu direğin altından olduğunu iddia etse isbat edebilir."* demiştir.

İmâm Şâfiî ise *"Bütün insanlar fıkhıta, Ebû Hanîfe'nin aile fertleri sayılır."* sözünü Ebû Hanîfe'nin fıkıh ilmindeki yerine işaret etmiş, İbnü'l-Mübarek de *"Fıkıhta Ebû Hanîfe gibisini görmedim, ondan daha dindar birini de görmedim."* demiştir. İbn Ebî Leylâ, kendisinin talebesi olan Ebû Yusuf'u sıkıca tembihleyerek ondan ayrılmaması gerektiğini söylemiş hocasının ilmî ve fikhî yönden yararlanılması gereken önemli bir âlim olduğunu söylemiştir.⁸⁷

Haramdan korkan, şüpheli şeylerden uzak duran Ebû Hanîfe'nin en korktuğu şey dinin menfaate alet edilmesiydi. Günün birinde bir adam dükkânına geldi ve kumaş istedi. Oğlu Hammâd'a müşteriye kumaş göstermesini söyledi. Oğlu kumaşı göstermek için çıkarırken adam bi anda "Salli âlâ Muhammed" dedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe oğlu Hammâd'a kumaşı satmaması gerektiğini söyledi. Müşteri aradığı kumaş için başka yerlere baksa da Ebû Hanîfe'nin sattığı kumaştan daha uygun fiyata bulamadı. Çünkü o ticareti, dünyalık bir menfaat elde etmekten ziyade halka hizmet aracı olarak görürdü. Aza kanaat eder ticarete dürüstlüğe oldukça önem verirdi. Bir

---

⁸⁷Köse, "Büyük Üstad Ebu Hanife",168.

gün, bazı kumaşlar satın almak için Medineli bir adam Ebû Hanîfe'nin dükkânına gelmişti. Ebû Hanîfe o esnada dükkânda değildi. Tezgahtâr kumaşların 1000 akçe olduğunu söyledi. Medineli adam, bu dükkânda satış için pazarlık yapılmadığını bildiği için 1000 akçeyi vererek kumaşı aldı. Ancak kumaşın asıl değeri 600 akçe idi. Ebû Hanîfe dükkânına döndüğünde yapılan yanlışlığın farkına vardı ve hemen Medineli adamı arattı. Medineli'yi bulamayınca fazla olan 400 akçeyi sahibine iade etmek için kendisi Medine'ye gitti. Nitekim Medine'de aynı kumaşı elbise olarak giymiş bir kişiyle karşılaştı. Bu kişiyle konuşunca, kendi müşterisi olduğunu anladı ve 400 akçeyi ona geri verdi.⁸⁸

Nitekim, Ebû Hanîfe ortağı aracılığıyla Kûfe'nin dışında bulunan bölgelere de mal gönderirdi. Yine bir gün bu bölgelere kumaş gönderirken ortağına kusuru bulunan kumaşları da verdi. Ortağını bu kusurları müşterilere göstermesi için sıkıca tembihledi. Ortağı kumaşları satarak Kûfe'ye geri döndüğünde Ebû Hanîfe kumaşlardaki kusurlardan müşteriye bahsedip bahsetmediğini öğrenmek için bazı sorular sordu. Ortağının çelişkili cevaplarından sonra Ebû Hanîfe'nin içi rahat etmedi ve kendisine düşen kâr payının hepsini ihtiyaç sahiplerine dağıttı.⁸⁹

O dönemin tüccarları Ebû Hanîfe'nin ticaretini Ebû Bekr es- Sıddık'a benzetirdi. Ebû Hanîfe onun izinden gitmek istiyor, onu örnek alıyordu. Bir gün bir kadın Ebû Hanîfe'nin dükkânına gitti. Ebû Hanîfe'ye satmak için fiyatını 100 dirhem olarak belirlediği ipek bir elbise getirdi. Ebû Hanîfe bunun fiyatı daha fazladır, deyince kadın yüzer yüzer artırıp 400 dirhem, dedi. Ebu Hanife daha fazladır, deyince kadın kendisiyle eğlendiğini düşündü. Bunun üzerine Ebû Hanîfe bu işi bilen bir adam getirip fiyat isteyelim, teklifinde bulundu. Nitekim öyle de yaptılar. Ve Ebû Hanîfe elbiseyi 500 dirheme satın aldı.⁹⁰

Ebû Hanîfe cömertliğiyle de öne çıkan bir insandı. Zengin olmasına rağmen yanında 4000 dirhemden daha fazla para bulundurmamaya çalışırdı. Bu parayı da ev halkının ihtiyaçlarını için ayırırdı. Geri kalan parasını hep öğrencilerine ve ihtiyaç sahiplerine harcar, insanlara özellikle de ilim adamlarına cömertçe ikramda bulunurdu. Rivayete göre, ailesinin ihtiyaçlarını yerine getireceğinde bile ilk önce çevresindeki

⁸⁸ Neşet Çağatay, *İslam Mezhepler Tarihi*(Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985),158.

⁸⁹ Çağatay, *İslam Mezhepler Tarihi*,158.

⁹⁰ Ebû Zehra, *Ebu Hanife*,34.

ilimle uğraşanların ihtiyaçlarını giderip sonra ev halkına erzak alışverişi yapardı. Bundan dolayı da kendisine değil, “*Bu Allah’ın size gönderdiği bir rızıktır.*” diyerek Allah’a teşekkür etmeleri gerektiğini söylerdi. Kısacası sadece ilimle meşgul olmakla yetinmemiş, servetini ilme ve ilimle uğraşanlara harcamıştır. Bunu yaparken ise ben kendi malımdan değil Allah’ın malından harcıyorum, demiştir.⁹¹

Ebû Hanîfe'nin ahlâkî meziyetlerinden bir diğeri de asla nefsinin isteklerine göre hareket etmeyip iradesini kullanmasıydı. Karakteri ve mizacı gereği inanmadığı bir davayı kabul etmezdi. Gerektiğinde hocası Hammad b. Ebi Süleyman'la bile münakaşa etmekten kaçınmazdı.⁹² Ancak bununla beraber nezaketi, hoşgörüsü ve sabrı da fazlaydı. Bir gün Hasan Basri (H.110 M.728)'nin verdiği bir fetvanın hatalı olduğunu söylemişti. Orada bulunanlardan birisi sinirlendi ve Ebû Hanîfe'ye “*Ey zina yapanın oğlu!*” diye hitap etti. Ebû Hanîfe bu sözü duyduğunda asla sinirlenmedi. Oldukça anlayışlı ve yüce gönüllü davranarak “*Kalbi dar olanlara karşı kalbinde geniş yer olduğunu*” söyleyip kendisine küfür eden adamı mahcup etti. Başka bir gün yine bir adam ona bid’atçı ve zındık demesine rağmen o olgun davranıp adamın özür dilemesini sağladı.⁹³

Yanışa yanış diyecek kadar cesur olan Ebû Hanîfe bir o kadar da saygılı ve edepli idi. Hocalarına, o kadar saygılıydı ki her namazdan sonra hocaları, ilim halkasında bulunan öğrencileri ve anne-babası için dua ederdi. Kimsenin dedikodusunu yapmaz, kendisini sevmeyenlerin dahi arkasından kötü konuşmazdı. Bir gün kendisine: “*İnsanlar senin aleyhinde konuşuyorlar, sen ise onlardan hiçbiri aleyhine konuşmuyorsun?*” diye soruldu. O ise “*Bu Allah’ın bir lütfudur, onu dilediğine verir.*” cevabını vermişti.⁹⁴

Ebû Hanîfe'nin bir başka özelliği de oldukça cesur bir karaktere sahip olmasıydı. Bu özelliği onun Emevi ve Abbasiler dönemindeki devlet adamlarının olumsuz tutum ve davranışlarına çekinmeden karşılık vermesine neden olmuştu. En çok karşı çıktığı mesele ise Ehl-i Beyt’e karşı uygulanan politikaları. Zîra Şia taraftarı olmakla itham edileceğini bile bile çekinmeden İmam Zeyd’i desteklemişti.

⁹¹Yavuz, "EbûHanîfe'yi Tanımak", 4.

⁹²Çağatay, *İslam Mezhepler Tarihi*,160.

⁹³Çağatay, *İslam Mezhepler Tarihi*,159.

⁹⁴Yavuz, "EbûHanîfe'yi Tanımak",2.

Uğraştığı ilimden dolayı dünyalık makam, mevki istemeyen Ebû Hanîfe, hem Emevîler hem de Abbasîler döneminde kendisine teklif edilen devlet görevlerine karşı her zaman mesafeli durmuş, bunları düşünmeden reddetmekten çekinmemiştir. Öyle ki red cevabı vermesi onun kamçılanarak cezalandırılmasına sebep olduğu halde Emevî valilerinden Ömer b. Hubeyre tarafından Kûfe “beytü’l-mal”inin başına getirilme teklifini kabul etmemiştir.⁹⁵

Nitekim ilerleyen zamanda Abbâsi halifeleri tarafından teklif edilen Kûfe kadılığı ve beytü’l-mâl sorumluluğu da olmak üzere, daha sonraki süreçte verilecek olan Kadı’l-kudatlık görevini dahi kabul etmemiştir. Bilindiği üzere bu durumlar başına oldukça büyük işler açmış hatta bazı rivâyetlere göre bu sebeplerden dolayı gördüğü işkencelerden sonra vefât etmiştir.⁹⁶

Hayatının geneline baktığımızda sadece resmi görevleri değil devlet ricalleri tarafından gönderilen hediyeleri dahi onların etkisine girmemek için kabul etmemiştir. Öyle ki birgün Ebû Hanîfe’ye Halife Mansur 300.000 dirhem göndermiş, o da kabul etmiştir. Aradan zaman geçtikten sonra halifeye “*Ey müminlerin emiri! Ben Bağdat’ta yabanciyım. Bende Müslümanların emanetleri var, bunları koyacak bir yerim de yok. Onu beytü’l-mâl’e bırakayım.*” demiştir. Halife’nin kabulü üzerine kendisinde bulunan parayı beytü’l-mâl’e bırakmıştır. Vefâtından sonra beytü’l-mâl’de olan emanetler sahiplerine teslim edileceğinde onun koyduğu paralar ortaya çıkınca Halife Mansur “*Ebû Hanîfe bizi aldattı.*” demiştir.⁹⁷

Mantığıyla hareket eden Ebû Hanîfe her sorunun cevabını akıyla bulmaya çalışırdı. Son derece hazır cevaplıydı. Cümleleri mantık ve deliller üzerine kurulu olurdu. Sorulan sorulara verdiği cevaplar delilsiz olmazdı. Gerçekten muttaki kimselerden olduğu bilinirdi. Tek hedefi dinde hakikat yolunda yürümek ve her şeyin doğrusunu anlamak ve anlatmaktı.⁹⁸

Ebû Hanîfe’nin kanaatkâr, cömert, güvenilir, dürüst, âbid ve zâhid bir kişi olduğuyla ilgili ise görüş birliği vardır. Fikhî görüşlerine katılsın katılmasın

⁹⁵Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbühû*, 66.

⁹⁶Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbühû*, 93.

⁹⁷Söylemez, “Kûfe’nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Âlim İmam Azam Ebu Hanife Numan b. Sabit”, 45.

⁹⁸Çağatay, *İslam Mezhepler Tarihi*, 160.

döneminde yaşayan âlimler tarafından Ebu Hanîfe ilmi, takvâsı, cömertliği ve edebi herkesten farklı olarak nitelendirilirdi.⁹⁹

F. Zühd, Takva ve İbadeti

Ebû Hanîfe'nin öyle güzel özellikleri vardı ki bu sıfatlar onu tüm insanların önüne geçirmekteydi. O; hakikati bulmaya çalışan, nefesine ve iradesine hâkim, faydasız boş sözlerden uzak durmaya gayret eden bir âlimdi. İnsanlarla olan ilişkilerinde gayet sabırlı davranır, sert ve kaba bir üslup asla kullanmazdı. Öyle ki bir gün münâkaşada bulunduğu bir kişi ona “ Ey bid'atçı, ey zındık!” gibi kelimeler kullandı. Ebû Hanîfe ise yüzünün dahi rengi değişmeden “ *Allah seni affetsin, benim öyle olmadığımı Allah bilir, çünkü ben Rabb'imi tanıdığımdan beri ondan hiç ayrılmadım. Yalnız onun affını isterim, ancak onun ikabından korkarım.*” dedi. O sözleri söyleyen kişi hatasını anladı ve kendisini affetmesini söyleyince Ebû Hanîfe yine büyüklüğünü göstererek; “ *Câhil kimselerden benim hakkımda bilmeden bir şey söyleyenlerin hepsini bağışladım ancak ilim erbabından kim bende olmayanı söylese başı dara gelsin. Zira âlimlerin gıybeti arkalarından iz bırakır.*” dedi.¹⁰⁰Ebû Hanîfe'nin bu tavrı duygusuzluğundan, hassas olmayışından değil takvasının büyüklüğündendi. Sözleri, düşünceleri, davranışları olgundu. Telaşla aceleyle iş yapmaz, metanetle ve sabırla hareket ederdi.

Allah'tan korkan Ebû Hanîfe'nin hakkı ve hakîkati arayışı son derece samimi ve ihlaslıydı. Nefsini tüm gereksiz duygulardan arzularından arındırarak tek amacına yönelmişti, hakikati bulmak... Bundan dolayıdır ki münâzaralarında kendisi haklı da olsa haksız da olsa hakikat meydana çıkmıştır, diyerek galip olmuş gibi sevinirdi. Hata edebileceğini kabul ederek kendi görüşünden daha iyisi olursa doğru olan o dur diyerek o büyük erdemini herkese gösterirdi. Öyle ki Ebû Hanîfe Peygamber Efendimiz(s.a.v)'in sünnetine sıkı sıkıya bağlı olmasına rağmen bir gün,“Peygamber'in sünnetine muhalefet mi ediyorsun?” dediler. Bunun üzerine;

---

⁹⁹Uzun postalıcı, "Ebu Hanife",10/133.

¹⁰⁰Ebû Zehra, *Ebu Hanife*,72.

“Esağfirullah, Allah’ın Peygamberine muhalefet edene Allah Teâla lanet etsin. Allah onun sayesinde bizi kurtardı.” diyerek cevap verdi.¹⁰¹

Karakteri ve ahlâkının yanı sıra ibadet hayatında da gösterdiği hassasiyetle insanlara örnek olmuştu. Onun biyografisinin bulunduğu bütün kaynaklar Ebû Hanîfe’nin yoğun ve düzenli bir ibadet hayatı olduğu konusunda müttefiktirler.¹⁰² Farz olan ibadetleri yerine getirme konusunda zaten hassas olan Ebû Hanîfe’nin sürekli nafîle ibadetlerde yaptığı bilinmektedir. Geceleri namaz kılar, gündüzleri oruç tutardı. Çok zahid bir kişiydi. Onun zühd anlayışı dünya nimetlerini makam ve mevkiyi Allah için terk etmek şeklindeydi. Onun döneminde yaşayıp zühd ve takvasıyla bilinen Fudayl b. İyazise onun hakkında şunları söylemektedir: *“Ebû Hanîfe fakih ve müttaki bir zat idi. Fıkıh ilminde şöhret sahibi olup aynı zamanda varlıklı servet sahibi bir şahsiyetti. Etrafindakilere çok iyilik etmekle tanınmış idi. Gece gündüz ilim öğrenmekle meşguldü. Kendisine müracaat edenler ilminden ve malından istifade ederlerdi. Geceleri ibadetle geçirir, az konuşur çok sükût ederdi.”*¹⁰³

Bir meseleyi çözmeye çalıştığında herhangi bir zorlukla karşılaşıncı tevbe eder *“Bir günah işlemişim ki, bu problem karşıma çıktı.”* diyerek hemen iki rekât namaz kılardı ve o problemi çözüldü.¹⁰⁴ Zengin olmasına rağmen dünya malına tenezzül etmez dünyevî makam ve mevki kazanmaya meyl etmezdi. Bu konuyla ilgili Sehl b. Müzâhim şöyle der: *“Bir defasında Ebû Hanîfe’nin evine gittim. Yerde yaygı olarak sadece hasır seriliydi. Kendine, bunca geniş aileniz varken ne dünyalık ne de makam kabul ediniyorsunuz, denildi: O da Zâriyât suresi 22. ayetini okuyarak, ailem için Allah bana kâfidir. Bana bir ayda gıda için iki dirhem yetmektedir. Allah’ın hesap soracağı şeyi niye boşuna biriktireyim ki? Kişi toplayıp biriktirdiği maldan –ister itaatte ister isyanda sarf etmiş olsun- Allah katında sorguya çekilecektir. Herkesin rızıkına Yüce Allah kâfi değil midir?”* diye cevap verdi.¹⁰⁵

Mal biriktirme ve zenginlikle ilgili hırs yapmazdı. Öyle ki ticaretten kazandığını öğrencilerine verir, fakir olan kimselerin ihtiyaçlarını karşılardı. Çünkü ona göre ticaret halkın ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan bir nevi ibadetti.

¹⁰¹Ebû Zehra, *Ebu Hanife*, 77.

¹⁰²Pekcan, *Fıkıhın Bedene Bürünüşü İmam-ı Azam Ebu Hanife*, 22.

¹⁰³Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbühü*, 30.

¹⁰⁴Yavuz, "Ebû Hanîfe'yi Tanımak", 2.

¹⁰⁵ Pekcan, *Fıkıhın Bedene Bürünüşü İmam-ı Azam Ebu Hanife*, 30.

Ahlâkıyla insanlara örnek olur, kendisine soru sorulmadıkça konuşmaz, boş işlerle vakit kaybetmeyi sevmezdi. İlim öğrenmenin amellerin en faziletlisi olduğuna inanır, ilmin amele yansımaları gerektiğini söyleyerek bilgisiz yapılan ibadeti ruhsuz bir cesede benzetirdi. Kendisi hayatı boyunca ilim öğrenmeye, ders vermeye devam etmiş bununla birlikte nafil ibadetlere de sürekli devam etmişti. Bir gününe baktığımızda sabah namazını kıldırdıktan sonra öğrencileriyle ilim şölenini başlatır, öğle vakti gelene kadar devam ederdi. Öğle namazından sonra da kısa bir süre istirahat edip ikinci vaktine kadar yine öğrencileriyle ilmî müzakereler yapardı. Yatsı namazını kıldıktan sonra evine gider gecesini namaz, dua ve Kur'an-ı Kerim okuyarak geçirirdi. Ramazan aylarında özellikle daha çok ibadet eder, hac mevsimlerinde gecelerini tavafla ihya ederdi. Öyle ki kendisine 3 gün içinde öleceği söylense daha fazla ibadet yapamazdı.¹⁰⁶Zaten hayatı az uyuma, az yeme, az konuşup çok zikretmeyle geçirdi. Ebû Hanîfe ruhsatlarla değil azîmetlerle amel ederdi. Nitekim onun hakkında Ahmed b. Hanbel“ *İlim, zühd, vera ve ahiret hayatını dünyaya tercih etmede kimse Ebû Hanîfe'ye yetişemez.*” Diyerek Ebû Hanîfe'nin mükemmel yaşayışını ortaya koymuştu. Yine bir gün Harun Reşid, Ebû Yusuf'a hocası hakkında sorular sormuş, Ebû Yusuf ise onun hakkında;“*İnsan ne zaman bir söz söylese yanında mutlaka (onu yazan) bir hazır gözcü vardır.*”¹⁰⁷âyetini okuyarak onu şöyle tanıtmıştı: “*Bildiğim kadarıyla Allah kendisine rahmet etsin, Allah Teâlâ'nın haramlarından uzak durur, şüphelilerden sakınır, Allah'ın dini ile ilgili hususlarda bilmeden konuşmaz, Allah Teâlâ'ya ibadeti sever, isyan etmekten hoşlanmaz, susar ve geniş bilgi birikimiyle tefekkür eder, dünya ehline karışmazdı. Kendisine bir soru sorulduğunda cevap verir, konuyla ilgili ayet ve hadis yoksa kıyas yapardı. İnsanların gıybetini yapmaz, hayırla anardı.*” demesi üzerine Harun Reşid“*Bunlar, sâlihlerin ahlâkıdır.*” diyerek Ebû Hanîfe'den övgüyle bahsetmişti.¹⁰⁸

Tüm bunlara bakarak Ebû Hanîfe'nin ilim, takvâ, ihlas, ibadet, dürüstlük, güven gibi ahlâki üstünlüğüyle âlimlerin lideri olmayı hak etmiştir diyebiliriz.

---

¹⁰⁶Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbühü*, 47.

¹⁰⁷Kâf, 50/18.

¹⁰⁸Mehmet Necmettin Bardakçı, "İmâm-ı Azam Ebu Hanife' nin İbadet, Ahlak, Zühd ve Takva Anlayışı". *Uluslararası Hakemli Bilimsel Elektronik Dergi* 12/24(2019),24.

G.Vefatı

Ebû Hanîfe, ömrünün 66 yılında Kûfe'de, son iki yılında ise Bağdat'ta yaşamış ve orada vefat etmiştir. Vefat tarihiyle ilgili olarak hicrî 150, 151 veya 153¹⁰⁹yılları söylenmektedir. Ancak genel kanaate göre hicrî 150, milâdi 767 yılında Recep ayında vefât etmiştir. Ebû Hanîfe'nin vefat tarihinin hicrî 150 olmasında icma olduğu halde nasıl vefat ettiği hususunda kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır.

Rivayete göre, Ebû Cafer Mansur'un kadılık teklifini kabul etmeyince Ebû Hanîfe hapse atılmış ve kendisine yapılan işkencelere dayanamayıp vefat etmiştir ya da hapiste zehirlenerek öldürülmüştür. Bağdâdîde aynı şekilde kitabında Ebû Hanife'nin hapisteyken vefat ettiğini ve sahih olan görüşünde bu şekilde olduğunu söylemektedir. Saymerî'nin naklettiği rivayete göre ise Ebû Hanîfe, Halife Ebû Cafer Mansur'un talebiyle yanına gitmiş, içeri girdiğinde kendisinin hazırlattığı zehirli sütü içmesini söylemiş Ebû Hanîfe ise "*Ben yaşlı bir adamım bu süt mideme dokunur, benim gibi birisi süt içmez.*" diye cevap vermişti. Ebû Cafer onu dinlemeyerek içmesi için baskı yapınca, Ebû Hanîfe sütü içmiş ve Mansur'un yanından kalkmıştır. Mansur, "Nereye gidiyorsun?" deyince Ebû Hanîfe, " Gönderdiğin yere." diye cevap vermiş ve hapisanede vefat etmiştir.¹¹⁰

Bir başka görüşe göre ise; Ebû Hanîfe hapisanede çok fazla işkence görmüş, bitkin düşmüş bu sebeple hapisten çıkarılmış, insanlarla görüşmesi ve fetva vermesi yasaklanmış ve evinde vefat etmiştir.¹¹¹ Cenazesine binlerce insan katılmış, cenaze namazı altı kere kılınmıştır. Kabri, Bağdat'ta o günkü adıyla *Hayzerun* adı verilen kabristanın doğu tarafında bulunmaktadır.¹¹² Kabrinin bulunduğu yere kendisine nisbetle *Âzamiye* adı verilmiş, günümüzde de bu şekilde anılmaya devam etmiştir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

---

¹⁰⁹Fatih Tok, " Ebû Hanîfe 'nin Yetiştigi Çevre", 293.

¹¹⁰Köse, "Büyük Üstad Ebu Hanife",174.

¹¹¹Tok, " Ebû Hanîfe 'nin Yetiştigi Çevre", 293.

¹¹² Köse, "Büyük Üstad Ebu Hanife", 175.

2.BÖLÜM

EBÛ HANİFE'NİN MENKİBEVİ HAYATI

Bu bölümde kısaca; Ebû Hanîfe' nin ahlâkı, ibadet hayatı, faziletleri, ilmi kişiliği ve irtihaliyle ilgili menkıbelere değinilecektir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin menkıbeleriyle ilgili günümüze kadar yazılan eserler, ihtiva ettiği konularda göz önünde bulundurularak listelenmeye çalışılmıştır.

A.Ahlâkı İle İlgili Menkıbeler

Öğrencisi Ebû Yusuf, hocası hakkında; *“Allah Teâlâ imamı ilim, amel, cömertlik, tasadduk ve bol bol ihsan etme konusunda Kur'an ahlakı ile süsledi.”* demiştir.¹¹³

Ebû Hanîfe'nin, döneminde yaşayan insanların en cömerti olduğu söylenmektedir. Bir kimse yanından geçerken yanına oturmak istemese bile onu yanına çağırdığı fakir ise ona yardımda bulunduğu, bir ihtiyacı varsa yerine getirdiği, hasta ise gönlünü aldığı anlatılmaktadır. Öyle ki bir gün biri imama gelip, *“Borçluyum. Alacaklının 500 akçesini benden almaması için aracı olur musun?”* dediğinde, alacaklıyı paranın tamamından vazgeçirmiştir. Bunun üzerine borçlu kişi amacım borcun tamamından kurtulmak değildir, borcumun 500 ünü eksiltmektir, deyince Ebû Hanîfe; *“Borç artık senin değil, benimdir. Senin borcun ödendi.”* demiştir. Başka bir rivâyette ise, önceden zengin olan bir adamın maddî durumu bozulduğu ve halini İmam'a anlatmak için yanına gittiği ancak utanma duygusuna engel olamadığı için halini arz edemeyip evine geri döndüğü söylenmektedir. İmam, feraseti sayesinde o adamın durumunu anlayıp arkasından evine gitmiş ve kapısını çalmıştır. Adam kapıyı açınca ona içerisinde 3000 dirhem olan bir kese verip utanmaması için hemen arkasını dönüp gitmiştir. İhtiyaç sahibi kişi para kesesiyle eşinin yanına gitti ve keseyi açtıklarında parayı ve *“Bu Nu'man'ın hakkıdır.”* diye yazan bir kâğıt olduğunu görmüşlerdir. O dönemde zımmiler, Müslümanlara hediye vererek onlara yaklaşmak isterlerdi. Salih insanlar da kâfirlerden bir şey kabul

¹¹³ Muhammed ibn Muhammed el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, trc. Mustafa S. Kaçalın (İstanbul: Misvak Neşriyat,2010), 1/294.

etmezdi. Bu yüzden parayı veren kişinin Müslüman mı yoksa kâfir mi olduğunu bu şekilde anlamış oldular. Ebû Hanîfe de paranın Müslüman bir kişiye ait olduğunu anlamaları için “*Bu Nu'man'ın hakkıdır.*” diye yazıp keseye bırakmıştı.¹¹⁴

İmam Ebû Hanîfe'nin insanlarla olan ilişkisi çok güzeldir. Kendisine biri hediye verdiğinde kat kat fazlasıyla karşılık vermiştir. Eli okadar açıktır ki rivâyete göre oğlu Hammâd'a her gün 11 dirheme ekmek aldırıp fakir olan komşularına ve kapısının önünden geçenlere dağıtmasını söylemiştir.¹¹⁵ İmam'ın sadece halka karşı değil öğrencilerine karşı da daima hassas ve özverili olduğu bilinmektedir. Onların halini hatrını sorduğu, sürekli iletişim halinde olmaya çalıştığı, birisinin bir ihtiyacı olduğunu duyduğunda hemen onun ihtiyacını giderdiği, hasta olan varsa hatrını sorduğu, vefat edenlerin ise cenazesini kaldırdığı söylenmektedir. Öğrencilerine hep aylık verdiği her gün onlara iyilik ve yardımlarda bulunduğu, kendisine veya ev halkına harcadığından daha fazlasını hadis şeyhlerine harcadığı rivayet edilmektedir. Talebelerine karşı ise son derece hoşgörülü olduğu onların kendisine yardım ettiği gibi ailelerine de erzak temin ettiği hatta elindeki kumaşların sermayesini ve kârlarını her yılın başında tespit ederek muhaddislerin ihtiyaçlarını karşılayıp kalan kısmı ile yine fakirlere yardımda bulunduğu, sonra da “*Size verdiklerim Allah'ın malındaki sizin sermayenizin kârıdır. Allah bunu benim elimle size ihsan ediyor.*” Dediği rivayet edilmektedir.¹¹⁶

Melih b. Vekî, babasından şöyle rivayet etmektedir: “*Babam Ebû Hanîfe 40 yıldan beri 4000 dirhemden fazlasına sahip olmadım ve sahip olduğumda da fazlasını harcamadım. 4000 dirhem geçinebilmek için gerekli paradır. 4000 dirhem dememin sebebi de Hz. Ali' nin sözüdür. Bunlara muhtaç olma korkusu olmasaydı tek dirhemi bırakmaz sarf eylerdim.*” dediğini aktarmıştır.¹¹⁷

Cesareti ve zekâsıyla da farkını gösteren Ebû Hanîfe bir gün mescitte otururken tavandan bir yılan üzerine düşmüş orada bulunanların hepsi kaçtığı halde o ne yerinden kıvıldamış ne de yüzünün rengini değiştirmiştir. Eteğindeki yılanı silkeleyip

¹¹⁴el-Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 1/298.

¹¹⁵el-Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 1/296.

¹¹⁶el-Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 1/293.

¹¹⁷el-Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 1/297.

yılanı yere düşürmüş sonra yılanı 3 kez “İslam(yani korku ve endişeden uzak ol Ey Müslüman)” demiş ve yılan mescitten çıkıp gitmiştir.¹¹⁸

Aynı zamanda sabırlı ve hoşgörülüdür. Kendisine kötü bir söz söylene bile asla karşılık vermemiştir. Rivayete göre bir gün Ebû Hanîfe'ye kötü sözler söyleyen bir kişi mescide gelmiş ve konuşmaya başlamıştır. İmam da öğrencileri de cevap vermemiş, konuşmasını bitirip kalkıp evine gittikten sonra tekrar imamın kapısının aralığından bakarak ona kötü sözler söylemeye devam etmiştir. İmam kapıya geldikten sonra beklemiş ve ona sakin bir ses tonuyla, “*Evime girmemi ister misin yoksa daha söyleyeceğin var mı? Varsa söyle, içinde bir şey kalmayın.*” demiştir. Kötü sözler söyleyen kişi Ebû Hanîfe'nin bu sözünü duyunca tövbe edip imamdan helallik istemiştir.¹¹⁹

Yine bir gün İmâm-ı Âzam bir kişiyle münazara ederken, karşısındaki kişi İmâm'a zındık, toy, acemi gibi kötü sözler söylemeye başlamıştır. Ebû Hanîfe ise “*Allah bende bunun aksini biliyor zira ben Allah'ın vahdaniyetini bildim bileli hiçbir şey ona ortak koşmadım. Allah'ın affından başka bir şey istemedim. Allah Teâlâ'nın azabından başka hiçbir şeyden de korkmadım.*” demiş, kötü sözler söyleyen kişi bir anda azaptan bahsedilince sara hastalığına yakalanmış gibi aklı başından gitmiş ve oracıkta bayılmıştır. Ayıldıktan sonra imamdan helallik istemiş İmam, “*Câhil olup bana kötü sözler söyleyene hakkımı helal ederim ama âlimlerden gıybet edene hakkımı helal etmem. Zira âlimler'in gıybeti sonsuza kadar utanç olarak kalır.*” demiştir.¹²⁰

Tüm bunların yanında İmâm-ı Âzam'ın edebi ve saygısı hakkında da çok sayıda rivayet vardır. Öyle ki hocası Hammâd'ın evinin bulunduğu sokağın yönüne doğru asla ayağını uzatmadığı söylenmektedir. Oysa kendisi ile üstâdının evi arasında 7 cadde daha olduğu bilinmektedir. Ayrıca İmam'ın, hocası Hammad vefat ettiğinden beri kıldığı namazlarda hocası, anne babası ve öğrencileri için Allah'a dua ettiği bilinmektedir.¹²¹

Helâl ve haram hususunda da çok dikkatli olduğu söylenmektedir. Kûfe'ye bir gün yağma malı koyun gelmiştir. Bunu duyan İmam, koyunların 7 yıl yaşadığını

¹¹⁸el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkibeleri*, 1/299.

¹¹⁹el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkibeleri*, 1/302.

¹²⁰el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkibeleri*, 1/302.

¹²¹el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkibeleri*, 1/305.

öğrenince o kadar yıl boyunca et yememiştir.¹²² Yine bir gün ticaret yaptığı ortağını ticarete göndermiş gönderirken elbisede kusur var, onu söyleyerek sat, demiştir. Ortağı kusuru söylemeden elbiseyi satınca İmam ticaretiyle ilgili sorular sormuş ve cevaplarını beğenmemiştir. O ticaretten kazandığı 30 bin dirhemi sadaka olarak dağıtmıştır. İmam Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin haramlarla arasına net sınır koyduğunu ve kendini çok güzel muhafaza ettiğini rivayet etmektedir.

Kıyasası Ebû Hanife takvası gereği Allah Teâlâ'nın dini konusunda ilimsiz asla konuşmayan, Allah'a itaat etmeyi seven, dünya ehlinin elinde olana asla tamah etmeyen, çok sukût eden, daima tefekkür halinde olan, ilmi çok geniş olduğu halde yalnızca bildiği bir mesele sorulursa cevap veren, insanlardan müstağni olan, herkes hakkında hayır konuşan mükemmel bir şahsiyetti.¹²³

B. Zühdü, Takvası ve İbadet Hayatıyla İlgili Menkıbeler

Ebû Hanîfe takva ve ibadet yönünden erişilmez bir noktadaydı. Döneminde yaşayan ve onunla vakit geçiren birçok kişi “İmamdan daha veralisini görmedik.” demişlerdir. Öyle ki geceleyin namaz kılariken ağlamasını ve tesbih edişini duyanlar ona üzülmüşlerdi. Yatsı namazını kılıp halk uyuduktan sonra ise en güzel, en pahalı kıyafetini giyer; güzel kokular sürünüp Allah için süslenerek ibadet ederdi.

Abdestsiz durmamaya özen gösterir, yanlışlıkla da olsa yalan söylemezdi. Rivayetlerden anladığımıza göre İmâm-ı Âzam ibadetine çok düşkündü. Abdullah ibn Mübarek, İmâm-ı Âzama ilgili şöyle söylemektedir: “Kûfe'ye geldiğimde Kûfelilerin en fâkihi kimdir diye sordum. İmâm-ı Âzam, dediler. Peki; en zahid, en veralisi kimdir? dediğimde, yine İmâm-ı Âzam'dır, dediler.”¹²⁴ İmam Saymeri ise Ebû Hanîfe vefât edinceye kadar meclislerine devam ettiğini, İmam'ın ne gündüz bir şey yediğini ne de gece yattığını gördüğünü söylemektedir.¹²⁵ Onu tanıyanlar sürekli oruç olduğunu, 30 yıl sahurda az bir parça yiyip iftar yapmadan oruca devam ettiğini ifade etmişlerdir.

¹²²eI- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 1/256.

¹²³eI- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 1/256.

¹²⁴eI- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 1/249.

¹²⁵eI- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 1/272.

Başka bir rivayet ise İmam'ın bir gün oruç tutup birgün tutmadığını, bir süre sonra ise vefat edinceye kadar sürekli oruç tuttuğunu söylemektedir.¹²⁶

Tüm geceyi ibadetle geçiren Ebû Hanîfe'nin 40 yıl sabah namazını yatsı namazının abdestiyle kıldığı rivayetlerde geçmektedir. Bu durumla ilgili Yahya el-Hımmâni'nin babasından aldığı rivayette şöyle demektedir: “*Ebû Hanîfe'ye altı ay talebelik yaptım, devamlı olarak sabah namazını yatsı namazının abdesti ile kıldığını görürdüm. Her gece seher vaktinde ise Kuran-ı Kerim'i hatmederdi.*”¹²⁷

Hatib Bağdadi “Tarihu Bağdat” kitabında Esed b. Amr şöyle rivayet eder: “*Ebû Hanîfe'nin yatsı namazının abdesti ile kırk yıl boyunca namaz kıldığını herkes bilir. Birçok gece bir rekâta tüm Kur'an'ı okuduğunu herkes bilir. Geceleri o kadar ağlardı ki komşuları ona acırdı. Vefât ettiği yerde altı bin defa Kur'an'ı hatmettiğini herkes bilir.*”¹²⁸ Ancak bu rivayet çokta mümkün gözükmemektedir. Ebû Hanîfe hayatı boyunca Bağdatta yaşamamıştır. Kûfe'de doğup büyümüştür, sonra Bağdat'a hicret etmiştir. Bağdatta hapiste de kısa bir süre kalmıştır.

Gecenin başından sonuna kadar bir ayetle kıyamda durduğu bilinmektedir. Nitekim, İmâm-ı Âzam öldükten sonra komşusunun kızı annesine imamın bulunduğu yeri göstererek “*Anne, hani o her gece gördüğümüz direk nerede?*” diye sormuş, annesi de o direk değildi, dinin direği olan Ebû Hanîfe'ydi, diye cevap vermiştir.¹²⁹

Hatip el-Bağdadi'nin rivayetine göre ise Mekke'ye İmâm-ı Âzam'dan daha fazla namaz kılan biri gelmemiştir. Benzer cümleyi, meşhur muhaddislerden Süfyân b. Uyeyne de söylemiştir. Öyle ki rivayete göre Ebû Hanîfe'nin dizleri develerin dizleri gibi çok fazla namaz kıldığından dolayı nasır bağlamıştır.¹³⁰ Gece namazını çok kıldığı için de vitir adıyla anılmıştır,¹³¹ başka bir rivayette ise “Veted” olarak geçmektedir.¹³² İmam'ı gözetlemek için sözleşen Nasr es- Semerkandi ve Hafs ibn Esleme ise, İmam'ın bir gece de 400 rek'at namaz kıldığını ve bir rek'atta Kur'an'ı Kerim'i hatmettiğini söylemişlerdir. Ancak bu rivayetler sahih kaynaklarda

¹²⁶el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 1/278.

¹²⁷Zehebî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*. trc. İsmail Karagözoğlu (İstanbul: Kayıhan Yay. 2020), 58.

¹²⁸Zehebî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, 62.

¹²⁹el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 1/302.

¹³⁰Pekcan, *Fıkhın Bedene Bürünüşü İmam-ı Azam Ebu Hanife*, 24.

¹³¹el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 1/274.

¹³²Zehebî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, 57.(veted; direk demektir.)

geçmemektedir. Nitekim bir gece de 400 rek'at namaz kılmak bir rek'atta hatim bitirmek çokta mümkün gözükmemektedir.

İmâm-ı Âzam ilimle ibadeti birleştirmiştir. Sürekli Kur'an-ı Kerim okuduğu rivayet edilmektedir. Öyle ki 30 yıl her rek'atta bir hatim yaparak geceleri Kur'an ve namazla ihya etmiştir. Bununla ilgili Mis'ar şöyle demiştir: “ *Mescide girdiğimde namaz kılan bir adam gördüm. Kıraatini güzel buldum. İlk yedi uzun sureyi okuyana kadar bekledim. Herhalde rükû yapacak, dedim. O, okumaya devam etti. Kur'an'ın üçte birine gelince şimdi rükû yapar, dedim. O, Kur'an'ın yarısına kadar okumaya devam etti. Bir rekâta Kur'an'ın tamamını bitirinceye kadar bu şekilde devam etti. Sonra baktım ki o zat, Ebû Hanîfe imiş.*”¹³³Söylenene göre vefatından sonra hatimleri hesap edildiğinde 7 bin hatim yaptığı görülmüştür. Bu rakama göre de ayda 60 hatim yapmış demektir. Büyük hadis âlimlerinden olan Hâfız Mizzî'nin rivayetine göre ise Ebû Hanîfe ömrünün sonuna kadar toplamda 70 bin kez Kurân-ı Kerim'i hatmetmiştir.¹³⁴ Bu rivayetlerin gerçekliği pekte mümkün gözükmemektedir. Bilindiği üzere Ebû Hanife hayat boyunca Bağdat'ta yaşamamıştır. Kûfe'de doğup büyümüştür, sonra Bağdat'a hicret etmiştir. Bağdat'ta hapiste kısa bir süre kalmıştır. Bu bilgilere göre rivayetlerin gerçeğe aykırı olduğu açıkça görülmektedir.

Mekke'de kaldığı günlerde ise sürekli tavaf yaptığı bilinen İmâm-ı Âzamlarla ilgili; Yahya ibn Âdem, “*İmâm-ı Âzam 55 kez hacca gitmiştir. Ümeyyeoğullarından kaçıp Haşimoğullarınınortaya çıkışına kadar Haremeyni Şerif'te kalmış, bu zaman zarfında sayısız umre yapmıştır.*” demiştir.¹³⁵İbadet ve takvasıyla bilinen İmâm-ı Âzam'ın dünya malına değer vermeyişiyle ilgili de rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre, bir gün İmam namazını bitirip mihraba oturduğu sırada yanına biri gelmiş ve “*Bu kadar süslü bir mihrabda namaz kılmak caiz mi?*” demiştir. İmâm-ı Âzam 45 yıldır bu mihrapta namaz kıldığını ve orada süs olduğunu hiç görmediğini söylemiş fakat yine de o süsü yerinden kaldırtmıştır. Başka bir rivayette ise, bir kimse mescidin tavanı ne güzelmiş, demiş, İmam; “*Kırk yıldan fazla namaz kıldığım bu mescidin tavanını daha görmedim.*” Diye cevap vermiştir. Tüm rivayetlerden de

¹³³Zehabî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, 60.

¹³⁴Pekcan, *Fıkhın Bedene Bürünüşü İmam-ı Azam Ebu Hanîfe*, 27.

¹³⁵el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkibeleri*,1/286.

anlaşılacağı üzere Ebû Hanîfe; ilmi, takvası, ibadeti ve Allah korkusuyla insanlar içerisinde bulunan Allah'ın bir mucizesidir, diyebiliriz.

C.İlmi Kişiliğiyle İlgili Menkıbeler

1.İlim ve Zekâsıyla İlgili Menkıbeler

Ebû Hanîfe pratik zekâsı, olayları kavrayışı, derin ilmi sayesinde meseleleri çözümleyişiyle çağdaşlarından çok daha farklı bir konumdaydı. Döneminde yaşayan, meclisinde bulunanlar onun ilmmini hep ön planda tutarak övgüyle takdir ederlerdi. Hatta bunu daha ileri boyuta götürerek; *“Tüm dünya âlimlerini getirse biz de İmâm-ı Âzam-ı getirsek bize kimse güç yetiremez; hepsi susup kalır.”* derlerdi. İmâm-ı Âzam'ı ilim deryasının dalgıcı olarak nitelendirirlerdi. İmam'a müracaat edilip de çözülmeyen mesele kalmadığını, İmam'la tartışıp da onun susturmadığı kimse olmadığını söylerlerdi. Özellikle fıkıh ilminin sanki İmâm-ı Âzam için yaratıldığını, Allah'ın fıkıh ilmmini ona bahşettiğini dile getirirlerdi. Bu durumla ilgili İmam-ı Saymeri'den gelen rivayet şu şekildedir: İmam-ı Malik'in huzurundayken biri geldi, ona çok ta'zimde bulunup onu başköşeye oturttu. O kişi gidince İmam'ı Malik; *“Giden kişiyi tanıdınız mı?”* diye sordu. *“Hayır”* dedik. İmam'ı Malik dedi ki *“Bu, Ebû Hanîfe Irakî'dir. Eğer O, bu direğe altındır dese direğin altın olduğunu ispat eder. Allah Teâlâ fıkıh ilmmini ona bahşetmiştir. Çünkü onun fıkıhta hiç sıkıntısı yoktur.”*¹³⁶

İmâm-ı Âzam sadece fıkıh alanında değil diğer ilimlerde de öndeydi. Nitekim onun hakkında İbrahim ibn Rüstem şöyle demiştir; *“ Bin âlim gördüm. Hiçbiri tefsir, ilim, amel ve akılda İmam'a denk değildi. Ümmet-i Muhammed (s.a.v) içinde en yüksek âlim Hazret-i İmam'dı.”*¹³⁷ Rivayetlerden anladığımıza göre, asrındaki tüm âlimler onun çevresinde kümelenmiş, o konuştuğunda tüm âlimler ona itaat edip, boyun eğmişlerdir.

İmam zekiliğinin yanı sıra feraset sahibi bir şahsiyettir. Öğrencilerinin ileride başına gelecek olan olayları keşfetmiş, söylediği şeyler birebir gerçekleşmiştir. Mesela

¹³⁶el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 1/ 60.

¹³⁷el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 1/113.

Ebu Yusuf'un dünyaya meyledeceğini söylemiş, ilerleyen zaman içinde Harun Reşid döneminde Ebu Yusuf başkadılığa getirilmiştir. Başka bir rivayette ise Ebu Yusuf'un küçük yaşlarda iken annesi tarafından Ebû Hanîfe'ye teslim edildiğinde, annesinin geçim sıkıntısından bahsetmesi üzerine Ebû Hanîfe'nin; *"Oğlun fıstık yağıyla pişirilmiş Feluzeç yemeğini yiyecek."* diye cevap verdiği bilinmektedir. Nitekim ilerleyen zamanda ise Ebu Yusuf, annesine Halife Harun Reşid'in sofrasında bu yemeği yedirmiştir.¹³⁸

Malik b. Enes hakkında ise Medine âlimleri içinde sadece o felah bulur, demiştir. Gerçekten de söylediği gibi Medine'den hiçbir âlim İmam Malik'in derecesine ulaşamamış, Medine'de tek âlim kabul edilmiştir. İmâm-ı Âzam'ın ilim, irfan, zekâ ve ferasetiyle söylediği şeyler hep doğru çıkmıştır. Öyle ki rivayete göre bir gün Harun Reşid'in yanında Ebû Hanîfe'den konu açıldığında Harun Reşid, Ebû Hanîfe hakkında; *"Allah ona rahmet eylesin. Başkalarının baş gözüyle göremediklerini Ebû Hanîfe akıl gözüyle görür."* demiştir.

İmam'ın ilmi dünya için değil ahiret için öğrendiği ve ilmiyle amel etmeye çalıştığı bu yüzden de herkesin onun ilminden istifade ettiği bilinmektedir. Kendisinin de bu konuyla ilgili şöyle söylediği rivayet edilmektedir: *"Bir kimse ilmi, dünya için öğrenirse ilim, o kimsenin kalbinde kuvvetle yer etmez ve hiç kimse o ilimden yararlanamaz, o ilmin hiç bereketi de olmaz. Kim ilmi ahiret için öğrenirse o ilimde bereket olur ve ondan herkes yararlanır."*¹³⁹

İmam o kadar zeki ve akıllıydı ki rivayete göre İslam'da altmış bin meseleyi halletmiştir. Başka bir rivayette ise İmam'ın beş yüz bin mesele ortaya koyduğu söylenmektedir. Hatib el- Harezmi'nin rivayetine göre ise İmam, seksen üç bin mesele ortaya koymuştur. Bunlardan otuz bini ibadetlerde, geri kalanı ise muamelelerdedir. Şayet bu meseleler halledilmeseydi insanlar dalalette kalırlardı.¹⁴⁰ Bununla ilgili Humeydi, Süfyan b. Uyeyne'den aktararak Ebû Hanîfe'nin ilmi ve zekâsıyla ilgili; *"İki şey var ki Kûfe'nin kantarının bu ikişeyi tartacağını zannetmiyorum. Bunlar: Hamza'nın¹⁴¹ kıraati ve Ebû Hanîfe'nin rey'idir. Bunlar ufukları aşmıştır."*¹⁴²

¹³⁸Zehebî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, 121.

¹³⁹el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 2/58.

¹⁴⁰el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 1/158.

¹⁴¹İmam Hamza b. Habib'ten bahsedilmektedir. Kufe 'de doğmuş, 7 kıraat imamından biridir.

¹⁴²Zehebî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, 79.

demıştır. Cehaletten kurtulmanın yolunun İmam'dan ilim alma ve onun kitaplarıyla mütâala etmekle olacağını söylemişlerdir. Çünkü fıkıh ilmini ondan daha iyi bilen, helal haramı ondan daha iyi bilip dikkat eden yoktur. Bu yüzden o dönem için, İmam giderse ilmin çoğu kaybolup gidecektir. Nitekim öyle de olmuştur. İmam vefat ettikten sonra rivayete göre Şu'be: "İnnalillahi ve inna ileyhi raciun, Allah'tan geldik ve yine ona döneceğiz. İlim nuru Kûfe'de söndü. Kûfe halkı bir daha onun gibisini görmeyecek." demiştir.¹⁴³

2.Menâkıb Kitaplarına Göre Hocaları

Ebû Hanîfe'nin sahabe ve tabiundan çok sayıda hocası olduğu söylenmektedir. Söylenilene göre 16 sahabe ile görüşmüş onlardan rivayetlerde bulunmuştur. Bu sahabiler; "Enes b. Malik, Abdullah b. Enis el- Cüheni, Abdullah b. Haris b. Cüz ez-Zebîdî, Cabir b. Abdillâh, Abdullah b. Ebi Evfâ, Mâlik b. Yesar, Vâile b. Eska', Ebu-t Tufeyl Âmir b. Vaile, Aişe binti Hucrut, Sehl b. Sa'd, Sabit b. Hallad b. Süveyd, Sabit b. Yezid b. Said, Abdullah b. Semure, Muhammed b. Rebi', Abdullah b. Cafer, Ebu Umame' dir."¹⁴⁴

Menâkıb kitaplarında tabiundan 4000 tane hocasının olduğu söylene de en önemli ve en başta gelen hocası Hammad b. Süleyman' dır. Genel kanaate göre ona 18 yıl talebelik yapmıştır. Bir rivayette 28 yıl talebelik yaptığı da söylenmektedir.¹⁴⁵

Zehebi'nin "Menâkıb"ında ise 10 sene talebelik yaptığı, başka bir rivayette ise 15 sene talebelik yaptığı geçmektedir.¹⁴⁶ Fakat bu rivayetler hatalıdır. Hatip Bağdâdi'nin "Târîhu Bağdat" eserinde Ebû Hanîfe'nin 10 yıl hocasının derslerine devam ettiğini, kendi fetva verecek duruma gelip ders halkasından ayrıldığı ve hata yaptığını anlayınca tekrar hocasının yanına geldiğini söylemektedir. Böylece toplam ders aldığı süre 18 yıl olarak zikredilmektedir.¹⁴⁷ Ebû Hanîfe'nin, Mekke'de Atâ b. Ebû Rebâh'tan hadis dinleyip, rivayette bulunduğu da söylenmektedir. Zehebi ise "Menâkıb"ında Ebû Hanîfe'nin hadis rivayet ettiği muhaddisleri şöyle sıralamaktadır;

1.Atiyye el- Avfî (ö.201)

¹⁴³el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkûbeleri*,1/118.

¹⁴⁴Yavuz, "Ebû Hanîfe'yi Tanımak", 4.

¹⁴⁵Mehmet Cemal, *Ebu Hanife*(İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 24.

¹⁴⁶Zehebî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, 49.

¹⁴⁷Zehebî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, 49.

- 2.Abdurrahman b. Hürmüz el- A'rec (ö.117/735)
- 3.İkrime (ö.107)
- 4.Nâfi' (ö.117)
- 5.Adiyy b. Sâbit (ö.116)
- 6.Amr b. Dînâr (ö.127)
- 7.Seleme b. Küheyl (ö.121)
- 8.Katâde b. Diâme (ö.107)
- 9.Ebû'z Zübeyr (ö.126/744)
10. Mansûr (b. El- Mu'temir) (ö. 132/750)
- 11.Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. El- Hüseyin ve daha başkaları.¹⁴⁸

Ders aldığı hocaları ise Zehebî'nin "*SiyeruA'lâmü'nNübela*" kitabında şöyle geçmektedir: "*Şa'bi, Tâvûs b. Keysan (EbûHanîfe'nin bundan rivayeti sahih değildir), Cebele b. Sühaym, Adiy b. Sâbit, İkrime (Karşılaşmaları konusu ihtilaflıdır), Abdurrahman b. Hürmüz el- A'rec, Amr b. Dînar, EbûSüfyan Talha b. Nafi', İbn Ömer'in kölesi Nafi', Kays b. Müslim, Avn b. Abdullah b.Utbe, el- Kâsım b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mesud, Muhârib b. Dessâr, Abdullah b. Dînar, Hakem b. Uteybe, Alkame b. Mersed, Ali b. Akmer, Abdulaziz b. Rafi', Atiyye el-Avfî, Hammâd b. Süleyman, Ziyâd b. Alâka, Seleme b. Küheyl, Âsım b. Küleyb, Simâk b. Harb, Âsım b. Behdele, Sâid b. Mesruk, Abdulmelik b. Umeyr, Ebû Cafer el- Bâkır, İbnŞihâb ez-Zührî, Muhammed b. El- Münkedir, Ebûİshâk es- Sebî, Mansûr b. El- Mu'temir, Müslim b. El Batîn, Yezîd b. Suhayb el- Fakîr, Ebû'z Zübeyr, EbûHusayn el- Esedî, Atâ b. Es- Sâib, Nâsıh el- Muhallimî, Hişâm b. Urve.*" Bunlar dışında da birçok hocası olduğu söylenmektedir.¹⁴⁹

3.Menakıb Kitaplarına Göre Talebeleri

İmâm-ı Âzam'ın çok sayıda talebesi vardır. Uzak diyarlardan gelip onun derslerine katılan talebeleri, öğrendikleri bilgileri memleketlerine taşıyıp orada yaşayanlara anlatmışlardır. Öğrencilerinin neredeyse hepsi fıkıh alanında yetkin kişilerdir. Öyle ki İmâm-ı Âzam talebeleri hakkında; "*İçlerinde 36 yetişmiş âlim var. Bunlardan 28 tanesi kadılığa layık, 6'sı fetva makamına uygun, 2'si ise hem*

¹⁴⁸Zehabî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, 50.

¹⁴⁹ez-Zehabî, *Siyer A'lam ün-Nubela*, 6/392.

başkadılığa hem fetva makamına layıktırlar. Bunlar da Ebu Yusuf ve Züfer'dir."¹⁵⁰ demiştir.

İmam Zehebi'ye göre ise Ebû Hanîfe'den fıkıh öğrenen büyük âlimlerden bazıları şunlardır;

1. Züfer b. Huzeyl
2. Kadı Ebu Yusuf
3. Hammâd b. Ebû Hanife
4. Nuh el-Câmi olarak bilinen Nuh b. Ebû Meryem
5. Ebû Muti'i el- Hakem b. Abdullah el- Belhi
6. El- Hasan b. Ziyâd el- Lü'lûî
7. Muhammed b. El- Hasan
8. Kadı Esed b. Amr

Bunların dışında sayılamayacak kadar çok muhaddis ve fâkih rivayetlerde bulunmuştur. Rivayet edenlerden bazıları şunlardır;

1. Muğîra b. Miksem
2. Zekeriya b. EbûZâide
3. Mis'ar b. Kıdem
4. Süfyân es- Sevrî
5. Mâlik b. Miğvel
6. Yunus b. Ebû İshak
7. Zâide
8. Şerîk
9. El- Hasan b. Sâlih
10. EbûBekr b. Ayyâş
11. İsa b. Yunus
12. Ali b. Müshir
13. Hafs b. Ğıyâs
14. Cerîr b. Abdulhamîd
15. Abdullah b. Mübârek
16. EbûMuâviye

---

¹⁵⁰Güzel, *İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Hayatı ve Menkıbeleri*, 143.

17. Vekî' b. Cerrâh
18. El- Muhâribi
19. Ebû İshak el- Fezârî
20. Yezîd b. Hârun
21. İshak el- Ezrak
22. el- Muâfî b. İmran
23. Zeyd b. El- Habbâb
24. Sa'd b. Es- Salt
25. Mekkî b. İbrahim
26. EbûÂsım en-Nebîl
27. Abdurrezzâk b. Hemmâm
28. Hafs b. Abdurrahman es-Sülemî
29. Ubeydullah b. Musa
30. Ebû Abdurrahman el-Mukriî
31. Muhammed b. Abdullah el- Ensârî
32. EbûNuaymFazl b. Dukeyn
33. Hevze b. Hâlife
34. EbûUsâme
35. Ebû Yahya el-Hımmâni
36. İbnNumyr
37. Cafer b. Avn
38. İshak b. Süleyman er- Râzi ve başkaları.

Talebelerinin sayısının binleri bulduğu söylenmektedir.¹⁵¹

D.Kadılığı Reddetmesi ile İlgili Menkıbeler

İbn Hübeyre Emeviler zamanında Kufe'de valiydi. Irak'ta fitneler çıkmaya başlayınca Irak'ta bulunan fakihleri çağırdı. Fakihleri önemli makam ve mevkilere getirmek istiyordu, bu niyetle Ebû Hanîfe'ye de valilik mührünü gönderdi. Bu şekilde

---

¹⁵¹Zehabî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanife*, 57.

tüm hazine harcamaları dâhil herşey onun idaresinde olacaktı. Ebû Hanîfe bunu kabul etmedi. İbn Hübeyre kabul etmeyeceği takdirde dayak yiyeceğine dair yemin etmişti. Diğer fakihler Ebû Hanîfe'yi ikna etmeye çalıştıklarında Ebû Hanîfe; “Eğer bana mescidin kapılarını sayma görevi verse onu bile yapmam, kaldı ki boynunu vuracağı adamın fermanını mühürleyeceğim.” dedi. Ebû Hanîfe hapse atıldı. Hergün kırbaçla dövülüyordu. Kırbacı vuran kişi dayanamayıp Ebu Hübeyre'ye gelip artık dayanamadığını ve dayaktan dolayı ölebileceğini söyledi. İbn Hübeyr valiliği kabul etsin diye haber gönderince Ebû Hanîfe aynı cevabı verdi. “Mescidin kapılarını saydırsa yine yapmam.” dedi. İbn Hübeyr sinirlenerek bu adama nasihat edecek yok mu, kendisine müsaade vereyim, dedi. Ebû Hanîfe arkadaşlarıyla istişare etmeyi istediği sırada İbn Hübeyre, İmam Ferziye ile tartışıyordu. Bu sırada Ebû Hanîfe hapisten kaçıp Mekke'ye gitti.¹⁵²Başka bir rivayete göre ise İmam kadılığı kabul ile mescide kapıdan girenleri saymayı kabul etti ve o işi yapmaya başladı. İbn Hübeyre de razı oldu.¹⁵³

Diğer bir rivayette ise İbn Hübeyre, İmam'ı aralıksız dövdürünce “İmam irtihal ediyor.” dediler. İbn Hübeyre yeminimizi yerine getirsin deyince, döven kişi İmam'a ilettiler. Fakat İmam mescidin kapılarını saymaya dahi gücünün yetmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine İbn Hübeyre, İmam'la görüştü. İmam ondan zaman istedi. İbn Hübeyre istediği mühleti verince, İmam H.130 (M.747) yılında Mekke'ye kaçtı. Abbâsi hilafeti gelip Mansur halife oluncaya kadar (M.754) Mekke'de yaşadı.¹⁵⁴

Başka bir rivayette, Ebû Hanîfe'nin yediği dayaklardan dolayı başı şişmişti. İbn Hübeyre de onu serbest bıraktı, olarak geçmektedir. Bir diğer rivayete göre ise, İbn Hübeyre'nin rüyasında Peygamber efendimiz(sav)'in “Suçsuz bir insana dayak attırdığın için Allah'tan korkmuyor musun?” dediğini gördü ve bu rüya üzerine Ebû Hanîfe'yi serbest bıraktığı söylenir. Başka bir rivayette ise şöyle anlatılır: İmam, Kûfe kadılığını reddettikten sonra İbn Hübeyre kamçı ile dövülsün sonra hapsedilsin diye yemin etti. İmam'a bu haber ulaşınca “Benim dünyada dövülmem ahirette paramparça olmamdan daha iyidir.” diyerek bu görevi öldürse de kabul etmeyeceğini söyleyip yemin etti. İbn Hübeyre de bir köşk yapmaya ve yaptığı köşkün kerpiçlerini

¹⁵²Ragıp Güzel, *İmam-ı Azam Ebu Hanîfe'nin Hayatı ve Menkıbeleri* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2019), 137-138.

¹⁵³el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 2/31.

¹⁵⁴el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 2/31.

saymak için İmam'ı görevlendirmeye yemin etti. İmam bunu da kabul etmeyerek mescidlerin kapılarını saydırsa kabul etmem kaldı ki kerpiç saymayı kabul edeceğim, dedi. İbn Hübeyre'ye söylediklerinde, *“Benimle yeminde tartışacak seviyeye mi geldi?”* dedi. İmam'ı çağırıp kendi teklif etti. Kabul etmezse başına 20 kamçı vurulmasını emretti. İmam yanına gelip; *“Allah katında senin makamın benimkinden daha rezil ve hakir olsun. Beni tehdit etme. Nitekim ben muvahhidim. Allah seni benden sorarsa senin cevabını kabul etmez.”* dedi. Bunu duyan İbn Hübeyre gardiyana İmam'ı hapsedmesini emretti. Bir gece zindanda yattıktan sonra dayaktan yüzünün şiştiğini gördüler. İbn Hübeyre, bu gece Peygamber (s.a.v)'i rüyada gördüğünü ve ona; *“Benim ümmetimi suçsuz yere tehdit eder ve döversin, Allah'tan korkmaz mısın?”* dediğini söyleyerek serbest bıraktı.¹⁵⁵

Rivayete göre, İmam'ın dövüldüğü sırada İbn Ebu Leyla ve İbn Şübrüme mescidde oturuyorlardı. İbn Ebu Leyla, İmam'ı kötülemeye başladı. İbn Şübrüme: *“Biz dünyayı istiyoruz, İmam'ı başına vurarak dövüyorlar da o dünyayı kabul etmiyor.”* dedi. Abdullah ibn Mübarek de benzer sözleri söyleyerek *“İmam'ı kadılığı kabul etsin diye başına vurarak dövdüler, yine de kabul etmedi. Dininde selamet bulmak için onca dayağa, hapse ve zillete sabretti.”* demiştir.

Aradan zaman geçip, Mansur halife olunca Ebû Hanîfe Kûfe'ye geri döndü. Mansur, Ebû Hanîfe'ye ikramlarda bulunarak 90 bin dirhem ve bir de cariye hediye etti. Fakat Ebû Hanîfe bunları kabul etmedi. İbn Hübeyre'nin yaşattıklarının benzerlerini Halife Mansur da yaşattı. Kufe kadısı İbn Ebu'l-Leyla'nın vefatından sonra Halife Mansur, Ebû Hanîfe'yi huzuruna çağırarak kadılık teklif etti. Kabul etmeyince yine hapse atıldı. Bir süre sonra hapisten çıkarılıp tekrar kadılık teklif edildi yine kabul etmeyerek, *“Allah'tan kork, kadılık görevini layık olan birine ver. Ben kendime güvenmiyorum.”* demesine rağmen Mansur kabul etmedi, Ebû Hanîfe tüm teklifleri reddettiği için tekrar hapse atıldı.¹⁵⁶

Rivayete göre Mansur İmam'a kadılık teklif etti. İmam ise *“Allah'tan kork. Emanetini Allah'tan korkana teklif et. Ben kadılığa ehil olduğuma emin değilim. Sen ehilsin diye beni kadılığa zorlayamazsın. Zira bana kadılık teklif olursa ve kabul etmedim diye Fırat'ın suyunda boğulacağımı söyleyerek beni tehdit etseniz Fırat'ın*

¹⁵⁵el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 2/29.

¹⁵⁶Güzel, *İmâm-ı Azam Ebu Hanife'nin Hayatı ve Menkıbeleri*, 140.

*suyunda boğulmayı tercih ederim yine de kadılığı kabul etmem. Sana tabi olanlar senin ikram ettiklerine muhtaçturlar teklifini onlara yap."*dedi. Mansur bunun üzerine İmam'a; *"Yalan söyledin."*dedi. İmam ise *"Sen ki beni yalanlayıp yalanıma şahitlik ediyorsun. Öyleyse bir yalancıya kadılık teklif etmek nasıl caiz olabilir?"* diye cevap verdi.

Ebu Yusuf'tan rivayete göre ise Mansur'un kadılık teklifini İmam kabul etmeyince ayaklarından asıp on kamçı ile dövdüler yine de kadılığa razı olmadı. Yine bir rivayete göre Mansur, İmam'ı kadılığı kabul etmediği için haps ettirdi. Hz. İmam yine razı olmayınca ona yüz on kamçı vurdurdu. Bazı meselelerde imamdan fetva almak istedi. İmam fetva vermediği için tekrar hapse atıp, daha fazla eziyet edilsin, diye emretti. İmam'a çok işkence ettiler. Mansur, önde gelen kişilerin hatırına imanı hapsettiği yerden çıkardı ama insanlara fetva vermesin halkla görüşmesin diye evinden dışarı çıkmasını yasakladı ve sıkı sıkı tembih etti. Hz. İmam rivayete göre ölünceye kadar bu durumu muhafaza etti ve fetva vermedi.

Buraya kadar İmam'ın kadılığı kabul etmediğini ve çektiği sıkıntıları görürken bir rivayette ise kısa bir süre kadılık yaptığını görüyoruz. O rivayete göre: Mansur İmam'a zorla kadılığı kabul et diye teklif ettiğinde kerhen Sulh Mahkemesi kadılığını kabul etti. İmam iki gün kadılık görevinde kaldı ama yanına kimse hüküm vermesi için gelmedi. Üçüncü gün bir bakır pirinç ustası gelip birinden 2 dirhem ile 6 danik fiyatından şikâyetçi olarak davacı oldu. İmam, aleyhinde dava açılana; *"Allah'tan kork. Bakır pirinç ustası davasında doğru ise inkâr etme."*dedi. Ama o kişi inkâr etti. Bakır pirinç ustasının şahidi olmadığı için İmam, aleyhinde dava açılana yemin teklifinde bulundu. Dava açılan tam yemin edeceği sırada yeminine izin vermedi. Kendi cebinden bakır pirinç ustasına, dava ettiği miktarı verdi. Rivayete göre de İmam bu olaydan yaklaşık 6 gün sonra hastalanıp vefat etti. ¹⁵⁷

Kadılık teklifiyle ilgili çeşitli rivayetlerin bulunması, İbn Hübeyre ve Mansur ile farklı konuşmaların geçmesi rivayetlerin sıhhatini etkilemez, diye düşünüyoruz. Sonuçta bunlar tek mecliste ve tek seferde sunulan teklifler değildir. Ara ara Ebû Hanîfe'ye hediyeleri kabul etme ve kadılık konusunda teklifler gelmiştir. Bu konuşmalar farklı zamanlarda farklı meclislerde vuku bulmuş konuşmalar olabilir. Her

---

¹⁵⁷el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkibeleri*, 2/26.

ne kadar Mansur Ebû Hanîfe'nin bu kadar ayak diretmesinin, başına gelecekleri bildiği halde aldırış etmeden işi sonuna kadar götürmesini inat olarak görse de biz Ebû Hanîfe tarafından baktığımızda meselenin böyle olmadığını düşünüyoruz. Bu kadar dik ve kararlı durmasının sebebi kişisel meseleler değildir. Büyük zatların çoğu devlet adamlarından gelen görevleri de hediyeleri de kabul etmek istememişlerdir. Bir diğer husus ise eğer verilen görevi kabul ederlerse onların istedikleri yönde fetva vermeleri gerekmektedir. Allah'ın rızasını gözeterek serbestçe fetva vermek varken halifenin boyundurluğu altına girmek istenmemesi gayet normal görülmektedir. Kabul etmeme sebebi bu işin üstesinden gelemeyeceğinden değil, bu işin vebal gerektiren ağır ve tehlikeli bir iş olmasındandır.

E.Faziletleriyle İlgili Menkıbeler

İmâm-ı Âzam'ın hayatı faziletlerle doludur. Öyle ki İbn Sirin'in sözlerine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v), Ebû Hanîfe'nin geleceğinden bahsetmiştir. Bu konuyla ilgili rivayet şu şekildedir: İmâm-ı Âzam rüyasında Peygamber Efendimiz(s.a.v)'in kabrini açıp, mübarek kemiklerini kucaklayıp göğsüne götürür. Bu rüyadan korkan Ebû Hanîfe, İbn Sirin'in huzuruna varıp rüyasını anlatır. İbn Sirin: *"Bu rüyayı gören sen değilsin, belki bu rüyanın sahibi Ebû Hanîfe'dir."* der. İmam: *"Ebû Hanîfe benim."* deyince İbn Sirin: *"Sırtını aç, göreyim"* der. Sırtına bakınca, iki omuzu arasındaki ben dikkatini çeker. Ve şöyle der: Evet, sen o zâtsın ki Peygamber (s.a.v) senin hakkında: *"Benim ümmetimden künyesi Ebû Hanîfe olan biri çıkacaktır. İki omzu arasında bir ben olacaktır ve Hakk Te'ala dinini onun iki eli üzerinde ihya eyleyecektir."* demiştir.¹⁵⁸

Bir başka rivayete göre ise daha kendisi ilim sahibi olmadan İbrahim en-Nehai, İmam'ın gelişini haber vermiştir. Rivayete göre; İmam-ı Hammad'ın yanına bir gün Ebû Hanîfe geldiğinde Hammad radiyallahu anh ona, kendisinin İbrahim en- Nehâi tarafından haber verilen Nu'man olduğunu söyleyerek İbrahim en- Nehâi'nin; *"Allah Te'ala onun yoluna ve ihya ettiklerine zeval vermesin, adı Nu'man, künyesi Ebû Hanîfe olan biri gelecektir. O, Allahü Te'ala'nın ve Peygamber(s.a.v)'in şeriatını ihya edecek ve İslam dini baki kaldıkça ahkâmı baki kalacak. Kim onun hükümlerine*

¹⁵⁸e1- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 1/55.

uyarsa helak olmaz. Ya Hammâd, ona kavuşursan benden selam söyle”dediğini anlatmıştır.¹⁵⁹

Aktarılan rivayetlere göre Ebû Hanîfe'nin faziletinden Tevrat'ta da bahsedilmektedir. Ka'bu'l- Ahbar'ın rivayetine göre; “Ben fıkıh ehlinin isimlerini ve sıfatlarını Tevrat'ta buldum, onlardan öyle bir kişi var ki Adı Nu'manibn Sabit, künyesi Ebû Hanîfe'dir. O kişi fıkıhta, hikmette, ibadet ve zühdde kâmil bir kimsedir. Hayatına da memayına da imrenilir. O, zamanın âlimlerinin en büyüğü ve en âlimi olacaktır.”¹⁶⁰

Sahabe ve tabiinin menkıbelerinde İmam hakkında şöyle rivayet edilir: “Ebû Hanîfe ictihad ederdi. Ebu Bekir Sıddik (r.a)'ın ahvalini, sözlerini ve fiillerini örnek alırdı. Zira Ebu Bekir(r.a) sahabenin en faziletli, en takvalı, en abid, en müttaki, en zahid ve en cömertiydi. İmam Ebû Hanîfede tabiinin en bilgili, en takvalı, en müttaki, en âbid, en zâhid ve en cömertiydi.”¹⁶¹

Devrinde yaşayan onu tanıyan, gören, meclislerinde bulunan herkes İmam hakkında övgüyle bahseder, faziletlerini ve diğer insanlardan farklı olduğunu dile getirirlerdi. Hammad, İmam hakkında; “Fazilet sahibi kimselerle görüşüm, konuştum. Hz. İmam'ın hepsinden daha faziletli, daha takva sahibi ve fıkıhta hepsinden daha üstün olduğunu gördüm.”¹⁶² demiştir. O dönemin âlimleri ise İmâm-ı Âzam zamanında İmam'ın dengini aradık ama bulamadık, demişlerdir. Cüreyh İbn Muaviye ise; Kûfe'nin fıkıh ve hadis alanında büyüklerindendi. Ne zaman İmam'dan bahsetse onu yüceltir ve överdi. Yanındakiler bir gün, “İmam'ı anarken methediyorsun, yüceltiyorsun da başkalarından bahsederken niçin böyle yapmıyorsun?” diye sorduklarında “İmam'ın rütbesi ve derecesi diğerleri gibi değildir, nitekim halkın İmâm-ı Âzam'dan yararlanması da diğerlerinden daha fazladır.”cevabını vermiştir.¹⁶³ Fudal bin Iyaz, İmam'ın fazileti hakkında; “Ebû Hanîfe fıkıh ile bilinir, verası ile meşhur, mal bakımından zengin ve talebelerine fazilet ve ihsanı çoktu. Gece gündüz ilim öğrenmekle meşguldü. Az konuşur ve çok sukût ederdi. Hakka delalet etmesi çok

¹⁵⁹eI- Kerderî, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri, 1/54.

¹⁶⁰eI- Kerderî, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri, 1/56.

¹⁶¹eI- Kerderî, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri, 1/60.

¹⁶²eI- Kerderî, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri, 2/91.

¹⁶³eI- Kerderî, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri, 2/91.

güzeldi. Sultanlardan bir şey almaktan çok sakınırdı.” demiştir.¹⁶⁴Mekkî İmam hakkında; Kûfe’de uzun zaman oturduğunu, ancak Ebû Hanîfe’den daha veralı kimseye rastlamadığını söylemektedir.¹⁶⁵ Tüm bunların dışında İmam’ı otorite kabul ederek; “Bizimle halk arasında Ebû Hanîfe delildir. Kim onu severse o kişi Ehl-i sünnettir, kim de sevmezse ehl-i bid’attir.” diyenler dahi olmuştur.

İmam o kadar fazilet sahibi bir insandı ki kendisi hakkında kötü düşünenlere, kötü söz söyleyenlere karşı bile asla kötü bir muamelede bulunmamıştır. Öyle ki bir gün hasımlarından biri ona tokat attığında; “*Senin bana attığın bu tokata karşılık ben de sana tokat atabilirdim. Fakat atmayacağım. Bu yaptığını halifeye şikâyet edebilirim, etmeyeceğim. Allah’a havale edip, mahşer günü intikamımı alabilirim, almayacağım. Kıyamet şuan kopsa ve senden şikâyetim duyulsa hemen sözümü değiştirir, cennete sensiz girmek istemediğimi söylerim.*” demiştir. Bu güzel sözlerin karşısında hasmı İmam’ın ayaklarına kapanıp ve af dilemiştir.¹⁶⁶ O kendisine yapılan hatayı bu kadar güzel affeden büyük bir şahsiyettir. İmam’ın yanında olanlar kendisi hakkında, hiçbir kimseye lanet etmediğini, kimseyi aldatmadığını, hile yapmadığını, hiçbir Müslüman’a zulmetmediğini söylediğini işitmişlerdir. Nitekim İmam’a birgün gelip, halk senin hakkında konuşuyor, sen onlar hakkında niçin konuşmuyorsun? diye sorduklarında İmam; “*Bu Allah Te’ala’nın ihsanıdır, onu murad ettiğine verir.*” diyerek edebini ve anlayışını göstermiştir.

---

¹⁶⁴el- Kerderî, *İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin Menkıbeleri*, 1/157.

¹⁶⁵Güzel, *İmam-ı Azam Ebu Hanîfe’nin Hayatı ve Menkıbeleri*, 65.

¹⁶⁶Güzel, *İmam-ı Azam Ebu Hanîfe’nin Hayatı ve Menkıbeleri*, 68.

F.İrtihaliyle İlgili Menkıbeler

Rivayete göre İmam, kadılığı kabul etmeyince Mansur, İmam'ı hapse attırıp her gün on kamçıyla dövülmesini emretmiştir. İlk birkaç gün çok dayak atılınca İmam çok ağlamış ve kısa zaman sonra vefat etmiştir. Söylenene göre ölüm sebebi kanlı basurdur.¹⁶⁷ Bazılarına göre ise İmam'a zehir verilerek öldürülmüştür. Fakat zehrin verilme sebebiyle ilgili ihtilaflar vardır. Bazı âlimlere göre kadılığı kabul etmediği için zehir verilmiştir. İmam-ı Saymeri'nin de içinde bulunduğu bir kısım âlime göre ise Mansur, İmam-ı Azam'a mektup göndererek yanına çağırmıştır. İmam Bağdad'a gelip Mansur'un yanına girince, kendisine önceden hazırlatılan şerbet ikram edilmiş, içmek istemeyince Mansur tarafından zorlanmıştır. Şerbeti içip yerinden kalkınca Mansur nereye gittiğini sormuş, Ebû Hanîfe de "Gönderdiğin yere" cevabını vererek, hapsedildiği yere gidip orada vefat etmiştir.¹⁶⁸ Bir başka rivayette ise İbrahim b.Abd, Basra'da halifelik iddiasında bulunduğu zamanlarda Mansur'a, İmam ve A'meş'in İbrahim'e mektup gönderdikleriyle ilgili bir bilgi gelmiş, Mansur ise bunu öğrenmek için İbrahim'in ağzından mektup yazıp İmam'a göndermiştir. İmam o mektubu alıp öpünce, Mansur'un mektuba sürdüğü zehir İmam'ın yüzüne bulaşmış ve yüzü zehirden dolayı morarıp vefat etmiştir.

Halkın rivayetine göre ise İmam'ın kadılığı ölene kadar kabul etmediği doğrudur. Fakat ölümü zehirden mi yoksa dayaktan mı olduğuna dair ihtilaflar vardır. Söylenene göre Mansur; İmam'ı, Süfyan'ı ve Şerik'i meclisine çağırmış, üçü için de birer ferman yazmıştır. Hazret-i İmam'a Basra, Bağdat, Kufe ve buralara bağlı olan yerlerin kadılığını verdiğini söyleyip, beratlarını imzalamalarını istemiştir. Vezirine de; "Beratını kabul etmeyen her kişiye yüz kamçı vurulsun." diye emretmiştir. Şerik kabul etmiş, Süfyan Yemen'e kaçmış, İmam ise kabul etmeyince yüz kamçıyla dövülmüştür. İşkenceye rağmen kabul etmeyince hapsedilmiş ve orada da vefat etmiştir.

İmam'ın talebelerine göre ise İmam kesin olarak zehirlenerek vefat etmiştir. Tarihi Bağdad'da, Hatib-i Şafii'de de bu şekilde yazmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁷eI- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 2/21.

¹⁶⁸eI- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 2/26.

¹⁶⁹eI- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 2/28.

Gerçekliği çok yansıtmayan bir rivayete göre ise Mansur, İmam'a önce zehir vermiş sonra zehir vücuduna yayılsın diye dövdürüp astırmıştır. İmam vefat edince de halk kavga etmeye başlamış, Mansur fitneyi bastırmak isteyerek vezirleriyle istişare edince, vezirlerinden biri; bid'atçı kişinin kabrinde siyah köpek peyda olur, İmam'ı kabrinden çıkaralım ve yerine siyah köpek koyalım, halk bunu görünce İmam'ın bid'atçı olduğunu düşünür ve yatıştır, demiştir. Oysa İmam, talebelerine bir vasiyette bulunmuştur. İlk gece kabre konulmayacak, cenazesi evinde duracaktır. Neticede Mansur'un adamları, gidip İmam'ın kabrine varırlar, İmam'ı kabirde bulamayınca her halde cennetin en yüksek yerinde diyerek, Mansur'a karşı gelmemek için kabre siyah köpek koyarlar. Halk İmam'ın kabri başına toplandığında ise bir kişi; *"İmam bid'at ehlindedir, kabrine bir bakalım"* der. Kabire bakan halk siyah köpeği görünce İmam'ın oğlu Hammad ve talebelerine: *"İmam'ın durumunu görmez misiniz?"* derler. Hammad: *"İmam kabirde değildir, evindedir"* deyince Mansur bunu duyar ve perişan olur. Ancak bu rivayet sahih kabul edilmez şayet gerçek olsaydı İmam'ın talebeleri rivayet ederdi fakat hiçbiri böyle bir rivayet aktarmamıştır.¹⁷⁰

Biz, menakıb kitaplarında vefatıyla ilgili geçen bu rivayetlerin biraz abartıldığı kanaatindeyiz. Evet, imama hapiste işkence yapıldığı doğrudur, bu bilgiler temel kaynaklarda da yer almaktadır. Fakat yukarıda geçtiği gibi her gün işkence yapıldığıya da hem zehir içirilip hem de zehrin vücuda yayılması için sopayla dövüldüğüyle ilgili rivayetler temel kaynaklarda bulunmamaktadır. Gerçekliği yansıttığını da düşünmüyoruz.

İmam'ın vefat tarihine gelince, bununla ilgili de farklı rivayetler vardır. Fadl b.Dükeyn; İmam'ın hicrî 151 yılında irtihal ettiğini söyler. Bazı rivayetlere göre ise, hicrî 150 de vefat etmiştir. Kimileri Recep(Ağustos) ayında kimileri Şaban(Eylül) ayında kimileri ise Şevval(Aralık) ayının yarısında vefat ettiğini söylerler. Ancak kabul edilen sahih görüşe göre Recep ayında vefat etmiştir.¹⁷¹ İmam Askeri'nin rivayetine göre İmam'ın cenazesi Horasan kapısından çıktığında cenazesinin arkasında uçsuz bucaksız bir kalabalık vardır. Kimin cenazesi olduğunu sorduğunda; *"Kûfe'nin fâkihi Ebû Hanîfe"* demişlerdir. İzdihamdan dolayı cenaze namazı ikindinden sonra kılınabilmiştir. Söylenilene göre halk 20 gün boyunca cenaze namazını kılmış, cenaze

¹⁷⁰el- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkîbeleri*, 2/28.

¹⁷¹Zehabî, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, 124.

namazına yaklaşık elli bin kişi katılmıştır. Rivayete göre, Mansur da kabrine gelerek cenaze namazını kılmıştır. Vefatını duyan İbn Cüreyh “*İlim gitti*” demiş ve üzüntüsünden kısa bir süre sonra kendisi de vefat etmiştir.¹⁷²

---

¹⁷²e- Kerderî, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Menkıbeleri*, 1/25.

SONUÇ

Çalışmamızda, İslam düşünce tarihinin önemli âlimlerinden biri olan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin hayatı ve menkıbevî kişiliği üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda; hayatı, ilmî kişiliği, âhlakî özellikleri, ibadet hayatı, ilim ve zekâsı, itikadî ve siyasi yönü, kadılıkla ilgili yaşadığı hâdiseler ele alınmaya çalışılmıştır.

Kûfe'nin yetiştirdiği müstesna bir şahsiyet olan Ebû Hanîfe'nin hayatına baktığımızda başta kumaş ticaretiyle meşgul, âdil bir tüccarın bir süre sonra ilim deryasına dalıp ticareti ortakları vasıtasıyla devam ettirmesine şahit oluruz. Ticarî hayatın içinde olması zamanla onun insanların beklenti ve sıkıntılarını bilme açısından yarar sağlamış, içtihadlarının kabul ve uygulama ihtimalini arttırmıştır. Bildiğiyle, okuduğuyla amel etmeye çalışmış, ahlâkını ilmiyle süsleyerek topluma örnek olmuştur. Dürüstlüğüyle tanınmış, ticaret konusunda oldukça hassas davranıp dinin ticarete alet edilmesine karşı çıkmıştır. Cömertliği herkes tarafından takdir edilmiş, yakın çevresindeki ihtiyaç sahiplerine, öğrencilerine ve komşularına sürekli yardım ve ikramda bulunmuştur. Sözü özüne uygun, mütevazı, cömert, dürüst, güvenilir, emanete riayet eden, yardımsever ve cesur kişiliğiyle kendisine kötü söz söyleyene bile olgunlukla yaklaşmıştır. Nitekim zühd ve takvası da herkes tarafından bilinip dile getirmiştir. Daha küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip, hâfız olmuştur. Ders halkalarında zor meseleleri dahi çabucak çözmüştür. Kıvrak zekâsı ve hazır cevaplılığıyla insanları sürekli hayrete düşürmüştür. Fıkıh ilmini iyi bilmesi, helal ve harama dikkat etmesiyle dönemin önde gelen âlimlerinden olmuştur.

İbadet hayatına baktığımızda ise, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin son derece ihlaslı ve ibadetine düşkün bir zat olduğunu görmekteyiz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) sünnetine bağlılığı ibadetlerindeki hassasiyeti, zühd ve takvası herkes tarafından takdir edilmiştir. Gündüzleri ders halkalarıyla geceleri ise ibadetle geçirdiği, sürekli oruçlu olmaya özen gösterdiği, ruhsatlarla değil de azimetlerle amel ettiği bilinmektedir.

Çalışmamızın sonucunda imamın gerçek kimliği ile menkıbevi kimliğinin örtüştüğünü ancak onu sevenler tarafından ibadet ve zühd hayatının menâkıb kitaplarında biraz mübalağalı şekilde bahsedildiğini görmekteyiz. Nitekim menâkıb geleneğinin doğası da bunu gerektirmektedir. Bundan dolayı İmam-ı Âzam'ında

özellikle namaz, oruç, hatimle ilgili ibadetleri hayatın olağan akışına aykırı şekilde aktarılmıştır. Rivayetlerde geçen ibadet şekli günümüzdeki Müslümanların bile yapmaya zorlanacağı asla yapamayacağı niteliktedir. Bir gece de 400 rekât namaz kılmak, bu namazın hakkını vermek, tâdil-i erkâna uymak neredeyse imkânsızdır. Bir rekâta hatim inme konusu da aynıdır. Kur'ân-ı Kerim'i hakkını vererek tane tane anlayarak okumanın önemini şüphesiz ki Ebû Hanîfe bizlerden daha iyi bilmektedir. Kaldı ki onun ne namazı ne Kur'an'ı ne de orucu bizlere benzemektedir. O Rasulullah'ın ve ashabın izinden giden onlar gibi ibadet etmeye çalışan bir şahsiyettir. Nitekim dinimiz de ibadetlerin hakkını vererek aşırıya kaçmadan yapılmasını öğütlemiştir. Bedenin ve ailenin hakkını vermeden sürekli ibadet etmek ya da sürekli oruçlu olmak Efendimiz'in (s.a.v) bile yapmadığı tavsiye etmediği bir hayat şeklidir. Tüm bunlar onun sevenleri tarafından mübalağalı tarzda aktarılan menkıbeleridir. Ancak bu durum onun gerçekten çok âbid, zâhid ve takva ehli oluşuna ibadetlerindeki titizliğine gölge düşürmemektedir.

Ayrıca imam, zühd ve takva ehlinin vasıfları arasında en önemli göstergelerden biri olan sultan kapısından uzak olmayı da kendisine prensip haline getirmiştir. Hayatı boyunca resmî görevlerden hep uzak durmaya çalışmış, ömrünün sonlarına doğru devlet adamlarının zorla sunduğu görevleri kâbul etmediğinden dolayı çeşitli eziyet ve sıkıntılara maruz bırakılmıştır.

Kendini ilme adayan, ilmiyle amel etmeye çalışan, istikâmet üzere bir hayat yaşayan, inandığı davadan canı pahasına vazgeçmeyen Ebû Hanîfe; yaşayışı, rol model kişiliği ve kurduğu hukuk sistemiyle kendisinden hep bahsedilen, insanların gönlüne taht kuran bir şahsiyet olmuştur.

EKLER

MENKİBELERİYLE İLGİLİ YAZILAN ESERLER

Bu bölümde Ebû Hanîfe ile ilgili yazılan menkıbe türünden eserlerden bahsedeceğiz. Çalışmamızın bu bölümü, Huzeyfe Çeker hocamızın *Hanefî Mezhebinde Biyografî Geleneği* isimli eserinden yararlanılarak tasnif edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin menkıbeleriyle ilgili 41 eser yazılmıştır. Bunlardan 24 tanesi günümüze ulaşmış olup, içerikleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. 17 tanesi ise günümüze hiç ulaşmayan içerikleri tam olarak bilinemeyen eserlerdir. Bir de 6 tane eser vardır ki bunlar Ebû Hanîfe menkıbeleri ya da biyografisi ile ilgili yazılmış olan fakat içeriği tam olarak öyle olmayan eserlerdir. Bu eserler çalışmamızda *Diğer Eserler* başlığı altında toplanmıştır.

A. Günümüze Ulaşan Eserler

1. “*el-Himmânî (308/921) – Fasl fî menâkıbiEbîHanîfe*”

Fasl'ın günümüze ulaşıp ulaşmadığı tam olarak bilinmemektedir. Kahire Talat Kütüphanesinde Fuat Sezgin'in kaydettiği, dört varaktan oluşan bir Fasl bulunmaktadır fakat bu eserin tamamı değildir, en azından bir muhtasarının günümüze ulaştığı söylenebilir.

Eserin Türkiye'deki nüshaları ise;

Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı Koleksiyonu.

(Diyarbakır) Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Eser müstakil olarak neşredilmemiştir. Ancak Tırnovalı nüshasında yer alan bölümler, Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî'nin el-Mukaddimetü'l Gazneviyye isimli fûru-i fıkıh eserinin bir bölümünde bulunmaktadır. Himmânî'nin Fasl'ı doktora tezi kapsamında tahkik edilmiş olan bu eserin içinde bulunmaktadır.

2. “*İbn Ebi'l-'Avvâm (335/946-7) – Fedâilü Ebî Hanîfe*”

Ebû Hanîfe biyografilerinden günümüze ulaşan en eski ve en geniş hacimli eser olması hasebiyle önemli bir kaynaktır.

-Eserin içeriğine baktığımızda; üç ana bölümden oluştuğunu görmekteyiz:

1. Ebû Hanîfe menâkıbı (1-248)

2. Ebû Hanîfe müsnedi (249-505)

3. Bazı meşhur öğrencilerinin menâkıbları (506-900)

İçeriğinde bulunan başlıklar;

“-Doğumu, soyunun Araplarla olan ilişkisi

-Fiziki görünüşü ve giyinişi

- Ahlaki özellikleri ve arkadaşlarına değer vermesi

-Gördüğü bir rüya,

-Takvası, zühdü ve ibadeti, Allah korkusu, yumuşak huyluluğu ve tahammülü,

-Kadılığı kabul etmemesi sebebiyle dövülüp hapsedilmesi ve bu sıkıntılara sabretmesi, öğrencilerine kadılık yapmamalarını vasiyet etmesi, uğradığı iftiralar ve bu sebeple çektiği sıkıntılar,

-Kıskananların ilmîni ve zekâsını eksik görmesi,

- ilmi hakkında âlimlerin hüsn-i şehadetleri,

-Fetva konusunda zekâsı ve hızlı muhakeme gücü ile âlimlerin bu konudaki takdirleri, usûlü, diğer âlimlerle olan ilmi münasebetleri ve münazaraları,

-Halîfelere hakkı söylemesi ve hediyelerini kabul etmemesi,

-Kuran hakkındaki hassasiyeti,

-Kadıların hatalı hükümlerini tenkit etmesi,

-Bidat ve heva ehline karşı sert tutumu,

-Hadislerle amel konusundaki görüşü,

-Fetva vermeye hevesli olmaması,

-Annesine itaati,

-Ticaretî,

-Mürcie olduğu söylentilerine karşı çıkışı,

-İnsanlarla olan güzel münasebetleri,

-Ölümünden sonra elde ettiği lütuflara dair görülen rüyalar,

-Hakkındaki övgü şiirleri ve ardından yazılan mersiyeler,

-Vefatı.”

3. “es-Sebezmûnî (340/952) – Keşfü'l-âsâr”

Eser, Hanefî mezhebine ait biyografi yazımının günümüze ulaşan ilk örneklerinden biri olduğu için önemli bir eserdir.

Bildiğimiz kadarıyla sadece bir nüshası günümüze ulaşmıştır. Bu nüsha, Taşkent Bîrûnî Doğu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesinde bulunmaktadır.

4. “*ed-Dîneverî (469/1076) – MenâkıbüEbîHanîfe*”

Eserin sadece bir yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha, Manisa Yazma Eser Kütüphanesinde yer almaktadır.

Eserin içeriğinde;

- “-*Ebû Hanîfe*’nin soyu,
- Doğum yeri ve tarihi,*
- Küçüklüğü,*
- Fiziki görünüşü,*
- İlim tahsili*
- Yumuşak huyluluğu ve zekâsı,*
- Takvası ve zühdü,*
- İyi bir evlat olması ve akrabalarını gözetmesi,*
- Allah korkusu,*
- Yöneticilerin kapısından uzak durması,*
- Huşusu ve teheccüdü,*
- Zühdü ve güvenilirliği,*
- Resmi görevlerden kaçınması,*
- Kadılıkla ilgili meselelere dair olan ilmi,*
- Kadılık konusundaki vasiyeti,*
- Duası ve münâcâtı,*
- Kuran ve Sünnete bağlılığı,*
- Kelâmî tartışmaları sevmemesi,*
- Sünnet hakkındaki görüşü (sahabe içindeki ihtilaflı konular) ,*
- Usûl (itikadi konular) hakkındaki görüşü,*
- Hükümler ve fetvalar hakkındaki sözleri,*
- Şurût ilmi hakkındaki bilgisi,*
- Keskin zekâsı ve hüküm çıkarma yeteneği,*
- İmamların ve önemli kimselerin onun hakkındaki sözleri,*

- Cömertliği ve cesaretine dair haberler,
- Gördüğü ve görüldüğü rüyalar,
- Hakkında söylenen şiirler.”

İstinsah kayıtları ve icazet bilgileri ile sona ermektedir.

5. “*el-Elma‘î (V/XI. yy.) – el-Hisâlü'l-hamîde*”

Eserin iki nüshası günümüze ulaşmıştır:

- Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Koleksiyonu,
- Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, (Bu nüshaların istinsah kaydı bulunmamaktadır.)

6. “*ez-Zerencerî (512/1118) – Menâkıbü Ebî Hanîfe*”

Ebû Hanîfe menâkıbları içerisinde önemli bir yeri olan eser, kısa süre öncesine kadar henüz yazma halinde iken Murat Şimşek ve Şaban Kütük tarafından tahkikli neşri yapılmış ve ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Eserin içeriğine bakacak olursak;

“1. fasıl: *Ebû Hanîfe Arap mıdır, yoksa acem midir?*

2. fasıl: *Önceki nesiller ondan bahsetmiş midir?*

3. fasıl: *Tabiinden midir?*

4. fasıl: *Rivayette bulunduğu hocaları*

5. fasıl: *Ondan ders alan ve rivayette bulunan öğrencileri*

6. fasıl: *Fedâili,*

7. fasıl: *İlmi ve fıkhı,*

8. fasıl: *İbadeti ve zühdi,*

9. fasıl: *Takvası,*

10. fasıl: *Cömertliği,*

11. fasıl: *Zekâsı. Eserin planı en başta bu şekilde verilmesine rağmen sadece ilk beş fasılda bu plana sadık kalınmış; daha sonra sırasıyla menakıbı ve hasletleri, cömertliği, yumuşak huyluluğu, ilmi ve vefatına dair fasıllar ile eser sona erdirilmiştir.”*

7. *el-Beyhakî (565/1169) – el-Mevâhibü’s-şerîfe*

Eserin günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Kâtip Çelebi’den edinilen bilgilere göre eserin el-Ehlî diye bilinen Yûsuf b. Muhammed b. Şihâb eş-Şîrâzî

tarafından 839 yılında Farsçaya tercüme edildiğini ifade etmiştir. Eserin Farsça tercümesi günümüze ulaşmış olup bir yazma nüshası İran Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

8. *el-Mekkî (568/1172) – Menâkıbü Ebî Hanîfe*

Menâkıbü Ebî Hanîfe; Ebû Hanîfe menkıbeleri arasında hacim olarak en geniş kapsamlı eser olduğu için önemlidir. Eserin içeriğinde; Ebû Hanîfe'nin ve meşhur öğrencilerinin biyografileri vardır. Ayrıca müellif bab sonlarına konuyla ilgili kendine özgü şiirler eklemiştir. Bu durum eseri edebi açıdan da kıymetli hale getirmiş, kendinden sonraki müellifler tarafından da bu şiirler farklı eserlerde kullanılmıştır.

9. “İbnü'n-Nakîb (VIII/XIV. yy.) – Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam”

Eser, diğer menâkıblardan farklı olarak Farsça yazılmıştır.

17 fasıldan oluşan eserin içeriği kısaca şu şekildedir;

- “1. Nesebi, hayat süresi ve vefat tarihi
2. Fiziki görünüşü, takvası, vakarı ve zühdü
3. İnsani ilişkileri, güzel hatıraları
4. Cömertliği ve mertliği
5. İyiliği emredip kötülüğü yasaklama konusundaki sözleri
6. Fıkıh tahsilinin başlangıcı, kendi halkasını kurması ve öğrencilerine ders vermesi
7. Fıkıh alanındaki yetkinliği ve zamanın âlimleri ile olan hoş münazaraları
8. Mezhebi, kelam ve Kurân ile meşgul olması
9. Kıskanılması ve bundan dolayı sıkıntı çekmesi
10. İbn Hübeyre ile olan haberleri
11. Halife Ebû Ca'ferel Mansûr ile olan haberleri
12. Yumuşak huyluluğu, sabrı ve muhaliflerinin aleyhinde konuşmaktan dilini muhafaza etmesi
13. Süfyân es-Sevrî ile olan haberleri
14. Teheccüdü ve geceleri ihya etmesi
15. Küfürden tevbe etmesini isteyen kişi
16. Ehl-i beyt ile olan diğer haberleri
17. Din büyüklerinin övgüleri.”

10. “el-Erzincânî (743/1342-3) – Nüzhetü’l-ebrâr”

Eser henüz yazma halindedir ve ülkemizde, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu içerisinde 3 nüshası bulunmaktadır. Eserin içeriğinde; Ebû Hanîfe’nin, ashabının ve öğrencilerinin menakıplarından bahsedilmektedir.

11. “ez-Zehabî (748/1348) – Menâkıbü’l-ÎmâmEbîHanîfe”

Eserin içeriğinde şu başlıklardan bahsedilmektedir;

“-Ebû Hanîfe’nin doğumu,

-Soyu,

-Fiziki görünüşü,

-Ahlaki özellikleri,

-Takvası,

-Hocaları ve öğrencileri,

-İbadeti,

-İlkelerinde sebatı,

-Sabrı, yumuşak huyluluğu,

-Annesine olan hürmeti ve sevgisi,

İdarecilerle olan ilişkisi ve çektiği sıkıntılar,

-Öğrencilerine vasiyeti,

-İlmi hakkında âlimlerin sözleri,

-İctihad usulü,

-Bidat ehline karşı tavrı,

-Gördüğü müjdeli bir rüya,

-Zekâsını gösteren çözümlenmeleri,

-Dürüstlüğü,

-Diğer hikâyeleri,

-Takvası hakkında diğer haberler,

-Yöneticilerden hediye kabul etmemesi,

-Hadislerle amel etmesi,

-Çeşitli haberleri ve menkıbeleri,

-Vefatı.”

Biyografisine dair bu konularda bilgiler verildikten sonra Ebû Hanîfe kanalıyla gelen hadis örnekleri ve vefatından sonra kavuştuğu makamlara dair görülen rüyalarla eser sona ermiştir.

12. “el-Bezzâzî (827/1424) – Menâkıbü Ebî Hanîfe”

Eserin çok fazla yazma nüshasının bulunmaktadır. Ayrıca Türkçeye’de 2 defa tercümesi yapılmıştır. el-Mekkî’nin “Menâkıbü Ebî Hanîfe” isimli eseriyle beraber birkaç defa basılmıştır.

İçeriğine bakacak olursak;

“1. Fıkıh alanına girmeden önceki haberleri

2. Mezhebinin dayandığı itikadi ve fıkhi esaslar

3. Keskin zekâsını gösteren çözümleri ve münazaraları

4. Ahlaki özellikleri

5. Bazı âlimlerle olan haberleri

6. Vefatı.

7. ve son fasıl birden fazla konuyu içermekte olup bu konular sırasıyla şöyledir: tercih ettiği kiraatler, atasözü haline gelen vecizeleri, öğrencilerine vasiyeti, daha önce geçmeyen menkıbeleri, gördüğü ve görüldüğü rüyalar.”

Eserin sonunda bulunan ek kısmında ise meşhur öğrencilerinin menkıbeleri anlatılmıştır.

13. “İbnü’l-Devâlîbî (862/1458) – Menâkıbü’l-İmâm Ebî Hanîfe”

Eser; biyografi yazımı ile ilgili küçük bir eserdir. (Dimaşk) Zahiriyye Kütüphanesinde sadece üç varak halinde bulunmaktadır.

14. “İbnKutlûboğâ (879/1474) – Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam”

Eserin içeriğinde;

1.Ebû Hanîfe hakkında bir takım sıfatlar zikredilmiştir.

2.Nesebi, dış görünüşü, zühdü ve ibadetinden bahsedilmiştir.

3.Ebû Hanîfe’nin menâkıbına dair tüm haberler karışık olarak verilmiştir.

(“Doğumu, kendisinden önce hakkında varid olmuş rivayetler, hocaları, doğum tarihi, sahabe döneminde doğması, hakkında söylenen övgü sözleri, sahabilerdenrivâyet

ettiği hadisler, tabiinden hocaları, güzel ahlakı, takvası, ibadeti, keskin zekâsı, görüşlerinin isabetli olması, teheccüdü, güzel komşuluğu, fiziki görünüşü, Allah korkusu, münazara adabı ve münazaraları, ictihad usulü, hakkında söylenen bazı şiirler, daima hamd ve şükretmesi.”)

Ebû Hanîfe'nin menkıbelerinden bahsettikten sonra üç önemli öğrencisinin menkıbelerine geçilmiştir.

15. “es-Süyûtî (911/1505) – Tebyîzu’s-sahîfe”

Eser, Ebû Hanîfe'nin doğum tarihinden ve gelişini müjdeleyen rivayetlerden başlamıştır.

İçeriği üç ana başlıktan oluşmaktadır:

- Birinci bölümde, tabiinden olup olmaması hakkında bilgiler yer almaktadır.
- İkinci bölümde, hadis rivayetinde bulunduğu 74 hocası ve kendisinden hadis rivayetinde bulunan 96 öğrencisinin isimleri verilmiştir.
- Üçüncü bölümde ise karışık olarak hayatı ve menkıbelerinden örnekler verilmiştir. Bunlar; *“İlimler arasında fikhî tercih etmesi, ilmi derecesini gösteren sözler, çok ibadet etmesi ve Kuran okuması, takvası, kadılıktan kaçınması, keskin zekâsı, ictihad usulü, fiziki görünüşü, yoğun tedris faaliyeti, komşusunu gözetmesi.”*olarak sıralanabilir.

Eser son olarak Ebû Hanîfe'nin fetvaları ve bazı sözleriyle tamamlanmıştır.

16. “es-Sâlihî (942/1536) – ‘Ukûdü’l-cümân”

Ebû Hanîfe'nin biyografisinden bahseden eser 26 bâb'dan oluşmaktadır:

1. Nesebi, doğum tarihi, fiziki görünüşü
2. Gelişini müjdeleyen merfu rivayetler
3. Görüştüğü sahabiler
4. Bazı hocaları
5. Bazı öğrencileri
6. İlim tahsiline başlayışı
7. Gelen talep üzerine hocasından sonra tedris ve ifta işlerini üstlenmesi
8. Mezhebinin dayandığı deliller
9. Diğer imamlarda olmayan özellikleri (hasâis)

10. hakkında söylenen övgü sözleri
11. Yoğun ibadet hayatı ve Kuran okuması
12. Allah korkusu
13. Cömertliği
14. Takvası ve güvenilirliği
15. Akli ve feraseti
16. Keskin zekâsı ve sorulara verdiği isabetli cevaplar
17. Güzel ahlakından bazıları
18. Alın teri ile kazandığını yemesi, hediye kabul etmemesi
19. Giyim kuşamı
20. Bazı hikmetli sözleri ve öğütleri
21. Resmî görevleri kabul etmemesi ve bu sebeple çektiği sıkıntılar
22. Tercih ettiği farklı kıraatler
23. Çok hadis bilmesi, hadis hafızı olması, hadislerini içeren el-Müsned'ler, hadise önem vermediği iddiasının reddi
24. Ölüm hastalığı ve vefatı
25. Hayattayken ve öldükten sonra görüldüğü rüyalar, rüyaların tersine çıkacağı görüşünün reddi
26. Hakkında söylenen bazı şiirler.”

17. “İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) – MenâkıbüEbîHanîfe”

Müellifinin edebi ifadelerle süslediği eser 29 fasıldan oluşmaktadır:

- “1. fasıl Ebû Hanîfe'nin faziletine kapalı bir şekilde delalet eden nasslar hakkında olup bu kapsamda bir ayet ve bir hadis genişçe ele alınmıştır.
2. fasılda nesebi
3. fasılda doğum tarihi hakkında bilgi verilmiş
4. fasılda babasının Hz. Ali'nin (v. 40/661) duasına nail olması rivayetine yer verilmiştir.
5. fasıl yetiştiği sahabeler konusuna özel olup görüştüğü sahabelerden rivayet ettiği hadislerden örnekler zikredilmiştir.

6. fasılda hocalarının sayısından ve Hz. Peygambere kadar olan ilim silsilesinden bahsedilmiştir.

7. fasıl öğrencilerinin toplam sayısı ile büyük öğrencilerine dairdir.

8. fasıl kendisinden nakledilen fıkhî meselelerin sayısı

9. fasıl “Ebû Hanîfe hata etti” sözüne karşı çıkan selef âlimleri

10. fasıl hocalarını daima şükranla anması

11. fasıl öğrencileriyle ilgilenmesi ve onlara yol göstermesi konularını ele almaktadır.

12. fasılda keskin zekâsını gösteren çok sayıda menkıbeye yer verilirken

13. fasılda feraseti

14. fasılda cömertliği

15. fasılda alçakgönüllü olması

16. fasılda insanlarla güzel geçinmesi/hoşgörüsü

17. fasılda çok ibadet etmesi

18. fasılda gıybette kaçınması

19. fasılda kâmil tasavvuruna

20. fasılda soğukkanlı olması

21. fasılda gece gündüz ilimle meşgul olması

22. fasılda fetvalarında isabetli olması

23. fasılda imkânı olmasına rağmen zahidane bir hayat yaşaması

24. fasılda ticaret konuları örneğinde iyice araştırarak hareket etmesi konularında bilgi verilmektedir.

25. fasılda ictihadda son noktaya ulaştığı ifade edilerek bu konuda birçok âlimden sözler nakledilmiştir.

26. fasılda takva, zühd, ihtiyatla hareket etme gibi konularda ulaşılamayacak derecelere nail olduğu konusu işlenmiştir.

27. fasıl resmi görevleri reddetmesi sebebiyle çektiği sıkıntıları

28. fasıl ise hakkında âlimlerin söylediği övgü sözlerini içermektedir.

29. fasıl ise fiziki ve ahlâkî özelliklerini özetlemektedir.”

Eser, dua ve Ebû Hanîfe'nin kerametinden bahseden bir hâtîme ile tamamlanmıştır.

18. “İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) – el-Hayrâtü'l-hisân”

“el-Hayrâtü'l-hisân” oldukça önemli bir eser olup birkaç kez basılmıştır. Aynı zamanda her ne kadar tercüme esnasında aslına pek sadık kalınmasa da Manastırlı İsmail Hakkı tarafından “*Mevahibü'r-Rahmân fî menâkıbi'n-Nu'mân*” ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.

Eserin içeriğine bakacak olursak; üç mukaddime ve kırk fasıldan oluştuğunu görmekteyiz;

-İlk kısım, Gazzâlî'ye nispet edildiği söylenen ve Ebû Hanîfe'ye yönelik ağır eleştirilerin olduğu bir eserdir.¹⁷³

-İkinci kısım, yazarın kendi ifadesine göre “*bilinmesi gerekli olan bazı bilgilere*” ayrılmıştır. Müslümanlar arasındaki fihri ihtilafların doğal olduğunu, asr-ı saadette de bunun örneklerinin yaşandığını ve mezhepler arasındaki ihtilafların bir nimet olarak görülmesi gerektiği gibi konular ele alınmıştır.

-Üçüncü kısımda ise Hz. Peygamber'in Ebû Hanîfe'yi müjdelemesi konusundan bahsedilmiştir.

Devamında Ebû Hanîfe biyografisine geçilmiş bu kısım 40 fasıldan oluşmuştur:

“1. Eserin yazım amaçları

2. Nesebi

3. Doğumu

4. İsmi

5. Fiziki görünüşü

6. Görüştüğü sahabiler

7. Hocaları

8. Öğrencileri

9. Küçüklüğü, ilimle uğraşmasının sebebi

10. Ders ve fetva vermeye başlaması

11. Mezhebinin dayandığı deliller

12. Kendisinden sonra gelen kimselerde olmayan özellikleri

13. İmamların övgüleri

---

¹⁷³ Burada bahsedilen zat meşhur İmam-ı Gazzali değildir. Mutezile mezhebine mensup başka bir Gazzali'dir. Eser günümüze ulaşmadığı için ismi bilinmemektedir. Bu esere Kerderî'nin “Kitabu'r-Red alel Gazzali” adında bir reddiyesi bulunmaktadır.

14. İbadete düşkünlüğü
15. Allah korkusu
16. Kendisini ilgilendirmeyen şeylerden ve kötü söz söylemekten sakınması
17. Cömertliği
18. Zühdü ve takvası
19. Güvenilirliği
20. Aklı
21. Feraseti
22. Keskin zekâsı ve zor sorulara verdiği müthiş cevaplar
23. Yumuşak huyluluğu
24. Alın teri ile kazandığını yemesi, hediye kabul etmemesi
25. Giyim kuşamı
- 26 Ve 27. bazı hikmetli sözleri ve âdâbı
28. Resmi görevleri kabul etmemesi ve bu sebeple çektiği sıkıntılar
29. Kıraat senedi
30. Hadis senedi
31. Ölüm sebebi
32. Vefat tarihi
33. Cenaze işlemleri
34. Vefatından sonra duyulan olağanüstü sesler
35. Vefatından sonra da imamların hürmetine mazhar olması, kabrinin ziyaret edilmesi
36. Gördüğü ve görüldüğü güzel rüyalar
37. Kıyası hadislere tercih ettiği iddiasının reddi
38. Hakkındaki cerh kayıtlarının reddi
39. El-Hatîb el-Bağdâdî'nin(v. 463/1071) "Târîhu Bağdâd" 'ında naklettiği rivayetlerin reddi
40. Delilsiz sarîh sahîh hadisleri reddettiği iddiasının reddi."

19. "el-Kurtübî (X/XVI. yy.) – Kalâidü 'ukûdi'd-dürer":

Eserin tam nüshası 39 varak şeklinde Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonunda bulunmaktadır. Hâlid Nihâd Mustafâ el-A'zamî bu eseri 2001

yılında Bağdat'ta neşretmiştir. Bununla beraber eserin Türkçe tercümesi de vardır. Fakat bu tercüme henüz yazma halindedir.

İç düzeni ise şu şekildedir:

1. bâb: Genel tanıtımı
2. bâb: Başkasında olmayan özellikleri
3. bâb: İlmi hayatı
4. bâb: Fiziki görünüşü ve ahlaki özellikleri

20. “Mechul müellif (X/XVI. yy.) – er-Reyhân”

Tam adı “*er-Reyhânlimenâkibi'n-Nu'mân*” olan eserin bir tek nüshası vardır. Bu nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Kitaplığında 53 varak olarak bulunmaktadır. Düzenli bir sistematigi bulunmayan eserin içeriğine bakacak olursak, müellif; besmele, hamdele, şükür ve salvele ile başlayıp yararlı olması için dua ettikten sonra Ebû Hanîfe'nin biyografisine geçilmiştir.

21. “ez-Zîlî (1000/1591-2) – Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam”

Eser 15 bâbtan oluşmaktadır;

“1. bâb: İsmi, künyesi, açıktan ve ima yolu ile müjdeleyen hadisler, nesebi, anne-babasının takvalı kimseler olması, fiziki ve ahlaki özellikleri

2. bâb: İlim tahsiline başlayışı, kelamdan fıkha yönelişi, takvası

3. bâb: Görüştüğü sahabiler ve onlardan aldığı hadisler

4. bâb: Zekâsı ve ferasetini gösteren menkıbeleri

5. bâb: Duası ve yakarışı

6. bâb: Haktan yana oluşu ve Allah korkusu

7. bâb: Güvenilirliği, dindarlığı

8. bâb: İfta işini üstlenmesi

9. bâb: Fedaili

10. bâb: Kerametleri

11. bâb: Cömertliği

12. bâb: Gece namazı ve çok Kuran okuması

13. bâb: Gördüğü ve görüldüğü rüyalar

14. bâb: Vefatı ve cenazesi.”

Eserin son kısmının Ebû Hanîfe biyografisi ile ilgisi olmayıp bazı fikhî meselelere cevap şeklindedir. Ayrıca eserde bazı önemli öğrencileri ve diğer müctehidlerin menâkıblarına da yer verilmiştir.

22. Şems-i Sivâsî (1006/1597) – el-Hiyâz

Eserin içeriği;

“1. bâb: Nesebi, ismi, künyesi, babasının takvası, fiziki ve ahlaki özellikleri, ilim tahsiline başlayışı, takvası, kelamdan fıkha yönelişi

2. bâb: Fedaili

3. bâb: Kerametleri

4. bâb: Haktan yana oluşu ve hakkı söylemesi

5. bâb: Zekâsı ve feraseti

6. bâb: Görüştüğü sahabiler ve onlardan aldığı hadisler

7. bâb: Duaları ve yakarışı

8. bâb: Cömertliği

9. bâb: Gece namazı

10. bâb: Gördüğü ve görüldüğü rüyalar, şairin Ebû Hanîfe hakkında gördüğü iki rüya ve tabirleri, doğum tarihi ve yaşadığı süre, kabri başında görülen kerametler.”

Eserin son kısmında meşhur öğrencilerinin menkıbeleri yer almaktadır.

23. “Nûh er-Rûmî (1070/1660) – ed-Dürri’l-münazzam”

Eser, muhtasar sayılabilecek menâkıblardandır.

İçeriği 7 fasıldan oluşmaktadır:

“1. fasıl: Nesebi

2. fasıl: Görüştüğü ve hadis rivayet ettiği sahabiler ile rivayet ettiği hadislerden örnekler

3. fasıl: Hakkında âlimlerin söylediği övgü sözleri

4. fasıl: Hocaları ve talebeleri, ondan rivayette bulunan büyük âlimler

5. fasıl: Fıkıhı ilk defa tedvin ve tasnif eden kimse olması

6. fasıl: Mezhebinin dayandığı deliller ve iki faide

7. fasıl: Keskin zekâsı ve takvası.”

Eserin sonunda ise Ebû Hanîfe ile ilgisi olmayan bir takım tavsiyelere yer verilmiştir.

24. “Müstakîmzâde (1202/1788) – Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam”

Henüz yazma halinde olan bu eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitapları Bölümünde bulunmaktadır. Türkçe kaleme aldığı eseri müellif, 4 rabıttan oluşan bir önsöz ve eserin temel konularını içeren 24 feride ve yine 4 rabıttan oluşan hâtime ile tamamlanmıştır.

Eserin içeriği;

“1. feride: Nesebi, ismi, künyesi, doğum tarihi, fiziki görünüşü

2. feride: Gelişimi müjdeleyen rivayetler ve değerlendirmeleri

3. feride: Görüştüğü sahabiler ve onlardan rivayet ettiği hadisler

4. feride: Hocaları)

5. feride: Kendisinden ders alan âlimler

6. feride: Küçüklüğü ve ilim tahsiline başlayışı

7. feride: Hocasından sonra ifta ve tedris işlerini üstlenmesi

8. feride: Mezhebinin dayandığı deliller

9. feride: Başka âlimlerde bulunmayan özellikleri

10. feride: Âlimlerin ona ve fıkına olan övgüleri

11. feride: Gece ibadeti ve çok Kuran okuması

12.feride: Allah korkusu, Allah'ın rızasını gözetmesi ve kendisini ilgilendirmeyen şeylerden dilini muhafaza etmesi

13. feride: Cömertliği

14. feride: Takvası, zühdü ve güvenilirliği

15. feride: Keskin zekâsı, feraseti, şaşırtıcı sorulara verdiği müthiş cevaplar

16. feride: Güzel ahlakı

17. feride: Geçimi ve giyimi

18. feride: Hikmet ve öğütleri

19. feride: Kadılık görevini reddetmesi, hapsedilmesi ve dövülmesine rağmen yine de kabul etmemesi

20. feride: Tercih ettiği kiraatler hakkındaki tartışmalar

21. feride: Çok hadis bilmesi, MüsnedüEbîHanîfe derleyen âlimler, onun kanalıyla gelen hadislerden seçilen 40 hadis derlemesi

22. feride: Hastalığı ve ölüm sebebi

23. feride: Yaşarken ve öldükten sonra görüldüğü rüyalar

24. feride: Hakkında söylenen şiirler.”

B. Günümüze Ulaşmayan Eserler

1. “EbûHafs es-Sağîr (264/878) – MenâkıbüEbîHanîfe”

Bu eser; EbûHafs’a “İlk Ebû Hanîfe menâkıbı yazarı” unvanını kazandırmıştır. Eser kayıp olduğu için “ez-Zerencerî’nin Menâkıbü Ebî Hanîfe”si sayesinde içeriği hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu eser bildiğimiz kadarıyla günümüze ulaşmamıştır.

2. “EbûYahyâ en-Nîsâbûrî (298/910) – MenâkıbüEbîHanîfe”

EbûYahyâ en-Nîsâbûrî’ye ait olan Menâkıbü Ebî Hanîfe bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden içeriği hakkında bilgi verilememektedir.

3. “et-Tahâvî (321/932) – ‘Ukûdü’l-mercân”

Eser, günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden bilgi verilememektedir.

4. “İbn Kâs (324/935) – Tuhfetü’s-sultân”

İbn Kâs’a ait olan “Tuhfetü’s-sultân” isimli bir eserin olup olmadığı konusunda ciddi bir şüphe bulunmaktadır. Nitekim eser de günümüze ulaşmamıştır.

5. “İbn ‘Ukde (332/944) – Ahbâru Ebî Hanîfe ve müsnedüh”

Eser, bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamıştır. Bunun için içeriği hakkında değerlendirme yapılamamaktadır.

6. “eş-Şu‘aybî (357/968) – Fedâilü Ebî Hanîfe”

“Fedâilü Ebî Hanîfe” adlı eser bildiğimiz kadarıyla günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden eserin içeriği ve üslubuyla ilgili bilgi verilememektedir.

7. “el-Merzübânî (384/994) – Kitâbü Ebî Hanîfe”

Yaklaşık 500 varak olduğu bilinen eser, günümüze ulaşmamıştır. Bunun için içeriği hakkında bilgi sahibi olunmamaktadır.

8. “es-Saydelânî (388/998) – Menâkıbü Ebî Hanîfe”

Eser, bildiğimiz kadarıyla günümüze gelmediğinden dolayı eserin içeriğiyle ilgili tam olarak bilgi verilememektedir.

9. “ez-Zamahşerî (538/1144) – Şekâiku’n-nu‘mân”

Ebû Hanîfe biyografisiyle ilgili önemli bir eser olmasına rağmen günümüze ulaşmadığı için içeriği hakkında bilgiye ulaşılammaktadır.

10. “Zahîruddîn el-Mergînânî (VI/XII. yy.) – Menâkıbü’l-İmâmi’lâ‘zam”

Eser günümüze ulaşmadığı için içeriği hakkında bilgiye ulaşılammaktadır.

11. “el-Kureşî (775/1373) – el-Büstân”

Yazarı tarafından büyük bir eser olarak nitelendirilen el- Büstan’ın günümüze ulaştığına dair bilgi yoktur.

12. “İbnMüsâfir (IX/XV. yy.) – Fedâilü’l-İmâmEbîHanîfe”

Günümüzden 1 asır önde yazılan eserin hiçbir nüshasına rastalanılmamıştır.

13. “İbnü’l-Mibred (909/1503) – Tenvîru’s-sahîfe”

Eserin günümüze ulaşan bir nüshası olmadığından bilgi verilememektedir.

14. “Şeyh Ebû Sa‘îd – Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam”

Dilinin Farsça olduğunu bildiğimiz bu eser günümüze ulaşmamıştır.

15. “el-Guneymî (1044/1635) – eş-Şezeratü’l-latîfe”

Yazarın, Mısır’a giderken bir gemi kazası geçirmesi sonucunda tüm eserlerini kaybettiği söylenmektedir. Bu sebeple olmalı ki konumuzla ilgili olan eş-Şezeratü’l-latîfe isimli eseri günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden içeriği hakkında da bilgi verilememektedir.

16. “Osmânzâde (1136/1724) – Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam”

Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam, Türkçe kaleme alınan Ebû Hanîfe menâkıblarındandır. Tuhfetü’s-sultân olarak da adlandırılan eserin edebî yönü kuvvetlidir. Nitekim eserin günümüze ulaştığıyla ilgili bir iz bulunmadığından eserle ilgili detaylı bilgi verilememektedir.

17. “Nazîrâİbrâhîm Efendi (1188/1774) – Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam”

Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam isimli eser günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple içeriği hakkında bilgi verilememektedir.

Diğer Eserler

1.“Nübze min menâkıbi Ebî Hanîfe”: Eser müstakil bir çalışma olmayıp “Şerhu Muhtasari’l-Kerhî” adlı eserinin giriş bölümünde bulunan 1-2 varakın müstakil olarak çoğaltılmasıyla oluşturulmuştur. Ayrıca eser Ebû Hanîfe’nin biyografisinden ziyade Ebû Hanîfe mezhebinin diğer mezheplere üstünlüğünü ispatlama amacıyla yazılmıştır, bu yüzden eser çalışmamızın kapsamı açısından önem arz etmemektedir.

2. **“el-Beyân ve'l-burhân fî cümel min fedâilî'l-İmâmi'l-A'zam”**: Eser, Hanefî mezhebinin tercih edilme sebepleri amacıyla kaleme alınmıştır. Biyografi ya da menakıb konularını içermediğinden çalışmamız kapsamı dışında kalmaktadır.

3. **“Menâkıbü Ebî Hanîfe”**: Eserin bir nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ancak eserde Ebû Hanîfe'nin değil, İmam Şâfiî'nin menkıbeleri bulunmaktadır. Eserin konusu çalışmamız kapsamında olmadığı için içeriği önem arz etmemektedir.

4. **“Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe”**: Eserde ilmî kıymeti olmayan uydurma hikâyeler yer almaktadır. Eserin içeriğinin ilmî değerinin bulunmaması hasebiyle çalışmamız kapsamı dışında kalmıştır.

5. **“Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam”**: Eser, müstakil bir çalışma şeklinde yazılmamıştır, bu yüzden ayrı bir başlıkta incelenmemiştir.

6. **“Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam”**: Eserin içeriği EbûHanîfe'nin nasları değil de re'y ve kıyası tercih öne süren bir kişiye reddiye olarak yazılmıştır. Eserin içeriği biyografi değil de reddiyeyi konu edindiği için bilgi vermeye gerek duyulmamıştır.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ**, Eyüp. "EbûHanîfe 'nin Hayatı ve Zühd Anlayışı". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11(2018)169-200.
- ARAS**, Mehmet Özgü. *EbûHanîfe'nin Hocası Hammad ve Fıkhî Görüşleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, ts.
- ATTAR**, Feridüddin. *Tezkiratü'l Evliya'sının Eski Anadolu Türkçesi Tercümesi*. trc. Ali Fuat Ürgüplü. Ankara: TÜBA, 2017.
- BAĞDÂDÎ**, EbûBekrAhmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb. (v.463/1071). *TârîhuBağdâd ve Zeyluhû*. 1. Baskı, thk: Mustafa Abdulkâdir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1997.
- BAHÇIVAN**, Seyit. "İrcâ Fikri ve EbûHanîfe'ninİrcâ ile İthamına Bir Bakış" Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,(1999)8: 141-176.
- BARDAKÇI**, Mehmet Necmettin. "İmâm-ı Azam Ebu Hanife' nin İbadet, Ahlak, Zühd ve Takva Anlayışı". *Uluslararası Hakemli Bilimsel Elektronik Dergi* 12/24(2019)11- 36.
- BEDİR**, Murteza. "Züfer b. Hüzeyl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 44(2013)527-530.
- BEYÂZİZÂDE**, Ahmed Efendi. (v.1098/1687). *İmâm-ı Azam EbûHanîfe'ninİtikadi Görüşleri*. 4.Baskı, çev.: İlyas Çelebi. İstanbul: İfav yay., 2014.
- CEMAL**, Mehmet. *Ebu Hanife*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- ÇAĞATAY**, Neşet. *İslam Mezhepler Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.
- ÇEKER**, Huzeyfe. *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*. Konya: N.E.Ü Kültür Yayınları, 2018.
- ÇELEBİ**, İlyas. "Risaleleri ve İtikadi Görüşleri ile İmâm-ı Azam EbûHanîfe". *İslami Araştırmalar Dergisi* 15 /1-2(2002)63-73.
- DEDEOĞLU**, Abdulkadir. *İmâm-ı Azam Ebu Hanife*. İstanbul: Osman Yayınevi, 2002.
- DOĞAN**, İsa. *Mürchie ve Ebu Hanife*. Samsun: Kardeş Matbaa, 1992.

- EBÛ HANÎFE**, Numân b. Sâbit b. Zûtâ. *Risâle ilâ Osman el-Bettî*. (nşr. M. ZâhidKevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azamın Beş Eseri içinde). 10. Baskı. İstanbul: İfav, 2014. s.62.
- EBU ZEHRA**, Muhammed. *Ebu Hanife*. Trc. Osman Keskioglu. Konya: Can Kitabevi.
- EBÛ ZEHRA**, Muhammed. *İslamda Fıkhi Mezhepler Tarihi*. Trc. Sıbğatullah
- ERDEM**, Engin. “EbûHanîfe’nin İman Anlayışı Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Diyanet İlmî Dergi(EbûHanîfe Sayısı)*. Ed. Murtaza Bekir. 56/4. İstanbul: İleri Basım, 2020.
- EŞ’ARİ**, *Makâlâtu’l-İslâmiyyînvehtilâfi’l-Müsallîn*. 1. Baskı, thk: Naîm Zerzûr. Yay yok, el-Mektebetü’l-Asriyye, 2005.
- EVKURAN**, Mehmet. *Ebû Hanîfe: Doğruyu Arayanların Önderi*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2021.
- GÖZÜBENLİ**, Beşir. "Hasan b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16(1997)361-352.
- GÜLER**, Zekeriyya. “EbûHanîfe’nin İman Anlayışı Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Diyanet İlmî Dergi(EbûHanîfe Sayısı)*. Ed. Murtaza Bekir. 56/4. İstanbul: İleri Basım, 2020.
- GÜZEL**, Ragıp. *İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin Hayatı ve Menkıbeleri*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 6. Baskı, 2019.
- HAMÎDULLAH**, Muhammed. *İslâmda Devlet İdaresi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1963.
- HEYSEMÎ**, İbn Hacer. *Hayratü’l-Hisan fi Menakibi’l’İmami’lA’zamEbi Hanife en-Nu’man*. Beyrut: Daru’lKütubi’lİlmiyye, 1983.
- HEYTEMÎ**, İbn Hacer. *İmâmEbûHanîfe*. trc. Manastırlı İsmail Hakkı. İstanbul: Misvak Neşriyat, 2003.
- HEYTEMÎ**, İbni Hacer. *el-Hayrâtü’l-hisân*. Kahire: Matbaatü’l Hayriyye 1304.
- HEYTEMÎ**, İbni Hacer. *Fıkhın Sultanı İmâm-ı Azam Ebu Hanife*. trc. Manastırlı İsmail Hakkı. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2010.
- İBN SAD**, EbûAbdillah Muhammed b. Münî’ el-Hâşimî el-Basrî (v.230/844), *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, thk: Muhammed Abdulkâdir Atâ. 1. Baskı, Beyrut: Dâru’lKutubi’l-İlmiyye, 1990.

- İBNU'L-ESİR**,Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (v.630/....). *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1. Baskı, Beyrut: Dâru'lKitâbi'l-Arabî, 1997.
- İMÂM GAZÂLÎ**,*İhyâuulûmi'd- Din*. trc. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi,1974.
- İMÂM-I AZAM**,*Fıkhul Ekber*. Trc. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2013.
- İŞCAN**, Mehmet Zeki. "Ehli Sünnet 'in Oluşumunda Öncü Şahsiyetler" *İslami İlimler Araştırma Vakfı* 1(2006)64-96.
- KERDERÎ**, Muhammed ibn Muhammed. *İmâm-ı A'zamEbûHanîfe'ninMenkîbeleri*. trc. Prof.Dr. Mustafa S. Kaçalin. İstanbul: Misvak Neşriyat, 2010.
- KEVSERÎ**, Muhammed Zahid. *Te'nibu'l Hatib*. trc. Süleyman Tekin. İstanbul: Tahkik Yayınları, 2020.
- KÖSE**, Murtaza. "Büyük Üstad Ebu Hanife". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1(2015):159-176
- KUTLU**, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. 1. Baskı, Dem Yayınları, İstanbul: 2008.
- KUTLU**, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları,1994.
- MÂTURÎDÎ**, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, EbûMansûr. (v.333/944). *Kitâbu't-Tevhîd*. Thk: FethullahHuleyf. İskenderiye: Dâru'l-Câmiatu'lMısriyye. ts.
- MEKKÎ**, Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed (v.568/1172), *MenâkıbuEbiHanîfe*. 1. Baskı, Haydarâbâd: MatbaatuMeclisu'd-Dâiretü'l-Meârif, h.1321.
- MİZZÎ**, Ebû'l- Haccâc b. *Yûsuf. Tehzîbü'l Kemâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrut: 1992.
- ONAT**, Hasan- Kutlu, Sönmez.(ed.). *İslam Mezhepler Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- ÖĞÜT**, Salim. "Ebu Yusuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10(1994)260-265.
- ÖZ**, Mustafa. *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri*. İstanbul:1981.

- PEKCAN**, Ali. *Fıkhın Bedene Bürünüşü İmam-ı Azam Ebu Hanife*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- SAĞIROĞLU**, Ekrem. *İmam-ı Azam Ebu Hanife*. İstanbul: Yasin Yayınevi,2002.
- SAYMERÎ**, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali. *AhbârüEbîHanîfe ve Ashâbühû*. Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1405/1985.
- SOLMAZ**, Mehmet. *Dört Büyük İmam*. Ankara: Elif Yayıncılık, 1988.
- SÖYLEMEZ**, Mehmet Mahfuz. "Kûfe 'nin Yetiştirdiği Müteahhir Bir Alim İmam Azam Ebu Hanife Numan b. Sabit". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015) :33-47.
- SÜYÛTÎ**, Celâlüddîn Abdurrahmân b. EbîBekr. *Tebyîdü's-sahîfe fî Menâkıbi'İmâmEbîHanîfe*. Haydarabâd: Matabatü Meclisi Dâireti'l-Meârif, 1317.
- ŞAHBAZ**, Bekir. *EbûHanîfe'ninMürücüliği Tartışması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- ŞEHRİSTÂNÎ**, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. EbîBekrAhmed. (.v548/1153). *el-Milel ve'n-Nihal*. Neşr: Müessesetü'l-Halebî, ts.yy.
- ŞENOCAK**, İhsan. *İmâm-ı Azam'ın İzinde*. İstanbul: Hüküm Yayınevi,2019.
- TAŞ**, Aydın. "Şeybânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 39(2010)42-43.
- TOK**, Fatih." EbûHanîfe 'nin Yetiştirdiği Çevre". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015) 285-320.
- UYSAL**, Şule Yüksel. *İmam Ebu Hanife ve Hanefî Mezhebi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- UZUNPOSTALCI**, Mustafa. "Ebu Hanife ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10(1994)131-138.
- ÜLKÜ**, Hayati. *Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Çelik Yayınevi,2015.
- YAVUZ**, Yunus Vehbi."EbûHanîfe' yi Tanımak". *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2(2002)1-18.
- YILDIZ**, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*.3.cilt. İstanbul: Çağ Yayınları.
- ZEHEBÎ**, *Menâkıb-ı İmam Ebû Hanife*. trc. İsmail Karagözoğlu. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020.

ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Siyer A'lam ün-Nubela*.
thk. Şuayb el-Arnayud-Hüseyn el-Esed. Beyrut: 1984-1988.

